

İSTİHDAM ÜZERİNE NOTLAR ve EKONOMİK ETKİLERİ

Editör:
Yasemin TELLİ ÜÇLER

İSTİHDAM ÜZERİNE NOTLAR ve EKONOMİK ETKİLERİ

Editör:
Yasemin TELLİ ÜÇLER

EĞİTİM
yayınevi

İSTİHDAM ÜZERİNE NOTLAR VE EKONOMİK ETKİLERİ

Editör: Yasemin Telli Üçler

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 47830

ISBN: 978-625-8223-38-5

1. Baskı, Ekim 2022

Baskı Cilt

Bulut Dijital Matbaa Sanayi Ticaret Limited Şirketi

Musalla Bağları Mah. Inciköy Sok. 1/A Selçuklu / KONYA

Matbaa Sertifika No: 48120

Kütüphane Kimlik Kartı

İSTİHDAM ÜZERİNE NOTLAR VE EKONOMİK ETKİLERİ

Editör: Yasemin Telli Üçler

148 s., 165x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-8223-38-5

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok.

No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B,

Safakent, Karatay, Konya, Türkiye

+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42, 0 332 502 50 42

bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Eğitim Publishing Group, Inc.

P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America

americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah.

10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye

sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye

+90 332 499 90 00

bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr

+90 537 512 43 00

bilgi@kitapmatik.com.tr

İÇİNDEKİLER

NÜFUS YAŞLANMASI VE TOPLAM HARCAMA İLİŞKİSİ	5
Zeynep KARAÇOR, Burcu GÜVENEK, Kamuran YÜREKLİ, Ayşe ER	
TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET VE İŞSİZLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ	23
Ahmet Tayfur AKCAN, İsmail METİN	
COVID-19 DÖNEMİNDE BANKALARIN İNSAN KAYNAKLARI İSTİHDAM TUTUMLARI	33
A. Aslan ŞENDOĞDU, Nezahat KOÇYİĞİT	
İSTİHDAM VERİLERİ İŞİĞINDA TÜRKİYEDEKİ HAVALİMANLARININ ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ (VZA) YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ	47
Ayşe Elif YAZGAN, Osman KARKACIER	
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YENİLENEBİLİR VE YENİLENEMEZ ENERJİ İLE İSTİHDAM ARASINDAKİ İLİŞKİ: EŞBÜTÜNLEŞME VE NEDENSELLİK ANALİZLERİNDEN YENİ KANITLAR	59
Aslı ÖZEN ATABEY	
KALKINMA YAKLAŞIMLARINDA İSTİHDAMIN YERİ	77
Melike Buse AKCAN, Yasemin TELLİ ÜÇLER	
GENÇ İŞSİZLİĞİN EKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÖRNEĞİ	87
Doruk DERELİ, Nazife Zeynep ÇAKIR	
TÜRKİYE'DE FİNANSAL GELİŞME VE MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERİNİŞSİZLİĞE ETKİSİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR DEĞERLENDİRME	99
Ali Rauf KARATAŞ	
GELECEKTEKİ İSTİHDAM EDİLEBİLİRLİK ALGISININ BİREYSEL GİRİŞİMCİLİK YÖNELİMİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: SAĞLIK HİZMETLERİ MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ	121
Serhat ATEŞ, Salih TOSUN	
E-DÖNÜŞÜM VE İSTİHDAM	135
Müşerref ARIK	

NÜFUS YAŞLANMASI VE TOPLAM HARCAMA İLİŞKİSİ

Zeynep KARAÇOR¹, Burcu GÜVENEK², Kamuran YÜREKLİ³, Ayşe ER⁴

GİRİŞ

Nüfus teorilerine bakıldığında köken olarak çok eski dönemlere dayanmakla birlikte modern anlamda ele alınışı Malthus ile gerçekleşmiştir. Ekonometrik araştırmaların çoğuna bakıldığında nüfus değişkeni açıklayıcı değişken olarak ele alınmaktadır. Fakat bu araştırmalarda nüfus yaş yapısındaki dönüşüm ve değişime değinilmeden yalnızca nüfustaki artış ve büyüklükler dikkate alınmaktadır. Günümüzde evrensel olarak gerçekleşen demografik dönüşümle birlikte çalışmalarda nüfusa olan bakışta değişim göstermiştir. Demografik dönüşümle birlikte araştırmacılara yeni bir çalışma alanı doğmuş ve çalışmalarda nüfus konularında yaş yapısındaki dönüşüm ve değişimde göz önüne alınmaya başlanmıştır(Kaygısız ve Ezanoğlu, 2021:48).

Nüfus ekonomik olarak incelendiğinde üç şekilde sınıflandırılır. Bunlardan ilki çocuk ve gençlerin oluşturduğu yaş grubudur (0-24) ve genç yetişkinliğe doğru ilerlerken tüketim eğilimleri artar ve üretime anlamlı olarak bir katkı sağlamazlar. Aynı zamanda bu gruptakiler, gelecek dönemde talep beklentilerini yükselttiği için işletmelerin hizmet ve mallara daha fazla yatırım yapmalarını sağlar ayrıca büyüme konusunda oldukça önemli bir yere sahiptirler ve en önemli grupturlar. Bir diğer sınıflama ise kohort (25-64) olarak adlandırılan çalışma çağındaki yetişkinlerdir. Bu gruptakiler kişisel olarak gerçekleştirdikleri tüketimden çok daha fazlasını

1 Prof. Dr, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID:0000-0003-2050-644X, zkaracor@selcuk.edu.tr

2 Doç. Dr, Selçuk Üniversitesi Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID:0000-0002-7159-2555, burcugunenek@selcuk.edu.tr

3 Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-5287-6261, yureklikamuran@gmail.com

4 Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-5639-5764, aysebyrzz@gmail.com

üreten, emeklilik dönemi için tasarruf sağlayan, çocuk ve yaşlılara bakmakla sorumlu olan kişilerdir. Bu gruptakiler bu yıllar içerisinde belirgin olarak en fazla birikim yapan ve en yüksek gelir seviyesine sahip bireylerdir. Üçüncü sınıflama ise yaşlılar olarak adlandırılan yaş grubudur. Ancak yaşam beklentisinin daha da uzun olması dolayısıyla yaşlılık kohortunu (65 yaş ve üzeri) genelleştirmek oldukça zor olmaktadır. Bu gruptakiler belirli bir dönemde işgücünü bırakır ve tüketimleri özel veya kamu emeklilik gelirlerinin çok daha üzerinde gerçekleşir (Vanguard Research, 2019:8-10).

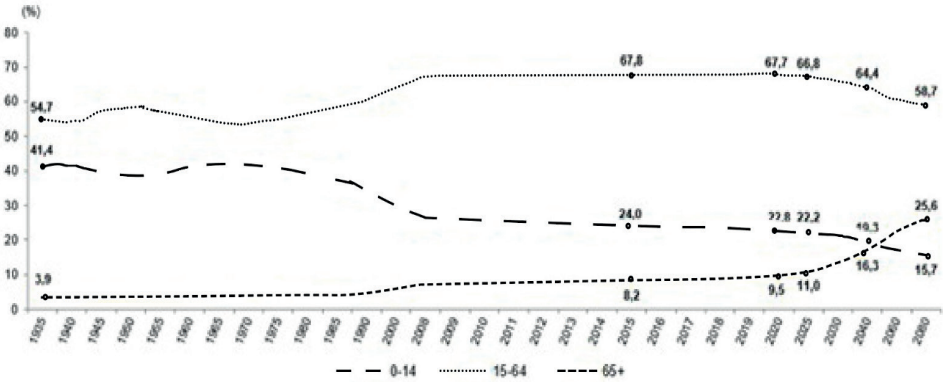
Yaşlılık, bireylerin gelir kaybı veya gelirinden azalış meydana getiren nedenlerin başında gelmektedir. Yaşlılığa bağlı gelir kaybının toplam harcama üzerindeki etkilerinin somut bulgulara dayandırılması, yaşlanma sürecindeki Türkiye'nin gelecek planlamasında önemli yer tutacaktır. Bu amaçla bu çalışmada nüfusun yaşlanmasının toplam harcamalar üzerindeki etkisinin daha açık görülebilmesi için Var Analiziyle ekonometrik inceleme yapılmıştır. Ayrıca toplam harcama üzerinde genç nüfusun etkisinin de görülebilmesi için çalışma çağındaki genç nüfus oranı da modele dâhil edilerek bir bütün olarak toplam harcamanın nüfus yapısıyla ilişkisi incelenmiştir.

NÜFUS YAŞLANMASI VE TOPLAM HARCAMA

Nüfusun yaşlanma kavramına bakıldığında nüfustaki çocukların ve gençlerin oranının azalması nüfusun yaş yapısında meydana gelen değişim sonucu yaşlıların (60 veya 65 yaş üzeri) oranlarının göreceli olarak yükselmesidir (DPT, 2007). Demografik geçiş kavramı ise ölüm ve doğurganlık oranlarının yüksek seyrettiği düzeylerden ölüm oranlarının düşme eğilimine girdiği ve doğumların kontrol altına alındığı yeni süreç olarak tanımlanmaktadır. Demografik dönüşüm kuramı Adolphe Landry ve Warren Thompson tarafından geliştirilmiştir. Doğum ve ölüm oranlarının üst seviyelerde olduğu dönemden doğum oranlarının kontrol edilebildiği ve ölüm oranlarının azaldığı bir döneme geçişi ifade etmektedir (Yüceşahin, 2011:12). Demografik dönüşüm üç aşamada gerçekleşen bir süreçtir. Sürecin ilk aşamasında nüfus artışı normal seviyede seyretmektedir ve ölüm ve doğum hızları yüksek düzeydedir. Sürecin ikinci aşamasında ise nüfus artış hızı yüksek seviyelerdedir, doğum oranları aynı hızda ilerlerken ölüm oranlarında bir azalma görülmektedir. Son aşama olan üçüncü aşamada ise nüfus artış hızı minimum seviyeye düşer ve ölüm ve doğum oranlarında oldukça azalma gözlenir. Demografik geçiş sürecine bakıldığında ülkeden ülkeye başlangıç zamanı ve süresinin farklı olduğu görülmektedir. Aksu'nun da değindiği şekilde bilhassa gelişmiş ülkelerde beslenme ve gıdanın yeterli düzeyde olması, sağlık hizmetlerinde ki imkânlarla ulaşılabilirliğin artması ve yaşam kalitesinin yüksek düzeylerde olması gibi nedenlerden dolayı ölüm oranları azalmaktadır. Fakat azalmaya rağmen yine de ölüm oranları doğum oranlarının üzerinde hareket etmekte ve nüfus azalmaktadır, bu durumda genç nüfus oranını düşürmektedir (Aksu, 2011:230). Demografik dönüşüm süreci bakımından Türkiye incelendiğinde toplam nüfus içerisinde yaşlı

nüfus oranının yükseldiği dikkat çekmektedir bu durumda demografik dönüşümün yaşandığını göstermektedir. Yaşlılık olgusu Türkiye için ileri düzeyde endüstriyel toplumlarda ki gibi bir problem olarak görülme de yakın zamanda ortalama yaşam süresinin iyileşmesine bağlı olarak bir problem olma niteliği taşımaktadır. Genç nüfus oranı Türkiye’de yüksek olmasına rağmen nüfus artık yaşlanma eğilimine girmektedir ve toplumda yaşlı nüfusun dikkat çekecek seviyeye gelmesi yeni bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Özaydın, 2018: 169). Bu durumun ise iki sebebi vardır. Bunlardan ilki doğum oranının gittikçe düşmesidir. İkincisi ise ortalama yaşam süresinin iyileşmesi ve yükselmesidir(EYH, 2014: 9).

Türkiye’de 2020 yılı itibariyle yaşlı nüfus verilerine bakıldığında son beş senede yaşlı nüfus oranının %22,5 yükseldiği söylenebilir. 65 ve üzeri yaştaki nüfus olarak tanımlanan yaşlı nüfusta son beş senede yaşanan bu oran 2015 yılında ki yaklaşık 6 buçuk milyon olan yaşlı nüfusu 2020 yılında yaklaşık 8 milyona yükselttiği söylenebilir. Bu nüfus artışının toplam nüfus içerisindeki oranına bakıldığında 2015 yılında %8,5 iken, beş sene sonra 2020 yılında %9,5’e çıktığı görülmüştür. 2020 yılında ise yaşlı nüfusun %55,8’i kadınlardan, %44,2’si ise erkeklerden meydana gelmektedir. Yaşlı nüfus için nüfus projeksiyonlarına göre bazı tahminler yapılmıştır. Bunlar; 2025 yılı için %11,0, 2030 yılı için %12,9, 2040 yılı için %16,3, 2060 yılı için %22,6 ve son olarak 2080 yılı için ise %25,6 olarak tahmin edilmiştir (TÜİK, 2021). Aşağıdaki grafikte 1935-2080 yıllarına ait yaş grubuna göre nüfus oranları gösterilmiştir.

Grafik 1. Yaş Grubuna Göre Nüfus Oranı, 1935-2080

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları, 1935-2000

TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2008-2020

TÜİK, 2018 Nüfus Projeksiyonları, 2025-2080

Toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfus oranının %10 düzeyini aşması nüfusun yaşlanmış olduğunun bir göstergesidir. Türkiye’de ki duruma bakıldığında diğer yaş gruplarındaki nüfusa kıyasla yaşlı nüfusu daha hızlı bir artış eğilimine girmiştir. Demografik dönüşüm süreci içinde olan Türkiye’de ölüm ve doğum

oranları artışındaki düşme ile beraber doğu'da beklenen yaşam süresi, refah düzeyi, yaşam standardı ve sağlık alanında yaşanan gelişmelerin artması ile nüfusun yaş yapısında şekil değişikliği meydana gelmiştir. Toplam nüfus içerisinde çocuk ve genç nüfus oranında düşme yaşanırken yaşlı nüfus oranında yükselme yaşanmıştır. Yaşlı nüfus bakımından oransal olarak diğer ülkelere kıyasla Türkiye hala genç nüfus yapısına sahip olmakla birlikte yine de sayısal olarak yaşlı nüfus fazladır. 2020 yılı itibarıyla Monako %33,5, Japonya %28,5 ve Almanya %22,9 ile en yüksek yaşlı nüfus oranına sahip ilk üç ülke olmuşlardır. Türkiye ise bu sıralama da 167 ülke içinden 66. olarak yerini almıştır (TÜİK, 2021).

Günümüzde nüfus yaşlanmasına neden olan en önemli etkenler arasında yaşam beklentisindeki artışlar, göçler ve doğum oranlarında meydana gelen düşüşler gösterilebilir. Nüfus yaşlanması ülkelerin milli gelirlerini işgücü arzı, tasarruf ve tüketim gibi değişkenlerle etkileme potansiyeline sahiptir. Ekonominin üretim yapan aktif kesimi tarafındaki gücün nüfus yaşlanması ile birlikte düştüğü söylenebilir. Nüfusun yaşlanması aynı zamanda devletler üzerinde yaşlı bakım hizmetleri ve sosyal güvenlik harcamalarındaki artışlardan kaynaklı büyük bir yük oluşturmaktadır (Kaygısız, 2021:232).

Toplam harcama (AE) kavramına bakıldığında isediş'a açık bir ekonomide gerçekleştirilen mal ve hizmet alımları bu mal ve hizmeti alanların özelliklerine göre gruplandırılır ve sonuçta beş tane harcama kalemi meydana gelir. Bunlar: Kamu Harcamaları (G), Yatırım (I), Tüketim (C), İhracat (X), İthalat (Z)'dir. Mal ve hizmetler tüm bu harcamalara karşılık üretilmektedir. Yapılan üretimler sonucu kazanılan gelir gayrimenkul sahiplerine Rant (R), mali sermaye sahipleri ve mali sektöre Faiz (İ), girişimcilere Kar (P), çalışan ve işçilere ise Ücret (W) olarak dağılmaktadır. Tüm bu bileşenler ise Milli Gelir (Y) denilen milletin sahip olduğu toplam gelirini ifade etmektedir. Buradan hareketle toplam harcamaların muhasebe denkliğini sağlaması bakımından milli gelire eşit olması gerekmektedir. Tüketim Harcamaları ise "hane halkının milli ekonomi içindeki firmaların ürettiği tüketim mal ve hizmetlerine yaptığı harcamalardır." Tüketim harcamaları tanımı itibarıyla yerleşik olan hane halkının milli ekonomi içerisinde tüketim amacıyla mal ve hizmetlere yönelik yaptığı harcamaları kapsamaktadır (Auzef, 2021). 2019 yılı itibarıyla Türkiye'de hane halkı tüketim harcamaları geneline bakıldığında harcamalar içerisinde en yüksek payı kira ve konut harcamaları %24,1 oranında, ikinci olarak ise alkolsüz içecek ve gıda harcamaları %20,8 oranında, üçüncü olarak ise ulaştırma harcamaları %16,5 oranında almıştır. Harcama türlerinden en düşük payı ise sağlık %2,2 oranında, eğitim hizmetleri %2,5 oranında ve kültür ve eğlence harcamaları %3,1 oranında almıştır (TÜİK, 2020).

Odabaşı (2002)'nin ifade ettiği genel tüketicici davranış modeline bakıldığında tüketicilerin davranışlarını birtakım faktörler etkilemektedir. Bu faktörler arasında psikolojik faktörler, durumsal faktörler, demografik faktörler, kültürel ve sosyo-ekonomik faktörler yer almaktadır. Kültürel ve sosyo-ekonomik faktörler

içerisinde aile, rol ve statüler, ekonomik koşullar, kültür ve alt kültür, referans grupları ve sosyal sınıf yer alırken, durumsal faktörlerin içerisinde ise satın alma zamanı ve yeri, satın alınacak miktar, marka seçimi ve ürün seçimi yer almaktadır. Bir diğer etken olan demografik faktörler içerisinde ise gelir düzeyi, eğitim, medeni hal, cinsiyet ve yaş gibi temel olan etmenler yer almaktadır. Tüketici davranışlarını etkileyen tüm bu faktörler davranışları etkilemede oldukça önemli yere sahiptir. Tüketiciler içerisinde yaşlı nüfus grubuna bakıldığında homojen olmadığı görülmektedir ve daha komplike bir pazar temeline ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Yaşlı tüketicilerin pazar miktar ve değeri artan oranda potansiyel bir pazar alanı olarak kabul edilmeye başlansa bile yine de bu alana farklı davranılıp davranılmaması konusunda tartışmalar yaşanmaktadır (Burt ve Gabbott, 1995: 51).

Yaşlı nüfus (65 ve üstü yaş grubu) olarak adlandırılan grup yaşlı bağımlı olarak tanımlanmaktadır. Yaşlı nüfus tüketimini ya aynı dönemde beraber yaşadıkları nesillerin ekonominin o zaman ki sosyal güvenlik sektörünün yönetiliş şekline göre elde ettikleri kamu transferleriyle ya da kendilerinin çalıştıkları zaman biriktirdikleri tasarrufları ile yaparlar. Tüketimlerini bu iki şekilde de ayrı olarak yapabilecekleri gibi her ikisi birlikte de yapabilirler. Horioka (2009), yaşlı nüfusun çocuklarıyla beraber yaşamak istedikleri ve yaşadıkları geleneksel yaşamın sık rastlandığı Japonya gibi ülkelerde, özel transferlerin önemine vurgu yapmaktadır. Genel olarak yaşlı bağımlı nüfusun transferler sebebiyle mevcut dönemdeki tasarrufları kısıtladığı ve ekonomideki tasarrufları düşürdüğü söylenebilir (Kalafatçılar, 2019:13).

Yaşlı nüfusun tüketim hareketlerine dair bulgular incelendiğinde, yapılan araştırmaların da desteklemiş olduğu ve tüketimlerinde tercihlerine yönelik olarak perakendecilerin yeni taktikler geliştirmesi ihtiyacı doğmuştur. Yaşlı nüfus tüketimlerini gerçekleştirirken pazardaki diğer tüketicilerden satın alma karar süreci olarak bir takım farklılıklar sergilemektedir. Yaşlı bir birey satın alma kararı öncesinde ürünü satanlar ile yakınlık kurmak ve ürün bilgilerini detaylı bir şekilde incelemek isterler ayrıca ürünü satın alma esnasında ona uzun zaman ayırmayı tercih etmektedirler (Turan ve Çolakoğlu, 2009: 288).

Bir başka taraftan ise yaşlı nüfusa bir takım sağlık hizmetleri sunulmaktadır. Sağlık hizmetleri sunulmasındaki temel sebep; yaşlı bireylerin kayba uğrayan fiziksel yetilerini başka bir bireye bağımlı olmadan tamamı olmasa bile kendi işlerini yerine getirebilecek düzeyde, yaşam refahlarını artırmaktır (Kutsal, 2011:1). Ancak yaşlı nüfusun sosyal yaşamda aktif olmaları için yalnızca fiziksel olarak sağlık hizmetlerinden yararlanmaları yeterli olmamaktadır. Yaşlı bireyler fizyolojik bir takım değişikliklerin yanında ruhsal ve sosyal olarak da yıpranmakta ve değişmektedirler. Birçok yaşlı bireyin toplumdaki değişen konumları ve değişime ayak uydurmaları sürecinde psikolojik olarak olumsuz etkilendiği ve depresyon riskinin arttığı söylenebilir. Bu sebeple diğer sağlık hizmetlerinin

yanı sıra psikolojik olarak da destek sağlanmalıdır. Sağlık hizmetlerinden yaşlı bireylere sunulması gereken bir diğer hizmet ise bakım hizmetleridir. Günümüzde yaşlı nüfusun (65 yaş ve üzeri) bir kısmı aktif olmasından kaynaklı olarak özel bakıma ihtiyacı olmasa da fiziksel yetisini kaybetmiş veya çok yaşlı bireyler bakım hizmetine gereksinim duymaktadır. Bilhassa çekirdek aile yapısının artması ve geniş aile yapısının azalması ile birlikte öncesinde aileleri tarafından evde bakımı gerçekleştiren yaşlı bireyler sonrasında yalnız kalmışlardır ve bakıma olan gereksinimleri çoğalmıştır. Bütün bu sebeplerden kaynaklı olarak yaşlı bireylere hemşire tahsisi yapılmakta, özel veya kamu sektörünün desteklediği çeşitli kurumlarda bakım ya da evde bakım gibi imkanlar ve hizmetler sağlanmaktadır (Bahar vd.,2009:88). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hem ortalama yaşam süresinin yükselmesi hem de doğurganlık oranlarındaki düşüşle beraber ortaya çıkan yaşlılık durumu, bu ülkeleri yaşam şartlarını iyileştirmeye yöneltmiş ve sağlık sistemlerini geliştirmek amacıyla harcamalarında bir artışa neden olmaktadır (Zweifel ve Ferrari, 1992: 312). Bu durumda harcama kalemlerinden sağlık hizmetleri için yaşlılara da pay ayrılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Yaşlı nüfusun kamu harcamaları üzerinde artırıcı etkisi olduğu bilinmekle beraber gelecekte bu harcamaların ne oranlarda değişecekleri tahmin edilmektedir. Fakat yaşlı nüfusun kamu harcamaları kalemlerinden birini oluşturan sağlık harcamalarını ne yönde ve hangi oranda değiştireceğini tahmin etmek diğer kalemlere nazaran daha zor olmaktadır. Başka bir şekilde ifade edilecek olunursa sağlık harcamalarını tahmin etmekteki güçlük ileriye dönük yapılan sağlık harcamalarında belirsizliğin çok olmasıdır. Çünkü bu belirsizliklerin sağlık harcamaları üzerinde özellikle demografik özelliklerin (bireylerin ölmeden önceki son yılı, bireylerin hastalığı, bireylerin yaşı vb.) ne boyutta etki ettiğini saptamak güç bir durum olmaktadır. Bu sebeple sağlık harcamaları üzerinde demografik bir takım değişkenlerin ne derece etki ettiğini açık ve güvenilir bir şekilde ortaya çıkarmak oldukça önem taşımaktadır (Gray, 2005:11).

Gelecekte sağlık harcamalarının yükseleceği beklentisi ile beraber genç nüfus yapısına sahip Türkiye'nin milli gelir içerisinde yapacağı sağlık harcamalarının oranı gelişmiş ülkelere kıyasla geride kalmaktadır. Türkiye'nin demografik olarak sahip olduğu bu fırsat iyi değerlendirilmediği takdirde sosyal güvenlik ve emeklilik sisteminde yeterli olan tedbir alınmadığı sürece sağlık harcamalarının artması ile beraber kamu maliyesi ve sosyal güvenlik sistemi üzerinde bir baskı oluşturacaktır(Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2018:31).

LİTERATÜR

Ekonomik yaşam döngüsü teorisi, bireylerin hayatları boyunca tüketimlerini yumuşatma eğiliminde olduğunu ileri sürmektedir. İnsanlar yaşamın erken ve sonraki döneminde yaşlanır ve kaybolurlar bu sebeple verimli çalışma esnasında tasarruf biriktirme eğilimindedirler. Yapılan ampirik çalışmalara göre emekliliği

gelmiş bireyler çalışan diğer bireylere kıyasla ödemeler konusunda yapacakları ödemeyi daha çok kısma taraftarıdır. Aşağıda tüketim ve tasarruflara yönelik ulusal ve uluslararası bir takım çalışmalara yer verilmiştir.

Mankiw ve Weil (1989) yaptıkları araştırmada ABD nüfus sayımı verilerini 1970 ve 1980 yıllarını esas alarak analiz etmişlerdir. Araştırma sonucunda konut talebine bakıldığında yirmi yaşına kadarki bireylerin oldukça az talep ürettiği yani bir ailenin konut miktarlarının artmasında çocukların çok etken olmadığı, konut talebini en fazla yirmi ile otuz yaşları civarındaki bireylerin artırdığı, otuz yaşından sonraki bireylerin ise konutlara olan taleplerinin neredeyse sabit olarak ilerlediği saptanmıştır. Bu sonuç, konut piyasasında doğum miktarındaki yükselmenin çok etkili olmadığını, fakat konut talebini yirmi sene sonra yükselteceğini göstermektedir.

Getzen (1992) yaptığı çalışmada 20 ülkeye zaman serileri ve yatay kesit yöntemi uygulamıştır. Yalnızca nüfusun yaş yapısı değişkeninin alınması diğer değişkenlerin kullanılmaması halinde analiz sonucunda nüfus yaşlanmasının sağlık harcamaları ile anlamlı pozitif bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Ancak Getzen, nüfus yaşlanması ile birlikte sağlık harcamalarının artmasının sebebi olarak demografik değişimlerden çok politika sorunundan kaynaklandığını düşünmektedir (Getzen ve Thomas, 1992:98).

Kelley ve Schmidt (1996), Leff modelini 88 ülkeden oluşan bir veri setine uygulamışlardır. 1960'lar, 1970'ler ve 1980'ler de bağımlılık oranlarının tasarruflar üzerinde ki etkisini tahmin etmişlerdir. Bağımlılığın 1980'lerde tasarrufları azalttığı, ancak etkinin 1960'larda ve 1970'lerde küçük ve istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Higgins ve Williamson (1997) yaptıkları çalışmada gençler, bazı Asya ülkelerinde ki yaşlı bağımlı oranı ve ulusal tasarruflar arasındaki ilişkiyi tahmin etmişlerdir. Ve sonuç olarak yüksek bağımlılık oranlarının tasarruf oranlarını düşürme eğiliminde olduğu görülmüştür. Higgins (1998) yaptığı çalışmada 100 ülkede bağımlılık ve tasarruf oranları arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Bununla birlikte yaşlı bağımlı oranı ve tasarruflar arasında negatif bir ilişki bulmuştur.

Peter Zweifel, Stefan Felder ve Markus Meiers'in (1999) yaptıkları araştırmada yaş değişkeni ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analizde çapraz kesitsel verilerle 1983-1992 yıllarını kullanmışlardır. Analiz sonucunda sağlık harcamalarında meydana gelen yükselişin özellikle bireylerin ölümlerine yakın yaklaşık son sekiz senesinde arttığı görülmektedir. Ancak bu pozitif etkinin, yaşlı bağımlı nüfusun yükselmesinin sağlık harcamalarındaki yükselişi sınırlı düzeyde etkilediği görülmektedir (Zweifel, Felder, ve Meiers, 1999:485).

Marangoz (2000)'un yaptığı yazım taramasında ise Türkiye'de yaşlı bağımlı nüfusun oluşturduğu tüketicilere odaklanılıp onlara dikkat çekilmek istenmiştir. Çalışmada yaşlı bağımlı nüfusu oluşturan 60 yaş ve üzerindeki tüketici grubunun

çevre ile iletişimlerinin daha çok olduğu, daha eğitilmiş ve daha sağlıklı bireyler olduklarına dikkat çekilmiş ve bu yaş grubuna yönelik araştırmaların çoğaltılması ihtiyacına vurgu yapılmıştır.

Ronald Lee ve Timothy Miller'in (2002) ABD'de yaptıkları çalışmada stokastik zaman serileri modeli ile analiz yapmışlardır ve ölüm, doğum, sağlık harcamaları değişkenini kullanmışlardır. Model olarak ta ölüme kadar ki kişi başına sağlık harcamalarını kurmuşlardır. Analiz sonucunda ölüm ve doğum oranlarının yıllar içerisindeki değişimi belirsiz olmakla beraber yaşlı bağımlı nüfusun ve buna paralel olarak sağlık hizmetlerinin yükselmesinden dolayı GSYH içerisindeki sağlık harcamalarının oranının %2.2'den 2075 yılında yaklaşık olarak %8'e çıkması beklenmektedir (Lee ve Miller, 2002:1365).

Bloom ve diğerleri (2003), yaptıkları çalışmada bağımlı oran ve tasarruflar arasındaki negatif ilişkiyi doğrulamışlardır. Yaptıkları ampirik modellerinde hem yaşamı hem de yaş yapısını dahil etmişlerdir ve bu değişkenlerin tasarruflar üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Teorik olarak daha uzun yaşam beklentisinin ancak tasarruf oranlarını artırmakla mümkün olduğunu göstermişlerdir. Daha uzun yaşam beklentisi optimum çalışma ömrünü uzatır fakat bunun için yeterli değildir. Emeklilik geliri artan ihtiyacı dengeler bu sebeple tasarruf oranı yükselmelidir.

Matteo (2005) yaptığı çalışmada gelir, yaş dağılımı ve zaman değişkenlerini kullanarak bu değişkenlerin Kanada ve ABD'de ki sağlık harcamalarını ne yönde etkilediğini araştırmıştır. Çalışmada yaş dağılımının etkisi, Kanada için 1975-2000 yılları arası, ABD için ise 1980-1998 yılları arası kişi başına sağlık harcamalarının saptanması için kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda yaşlı bağımlı nüfusun her iki ülke içinde sağlık harcamalarıyla anlamlı pozitif bir ilişki içinde olduğu görülmüştür (Livio Di, 2005:23).

Çolakoğlu (2006) Türkiye'de Aydın ilini temel aldığı yüksek lisans tezinde 260 kişiye anket yapmıştır. Bu anketle televizyon reklamlarının yaşlı tüketicilerin satın alma kararlarını nasıl etkilediği ölçülmüştür. Sonuç olarak yaşlı tüketicilerin emekli olmalarından kaynaklı daha çok televizyon izledikleri ve bu sebeple alışveriş deneyimlerinin değişebileceği saptanmıştır.

Gonzales-Eiras ve Niepelt (2007), yaptıkları çalışmada kamu harcamaları üzerinde uzun yaşamın ve düşük doğurganlığın etkisini gözlemlemişlerdir. Gözlem sonucunda kaynakların yeniden dağılımına sebep olan nüfus yaşlanması ile birlikte kaynakların artık eğitim harcamalarından emeklilik maaşlarına aktığı görülmekte politik gücün, çalışanlar ve öğrencilerden emeklilere doğru ilerlediğini iddia etmektedirler. ABD'de yapılan bu çalışmada gelecek yıllar içerisinde emekli maaşı payının GSYH içerisinde artış göstereceği buna karşılık eğitim harcamalarının payının ise azalacağı öngörülmektedir.

Sanz ve Velazquez (2007), yaptıkları çalışmada nüfus yaşlanmasının kamu harcamalarının yükselişi üzerindeki etkisini görmek için OECD ülkelerinde 1970-

1997 yılları arası verileri kullanmışlardır. Çalışma sonucunda yaşlı bağımlı nüfusun kamu harcamalarını yükselttiğini bilhassa da sağlık hizmetleri ve sosyal refahtan faydalandıkları, kamu sektöründeki büyümenin önemli bir oranının yaşlı nüfusun yükselmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Bunlara ilaveten yaşlı kesimin kamusal harcamalardan güvenlik ve savunma ile ilgili de bir takım harcamaları talep ettikleri görülmektedir. Bir başka sonuç ise yaşlı bağımlı nüfusun artması ile birlikte eğitim harcamalarında yalnızca kısa dönemde bir düşüş yaşandığı da gözlenmektedir.

Sarı (2008) tarafından Denizli ilinde yapılan çalışmada cep telefonu tercihlerinde 60 yaş ve üzerindeki erkek tüketicilerin gelirlerinin oldukça önemli bir etken olduğu saptanmıştır. Çalışmada elde edilen diğer sonuçlar ise toplam harcamalarda tüketim harcamalarının payının oldukça fazla olduğu ve bu harcamaları takip eden bir diğer harcama kaleminin ise sağlık harcamaları olduğu dikkat çekmektedir.

Çivitçi ve Ağaç (2009), yapmış oldukları çalışmada yaşlı tüketicileri oluşturan 65 yaş ve üzeri kadınların yaş ile satın alma davranışları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu çalışmada yaşlı bireyler psikolojik ve fizyolojik olarak dikkate alınmış, bireylerin kıyafet tercih ve gereksinimlerinin saptanması vurgulanmıştır. Bu yaş grubundaki bireyler için sağlık bakımından uygun, kendilerini içerisinde psikolojik olarak iyi hissedecekleri, soyunma ve giyinme, tuvalet, bakım ve temizlik, beslenme ve hareketlerini kolaylaştırıcı gibi günlük ihtiyaçlarını rahat bir şekilde karşılamalarına yardım edebilecek kıyafetlere gereksinimleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tepe ve Vanhuyse (2009), yaptıkları çalışmada panel veri analizini 18 OECD ülkesinde 1980-2002 yıllarını kapsayacak şekilde kullanmışlardır. Çalışmada nüfus yaşlanmasının, kamusal emeklilikten sağlanan faydalar ve kamu yatırım programları büyüklüğü üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda nüfus yaşlanması toplam emeklilik harcamalarını yükseltmekte fakat buna karşın kişisel faydaları azaltmakta veya dondurmakta olduğu görülmektedir.

Çivitçi ve Ağaç (2010), yapmış oldukları çalışmada yaşlı tüketicileri oluşturan 60 yaş ve üzeri erkeklerin yaş ile satın alma davranışları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu yaş grubundaki erkek tüketicilerin kıyafet satın alımlarında kullanışlı, rahat ve vücutlarına uygun kıyafetlere gereksinimleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine farklı bir sonuç olarak yaşlı tüketicilerin yaşam standartlarının iyileştirilmesinde onlara özel olarak tasarlanan kıyafetlerin olması gerektiğine dikkat çekilmiştir (Çivitçi ve Ağaç, 2010: 37).

Mucan ve Yaşa (2011)'nin Adana ve İzmir illerinde yaptıkları çalışmada yaşlı tüketici grubunun gıda alışverişi yaparken gıda tercihlerini belirleyen bir takım faktörler etkili olmuştur ve bunlar beş grupta toplanmıştır. Bunlardan ilki ürünle ilgili, ikincisi personel, üçüncüsü mağaza dışı bir takım özellikler, dördüncüsü mağaza içi bir takım özellikler ve son olarak beşincisi ise perakende

uygulamaları şeklinde sıralanmıştır (Mucan ve Yaşa, 2011). Çalışmadan elde edilen sonuçlara bakıldığında ise mağazaya ulaşımda kullanılan servis araçlarının poşet taşıma bakımından yeterli olmaması, mağazanın dışında ve içinde tuvaletin olmaması, personelin yeterli olmayışı ve sabırsız davranmaları, yeşil alanların yeterli olmaması, alışveriş esnasında market dışında ve içinde oturma alanlarının olmaması gibi bir takım olumsuz dönüşler olduğu görülmektedir. Bu durum ise her geçen gün yaşlı nüfusun artmasına bağlı olarak yaşlı pazara yönelik bir takım yeniliklerin olması gerekliliğini doğurmuştur.

Estrada ve diğerlerinin (2011) yaptıkları çalışmada yaşlılığın tüketime olan etkisi 122 bölge dışından ve 31 gelişmekte olan Asya ekonomisi için 1998 ve 2007 yılları arası veriler kullanılarak saptanmaya çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda nüfus yaşlanması ile tüketim arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir fakat gelişmekte olan Asya'da diğer bölgelere göre anlamlılık daha zayıftır. Bu şu anlama gelmektedir; dünyanın geri kalanında olduğu gibi tüketim ve iç talepte yaşlı nüfusun sağlamlığa önemli düzeyde katkısı olmamaktadır.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada kullanılan veriler World Development Indicators (WDI) veri tabanından derlenmiştir. Veriler 1966-2020 yılları arasında yıllık zaman serilerinden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler ise tüketim harcamaları (HARC), çalışma çağı yaşlı bağımlı nüfus oranı (YAS) ve çalışma çağı genç bağımlı nüfus oranından (GENC) oluşmaktadır.

Çalışmada Var Analiz Yöntemi kullanılmıştır. Var analizinin uygulanabilmesi için gerekli ve yeterli şartlar çalışmada incelenmiştir. Var analizinin ilk koşulu olan durağan seriler, çalışmanın veri setini oluşturan serilerde birim kök testleriyle sınanacaktır. Birim kök testi olarak literatürün geneline hakim olan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) kullanılacaktır.

Serilerin durağanlığı sınıandıktan sonra Var Modeli kurulabilmesi için, modelin gecikmesi belirlenecek, modelin var analizinin koşullarını sağlayıp sağlamadığı kontrol edilecektir. Bu işlemlerden sonra etki tepki analizi ve varyans ayrıştırması yapılacaktır.

Birim Kök Testleri

Zaman serileriyle yapılan ekonometrik analizlerde sahte regresyon sorunuyla karşılaşılmaktadır. Zaman serilerinde sık görülen sahte regresyon, serilerin trendlere sahip olmaları durumunda görülmekte ve değişkenlerin anlamlı olmasa bile ilişkili gibi göründükleri R^2 değerlerinin de yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Böyle durumlarda R^2 , t ve F testleri yanıltıcı olmaktadır (Demir, 2013: 17).

Sahte Regresyon sorunuyla karşılaşmamak ve Var analizinin sağlıklı çalışabilmesi için serilerin durağan olması gerekmektedir. Durağan olmayan seri var ise fark alınarak seri durağan hale getirilip var analizine dahil edilmektedir (Eroğlu ve Kara, 2017: 70).

Tablo-1: Birim Kök Testleri

TEST	Δ HARC	Δ YAS	GENC
ADF	-10,28078	-5,559153	-6,577275
Kritik Değer %1	-3,546099	-4,192337	-4,152511
Kritik Değer %5	-2,911730	-3,520787	-3,502373
Kritik Değer %10	-2,593551	-3,191277	-3,180699

Serilerin durağanlığı, Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerinde uygun gecikme uzunluklarında araştırılmıştır. ADF ve PP birim kök testleri için hesaplanan t değerleriyle anlamlılık düzeylerindeki kritik değerlerle karşılaştırılmış t değerinin negatif değerce küçük olması durumunda yokluk hipotezinin reddedilerek serinin durağan olduğu kabul edilmiştir.

Buna göre %5 anlamlılık düzeyinde değişkenlerden HARC değişkeninin düzeyde durağan olmadığı görülmüş seri birinci farkı $I(1)_{\text{HARC}}$ alınarak durağanlaştırılmıştır. Δ HARC serinin birinci farkının alındığını göstermektedir. YAS değişkeni için yapılan testlerde serinin düzeyde durağan olmadığı görülmüş seri birinci farkı $I(1)_{\text{YAS}}$ alınarak durağanlaştırılmıştır. Δ YAS serinin birinci farkının alındığını göstermektedir. GENC değişkeninin ise düzeyde $I(0)_{\text{GENC}}$ durağan olduğu görülmüştür.

Var Analizinin Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Var analizinin gecikme uzunluğu LR, FPE, AIC, SC VE HQ bilgi kriterleri yardımıyla belirlenir. Bilgi kriterlerinde yıldızı fazla olan uzunluk gecikme uzunluğu olarak seçilir.

Tablo-2: Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-466.8755	NA	1659.647	15.92798	16.03362	15.96922
1	-108.0485	668.9995	0.011754	4.069440	4.491990	4.234386
2	23.01155	231.0211*	0.000188*	-0.068188*	0.671274*	0.220468*

Tablo-2 incelendiğinde bilgi kriterlerinin 2 gecikmeye işaret ettiği görülmüştür. Bu doğrultuda Var analizi 2 gecikmeyle tahmin edilmiştir. Tahmin edilen Var modelleri gecikme uzunluklarına göre adlandırıldığından modelimiz VAR(2) olarak adlandırılacaktır.

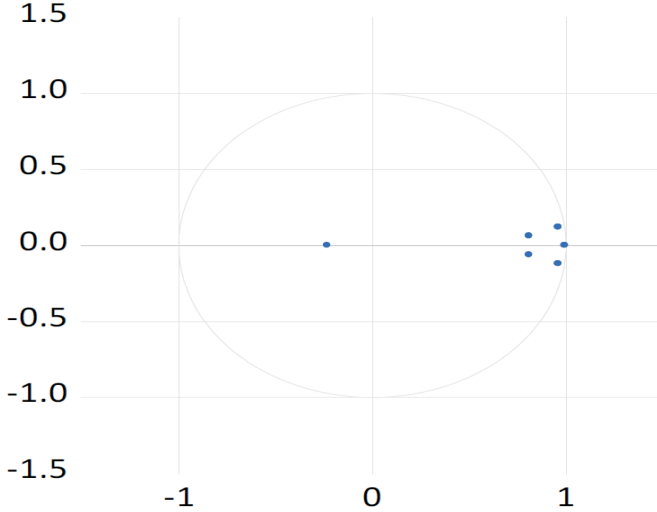
Var analizi 2 gecikmeyle tahmin edildikten sonra istikrar koşulu için AR karakteristikkpolinomlarının ters köklerinin birim çember içindeki durumu sorgulanmıştır. Ters köklerinin birim çemberin içinde olması dinamik istikrar koşulunun yerine getirildiğine kanıt olmaktadır.

Tahmin edilen VAR(2)'ye göre modelin dinamik istikrar koşulu araştırılmış ters köklerin hepsinin birim çember içinde kaldığı görülmüştür. Tahmin edilen

VAR(2) modelinin istikrar koşulunu yerine getirerek sürecin durağan olduğuna kanıt olarak değerlendirilmiştir.

Tablo-3: Ters Köklerin Birim Çember Gösterimi

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Tahmin edilen VAR(2) modelinin seriselotokorelasyona sahip olup olmadığı araştırılmış otokorelasyonun varlığı LM testi ile sınanmıştır. LM test istatistiğinin %5 anlamlılık düzeyinde 0,05'ten büyük olduğu görülmüş seriselotokorelasyonun olmadığı görülmüştür. SeriselOtokorelasyon testi Tablo-4'te gösterilmiştir.

Tablo-4: LM SeriselOtokorelasyon

Null hypothesis: No serial correlation at lag h

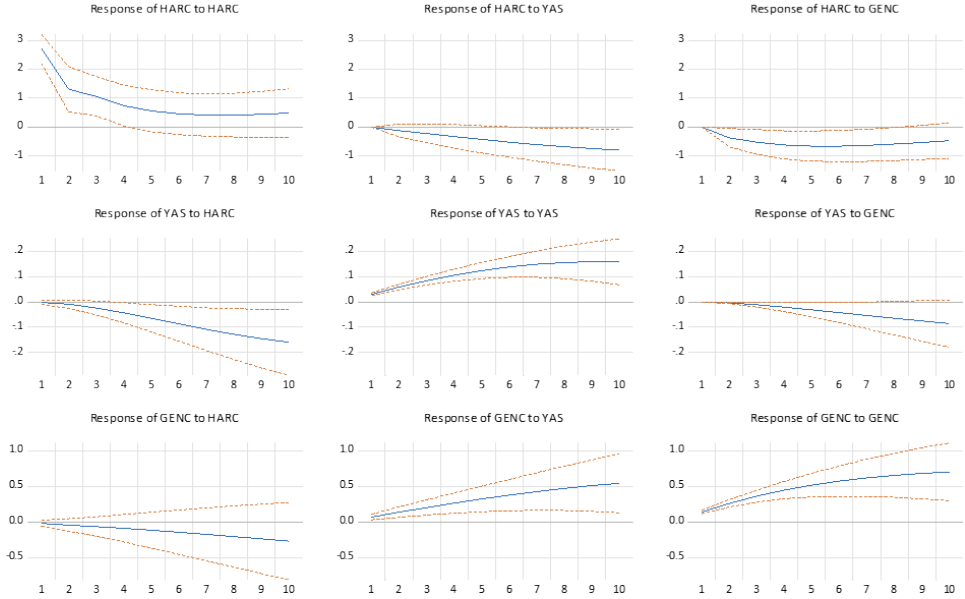
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	29.91101	9	0.0005	3.670318	(9, 114.5)	0.0005
2	14.98988	9	0.0912	1.723263	(9, 114.5)	0.0914
3	8.093374	9	0.5248	0.903210	(9, 114.5)	0.5251

Tablo-4'te görüleceği üzere %5 anlamlılık düzeyinde 2. Gecikmede otokorelasyona rastlanılmamıştır. Dolayısıyla hata terimleri otokorelasyonsuzdur.

Etki Tepki Analizleri

Tablo-5: Etki Tepki Grafikleri

Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations ± 2 S.E.

Tabloda kesikli kırmızı çizgiler güven aralıklarını gösterirken sürekli mavi çizgi etkiye maruz kalan değişkenin şoka verdiği tepkiyi göstermektedir. Tepkinin güven aralıklarında kalması durumunda tepkiler istatistiki olarak anlamsız olmaktadır. Ancak literatürde yaygın olarak tepki grafiğinin güven aralığında kaldığı durumlarda da yorumlama yapılmaktadır.

Buna göre Harcama değişkenine verilen bir birimlik standart sapma şokun harcama değişkenini ilk yıl pozitif etkilerken 4. Yılın sonunda şoka verilen tepki stabilleşmektedir. Yas değişkenine verilen bir birimlik standart sapmalık şok Harcama değişkenini negatif etkilemekte yıllar itibariyle şoka verilen tepki negatif artış göstererek ortalamadan uzaklaşmaktadır.

Genç değişkenine verilen bir birimlik standart sapmalık şok harc değişkenini 3 yıllık dönemde negatif olarak etkilerken 4. Yıldan itibaren negatif etki stabil kalmaktadır.

Harc değişkenine verilen bir birimlik standart sapmalık şok yas değişkenini ilk 2 yıllık dönemde etkilemezken 3. Yıldan itibaren negatif etki ortalamadan uzaklaşarak artmaktadır. Aynı şekilde harc değişkenine verilen bir birimlik standart sapmalık şok ilk 2 yıllık dönemde genç değişkenini etkilemekte sonraki yıllarda negatif etki devam etmektedir.

Varyans Ayırıştırma

Tablo-6: Varyans Ayırıştırma

Variance Decomposition of HARC:				
Period	S.E.	HARC	YAS	GENC
1	2.705933	100.0000	0.000000	0.000000
2	3.026613	98.33445	0.161284	1.504268
3	3.257334	95.55896	0.596187	3.844855
4	3.411216	91.75123	1.449915	6.798860
5	3.544409	87.49186	2.777264	9.730874
6	3.670378	83.13737	4.584036	12.27859
7	3.795331	78.94370	6.815232	14.24107
8	3.921542	75.05360	9.373522	15.57288
9	4.050134	71.54772	12.13245	16.31982
10	4.181590	68.47106	14.95325	16.57569

Variance Decomposition of YAS:				
Period	S.E.	HARC	YAS	GENC
1	0.030279	0.856658	99.14334	0.000000
2	0.066299	2.227183	97.40237	0.370443
3	0.109690	5.822003	92.95649	1.221502
4	0.159252	10.26719	87.44519	2.287614
5	0.213829	14.95015	81.62804	3.421810
6	0.272090	19.47180	75.97623	4.551964
7	0.332628	23.64444	70.70113	5.654424
8	0.394047	27.39684	65.87231	6.730853
9	0.455031	30.71936	61.48594	7.794697
10	0.514404	33.62996	57.50613	8.863915

Variance Decomposition of GENC:				
Period	S.E.	HARC	YAS	GENC
1	0.159744	1.085609	19.78781	79.12658
2	0.339607	1.649312	21.19358	77.15711
3	0.541691	1.981098	22.58779	75.43112
4	0.756960	2.332641	23.95562	73.71174
5	0.979516	2.730797	25.28252	71.98668
6	1.205339	3.186633	26.55093	70.26244
7	1.431572	3.700585	27.74472	68.55469
8	1.656108	4.268253	28.85026	66.88149
9	1.877337	4.881878	29.85701	65.26111
10	2.093978	5.531446	30.75779	63.71076

Cholesky Ordering: HARC YAS GENC

Tahmin edilen VAR(2) modelinin varyans ayırıştırmasını incelediğimizde, harcama değişkeninin ilk döneminde %100'ünün kendi gecikmesinin etkisi altında olduğu görülmüştür. Bu durumda harcama değişkeninin dışsal olduğu yan bilgisine de ulaşılmaktadır. İlk dönemde yaşlı bağımlı oranı ile genç bağımlı oranının gecikmelerinden etkilenmediği görülmüştür. 4. dönem itibariyle kendi gecikmesinin etkisi azalırken genç bağımlı oranının etkisi yaş bağımlı oranının etkisine göre daha fazla olduğu görülmüştür. 10 dönemlik periyota yayıldığında yaşlı bağımlı oranı ile genç bağımlı oranının etkisinin arttığı iki değişkenden genç bağımlı oranının daha fazla etkilediği görülmüştür.

Yaşlı bağımlı oranındaki değişikliklerin ilk dönemde %99 oranında kendi gecikmesinden etkilendiği görülmektedir. Aynı dönemde harcamanın etkisi önemsiz düzeyde iken genç bağımlı oranın etkisi görülmemektedir. Yaşlı bağımlı

oranındaki değişimlerin 10 yıllık periyotta etkileri incelendiğinde harcamadaki etkinin genç bağımlı oranındaki etkiden daha fazla olduğu görülmektedir.

Genç bağımlı oranının varyans ayrıştırmasına bakıldığında ilk yıl etkinin %79'unun kendi değerinden kaynaklandığı %19'unun yaş bağımlı oranından kaynaklandığı harcamadan kaynaklı değişimin ise nispeten daha az olduğu görülmektedir. Genç bağımlı oranına kendi gecikmesine etkisi dönemler itibariyle azalırken yaşlı bağımlı oranının etkisi giderek daha belirleyici olmaktadır. Buna karşın harcamanın etkisi değişimi etkilemede daha az belirleyici olmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Nüfusun yaşlanmasının tüketim harcamalarına etkisinin araştırıldığı bu çalışmada kullanılan yöntem ve değişkenlerle incelenen yıllar kapsamında kalınarak şu sonuçlara varılmıştır.

Nüfusun yaşlanmasının tüketime etkisini araştırmak için tüketim harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıladaki payı baz alınarak çalışma çağındaki nüfusun yaş bağımlı oranı etki değişkeni olarak modele dahil edilmiştir. Bir bütün olarak tüketim harcamalarının nüfusun yapısına bağlı olup olmadığını incelemek içinde modele çalışma çağındaki genç bağımlı oranı eklenmiştir.

Böylece tüketim harcamalarının bir bütün olarak nüfus yapısıyla olan ilişkisi incelenmiştir. Nüfus yaşlanmasının tüketim harcamalarına etkisini inceleyen literatürde yaşlanmanın başta Avrupa ülkeleri olmak üzere gelişmiş ülkelerde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ise genç nüfusun azalmasına bağlı olarak etki düzeyi yüksek çıkmıştır.

Türkiye için ise yaşlanmanın tüketim üzerindeki etkisi yeterli düzeyde bulgulanamamıştır. Aynı şekilde genç bağımlı oranının da tüketim harcamalarına tekil anlamda etkisi zayıf bulunmuştur. Genç ve yaşlı nüfusun toplumun tamamını oluşturduğu göz önünde bulundurularak tüketim harcamalarına etkinin sınırlı çıkması oldukça ilginç bir bulgu niteliğini taşımaktadır.

Etki tepki ve varyans ayrıştırması analizlerinin birbirini destekler nitelikte sonuçlar vermesi bulgulara güven düzeyini artırmaktadır. Yaşlanmanın etkisinin ancak uzun dönemler sonra kayda değer etki yapacak olması yaşlanmadan dolayı tasarruf eğiliminin artacağı, tüketimin azalarak üretimi etkilemesi beklenilmemektedir.

Analizde gerek yaşlanma ve gerekse de genç nüfusun tüketimi etkileme düzeyinin düşük çıkması, Türkiye'nin sosyokültürel yapısından kaynaklandığını düşündürmektedir. Bu kültürel yapıda ihtiyaçların karşılanması yaş ve istihdam ile ilişkilendirilmemekte, ihtiyaçlar bireysel gelirden ziyade kolektif dayanışmanın olduğu hane halkı geliriyle karşılanmaktadır.

Dolayısıyla Türkiye'de tüketim harcamalarına etkinin nüfus yapısıyla ilgili olmadığı hane halkının toplam geliriyle ilişkili olduğu güçlü bir sav olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksu, L. (2011). Dünyada ve Türkiye’de Nüfus Analizleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 219-311.
- AUZEFE, (2021). Uluslararası İktisat Teorisi, https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/21_22_Guz/uluslararası_iktisat_teorisi/9/index.html. (E.T.:15.11.2021)
- Bahar, G., Bahar, A. ve Savaş, H. (2009). Yaşlılık ve Yaşlılara Sunulan Sosyal Hizmetler. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(12), 85-98.
- Bloom, D. E., Canning, D. ve Graham, B. (2003). Longevity and Life-cycle Savings. *Scandinavian Journal of Economics* 105(3), 319–38.
- Burt, S. ve Gabbott, M. (1995). The Elderly Consumer and Non-food Purchase Behavior. *European Journal of Marketing*, 29(2), 43-57.
- Çivitçi, Ş. ve Ağaç, S. (2009). Altmış Yaş ve Üzeri Yaşlı Kadınların Giysi Satın Alma Davranışları Üzerine Bir Araştırma. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2009 (1), 30-47.
- Çolakoğlu, E. B. (2006). Yaşlı Tüketicilerin Satın Alma Süreçlerinde Televizyon Reklamlarının Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Demir, M. (2013). Enerji İthalatı Cari Açık İlişkisi, Var Analizi ile Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 2-27.
- DPT: Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı. Yayın no. DPT: 2741. 2007. <http://ekutup.dpt.gov.tr/nufus/yaslilik/eylempla.pdf> (E.T.:05.06.2022).
- Eroğlu, N. ve Kara, F. (2017). Türkiye’de Makro İhtiyati Para Politikası Araçlarının Makroekonomik Değişkenlere Etkisinin VAR Analizi ile İncelenmesi. *İstanbul Journal of Economics-Istanbul İktisat Dergisi*, 67(2), 59-88.
- Estrada, G., Park, D. ve Ramayandi, A. (2011). Population Aging and Aggregate Consumption in Developing Asia. *ADB Economics Working Paper Series, No. 282, Asian Development Bank (ADB), Manila*, <http://hdl.handle.net/11540/2002>
- EYH (2014). Türkiye’de Yaşlılara Hizmet Veren Kuruluşlar. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Getzen, T. E. (1992). Population Aging and the Growth of Health Expenditures. *Journal of Gerontology*, 47(39), 98-104.
- Gray, A. (2005). Population Ageing and Health Care Expenditure. *Oxford Institute of Ageing, Ageing Horizons*. 2(1), 15-20
- Gonzalez-Eiras, M., Niepelt, D. (2007). Population Ageing; Government Budgets, and Productivity Growth in Political-Economic eEquilibrium, Study Center Gerzensee, http://www.szgerzensee.ch/fileadmin/Dateien_Anwender/Dokumente/working_papers/wp-0705.pdf
- Higgins, M. (1998). Demography, National Savings, and International Capital Flows. *International Economic Review* 39(2), 343–69.
- Higgins, M. ve Williamson, J. G. (1997). Age Structure Dynamics in Asia and Dependence on Foreign Capital.” *Population and Development Review* 23(2), 261–93.
- Horioka, C. Y. (2009). The (Dis)saving Behaviour of the Aged in Japan. (NBER Çalışma Tebliği No. 15601). Cambridge, MA. *National Bureau of Economic Research*.
- Kalafatçılar, M. K. (2019). Demografik Gelişmeler ve Makroekonomik Etkileri. Çalışma Tebliği No: 19/11). TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/3cf20335-27ca-4b38-97d2-ebdd91e899ba/wp1911.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-3cf20335-27ca-4b38-97d2-ebdd91e899ba-mGcScM7>, (E.T.:15.03.2022),
- Kaygısız, D. A. (2021). Demografik Dönüşümün Milli Gelir Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 231-243.
- Kaygısız, D. A. ve Ezanoğlu, Z. (2021). Demografik Değişimin Enflasyon Üzerindeki Etkisi. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*, 30(1), 45–64.

- Kelley, A. C. ve Schmidt, R. M. (1996). Saving, Dependency and Development. *Journal of Population Economics*, 9(4), 365-86.
- Kutsal, Y. G. (2011). *Yaşlanan Dünyanın Yaşlanan İnsanları*. (H. Ü. Merkezi, Compiler) Ankara: TTB Yayını.
- Lee, R. ve Miller, T. (2002). An Approach to Forecasting Health Expenditures with Application to the U.S. Medicare System. *Health Services Research*, 37(5), 1365-1386.
- Di Matteo, L. (2005). The Macro Determinants of Health Expenditure in the United States and Canada: Assessing the Impact of Income, Age Distribution and Time. *Health Policy*, 71(1), 23-42.
- Mankiw, N, G. ve Weil, D. N. (1989). The Baby Boom, the Baby Bust, and the Housing Market. *Regional Science and Urban Economics*, 19, 235-258.
- Marangoz, M. (2000). Geleceğin Pazar Yapılarındaki Değişim ve Yaşlı Tüketiciler Pazarı. *DEÜ, İİBF Dergisi*, 15(1), 35-47.
- Mucan, B. ve Yaşa, E., (2011). The Food Shopping Experience of Older Consumers in Turkey: Using the Critical Incident Technique (CIT). 10th International Marketing Trends Congress, Paris, Fransa: 20-22 Ocak 2011
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2002). *Tüketici Davranışı*. İstanbul: Mediacat Yayınları
- Özaydın, M. M. (2018). Yaşlı ve Ekonomi. İçinde Canatan, A. ve Özmete, E. (Editör). *Temel Gerontoloji*. (27-42), Ankara: Hedef CS Basım Yayın.
- Sanz, I. ve Velazquez, F. (2007). The Role of Ageing in the Growth of Government and Social Welfare Spending in the OECD, *Eur. J. Polit. Econ.* 23(1), 917-931.
- Sarı, A. (2008). Yaşlıların Gelir ve Tüketim Tercihlerinin Belirlenmesi: Cep Telefonu Sahipliğine Yönelik Ekonometrik Model Uygulaması. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2008(1), 50-61.
- Tepe, M. ve Vanhuyse, P. (2009). Are Ageing OECD Welfare States on the Path to Gerontocracy? *Journal of Public Policy*, 29(1), 1-28.
- Turan, H. A. ve Çolakoğlu, E.B., (2009). Yaşlı Tüketicilerde Algılanan Marka Değeri ve Satın Alma Niyeti. *Afyon Kocatepe İ.İ.B.F Dergisi*, 11(1), 277-296.
- TÜİK, (2021). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2020-37227>, (E.T.:01.11.2021)
- TÜİK, (2020). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Household-Consumption-Expenditures-2019-33593>, (E.T.:15.11.2021).
- Vanguard Research (2019). Megatrends: The Economics of a Graying World. <https://s3.eu-central-1.amazonaws.com/z3r2zxopa4uuqpww5a4ju/devriesinvestment/files/ISGDEMOG.pdf>. (E. T.: 16.11.2021).
- Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2018). Yaşlanma. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- Yüceşahin, M. (2011). Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm: Mekansal Bir Değerlendirme. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), 11-27.
- Zweifel, P., Felder, S. ve Meiers, M. (1999). Ageing of Population and Health Care Expenditure: A Red Herring? *Health Economics*, 8(6), 485-496.
- Zweifel, P. ve Ferrari, M. (1992). Is there a Sisyphus Syndrome in Health Care, *Developments in Health Economics and Public Policy*. 1(1), 311-330.
- Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (2018) “Yaşlanma”, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara.

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET VE İŞSİZLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ¹

Ahmet Tayfur AKCAN², İsmail METİN³

GİRİŞ

Günümüzde ekonomik açıdan gelişmenin sağlanmasında ve devam ettirilmesinde dış ticaretin çok önemli bir etkisi bulunmaktadır (Ayaş ve Çeştepe, 2010). İkinci dünya savaşından sonra ülkeler arasında ticaret hızla artmış ve 1950-1973 yılları arasında mal ihracatı %8 artarken, dünya ticareti 1950-2007 arasında %6,2 genişlemiştir (Gül ve Kamacı, 2012). Uluslararası ticaret özellikle son 30 yılda ciddi oranda artış göstermiştir. Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre, dünya mal ihracatı 1980 yılında 2.03 trilyon ABD Doları iken 2011 yılına gelindiğinde 18.26 trilyon ABD Dolarına ulaşmıştır ve yıllık ortalama 7,3'lük bir büyüme yaşanmıştır (WTO, 2013).

Dünya ticaretindeki artıştan ülkemiz de pay almaya devam etmektedir. Türkiye 2018 yılında 168 milyar ABD Doları ihracat ve 223 milyar ABD Doları ithalat olmak üzere toplamda 391 milyar dolarlık bir dış ticaret hacmine sahip olmuş ve 1980 ile 2018 yıllarında dış ticaret hacmi 36 kattan fazla artmıştır. Uluslararası ticaretin artması üretim, istihdam, kişi başına düşen milli gelir, döviz kurları, faiz oranları, ekonomik büyüme gibi ülkelerin makroekonomik değişkenlerini yakından ilgilendirmektedir. Bunlar arasında işsizlik oranı en önemli makroekonomik değişkenlerden biridir.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte sosyal ve ekonomik bir değişim yaşayan ülkemiz 1950'lerden sonra kırsal kesimlerden kentlere göçün ve dolayısıyla kentleşmenin

¹ Bu çalışma 10. Uluslararası Girişimcilik Kongresi'nde bildiri olarak sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

² Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ORCID: 0000-0001-8210-7327, atakcan@erbakan.edu.tr

³ Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, ORCID: 0000-0002-2256-7169, dr.i.metin@gmail.com

etkisiyle işsizlik konusunda olumsuzluklar yaşanmaya başlamıştır (Durak ve Kaya, 2014: 55). 1960'lı yıllarda da işsizlik oranları yükselmeye devam etmiştir. 1980'lerden sonra küreselleşme ve teknolojik gelişmeler nedeniyle daha da artan işsizlik, 1990'lara gelindiğinde yeni bir boyut kazanmıştır. 2001 krizinden sonra istihdamda çok ciddi bir artış sağlanamamıştır (Ay, 2012: 322). 2008 finansal krizi ile birlikte konkordato ilan eden firmaların sayısının artması işsizliğe darbe vermiştir. Ayrıca Arap Baharı ile başta Suriye olmak üzere Ortadoğu ülkelerinden ülkemize milyonlarca insanın göç ederek piyasadaki ücretin çok altında çalışmaya razı olması ülkemizde çalışmak isteyip de iş bulamayanların sayısını uç boyutlara ulaşmasına neden olmuştur.

TÜİK (2019) verilerine göre Türkiye'de 2019 yılı Mart ayında işsizlik %14,1 oranında gerçekleşirken, genç nüfusta işsizlik oranı %25,2'yi; 15-64 yaş grubunda ise bu oran %14,3'ü bulmuştur. İstihdam edilenlerin % 57,4'ü hizmet sektöründe, %19,7'si sanayi sektöründe, %17,3'ü tarım sektöründe ve %5,5'i ise inşaat sektöründe yer almaktadır. Bu doğrultuda, ülkemizde dış ticaret hacmi artarken işsizlik oranlarının da artması ithalat ve ihracat ile istihdam arasındaki ilişkinin araştırılması gerekliliğini doğurmuştur.

Bu bağlamda, çalışmanın amacı dış ticaret ile işsizlik arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını bilimsel açıdan araştırmaktır. Araştırmada dış ticaret ve işsizlik arasındaki ilişkinin analiz edilmesi için 1983-2017 dönemi yıllık işsizlik oranı, ihracat ve ithalat tutarları gibi veriler kullanılmıştır.

TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

İşsizlik bir ülke ekonomisindeki makro değişkenlerden en önemlilerinden biridir. Pazardaki cari ücret düzeyinde çalışmak isteyip de iş bulamayan işsiz; bu duruma da işsizlik adı verilmekte iken (Yiğitbaşı ve Atabey, 2001: 216-217), işgücü faktörünün üretim sürecine dahil edilmesine ise istihdam denilmektedir (Alptekin, 2016: 89). Bütün ülkelerin ekonomi politikalarının amaçlarından biri istihdamı sağlamaktır. İstihdam sağlanamadığında üretim ve ihracatta düşüş görülmekte ve milli gelir azalmaktadır. Bir ülkede ihracat ile hammadde aramalı ithalatı arttığında üretim genişlemekte ve istihdam artışı sağlanmaktadır. Diğer bir açıdan bakıldığında emek yoğun ürünlerin dış alımının artması istihdamı azaltıcı etki yapabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında dış ticaretin işsizlikle ilişkisi merkantilizme kadar uzanmaktayken Hecksher-Ohlin modeli ile anlam kazanmıştır. Daha sonra Hecksher-Ohlin-Samuelson modeli ve Stolper-Samuelson modeli (Ayhan, 2018: 117-118) ile işsizlik ve dış ticaret değişkenleri arasındaki teorik temel atılmıştır.

Klasik iktisatçılar ekonominin her zaman tam istihdamda olduğunu vurgulamışlardır. Fakat 1929 ekonomik krizinde Amerika'da milyonlarca kişi işsiz kalmış ve klasik iktisatçıların tezi çökmüştür. Ardından Keynes istihdamı devlet eliyle artıracak çözümler önerileri getirmiş ve işsizlik günümüze kadar hükümetlerin

en önemli ekonomik gündem maddelerinden biri olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye açısından dış ticaret ve işsizlik alanında ulusal literatürde birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda, araştırmanın yapıldığı dönemlere ve kullanılan ekonometrik analizlere göre farklı sonuçlara ulaşılmıştır.

Erlat (2000) Türkiye’de dış ticaretin istihdam üzerindeki etkilerini ilk araştıran iktisatçılardan birisi olmuştur. 1963-1994 yılları arasında basit hesaplama yöntemini kullanmış ve sonuç olarak 1980’lerden sonra dış ticaretin özellikle ihracatın istihdam üzerinde kısa dönemde olumlu; uzun dönemde olumsuz etkilerinin olduğunu tespit etmiştir.

Yanikkaya (2008) gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler üzerinde dışa açıklığın istihdam üzerindeki etkisini incelemiştir. Dışa fazla açık olmanın gelişmekte olan ülkelerde başarısız olduğunu ve ayrıca dışa açıklığın gelişmiş ülkeler için sanayi ve tarımda istihdamı negatif etkilediğini bulmuştur.

Ayaş ve Çeştepe (2010) yaptıkları çalışmada 1998-2002 döneminde imalat sanayi kapsamında dış ticaretteki değişmelerin istihdam üzerindeki etkilerini girdi-çıkı modeli ve faktör yoğunluğu modeli ile analiz etmişlerdir. Sonuç olarak dış ticaretteki değişmelerin istihdam üzerindeki etkilerinin sektörden sektöre değiştiğini tespit etmişlerdir. İmalat sanayi için net istihdam etkisi pozitif olarak ölçülmüştür.

Polat ve Uslu (2010) dış ticaretin istihdam üzerindeki etkilerini ölçebilmek amacıyla 1988-2007 yılları arasında çeyrek aylık veriler ile gecikmesi dağıtılmış otoregresif yaklaşım modelini kullanarak bir çalışma yapmışlardır. Uzun dönemde dış ticaretin istihdam üzerinde pozitif etkisinin olmadığı, kısa dönemde ise dış ticaretin istihdam üzerinde hem anlamlı hem de pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Karaçor ve Saraç (2011) 1963-2009 yıllarını kapsayan çalışmalarında dış ticaret ile sanayi sektörü istihdam oranları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Değişkenler arasında kısa dönemde bir ilişki tespit edilememiş fakat uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Gözcü ve Pişkin (2011) yaptıkları çalışmada 2004-2009 yılları arasındaki verileri kullanarak Türkiye’de 26 bölgenin işsizlik oranları ile ülkemizin dış ticaretten aldıkları payı Sabit Etkili Panel Veri ve Genelleştirilmiş Momentler yöntemlerini kullanarak araştırmışlardır. Bölgenin dış ticaretten aldığı pay arttığında işsizlik oranının azaldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Polat ve arkadaşları (2011) 2003-2008 yılları arasında imalat endüstrisinde işsizlik ve dış ticaret verilerini analiz etmiş ve üretimde meydana gelen artışın istihdamı olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, yaptıkları çalışmada belirtilen dönemler arasında dış ticaretin istihdamı etkilemediğini tespit etmişlerdir.

Gül ve Kamacı (2012) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde 1980-2010 ve 1993-2010 dönemi verileri ile dış ticaretin istihdam üzerindeki etkilerini panel veri

yöntemi ile analiz etmiştir. Söz konusu ülkelerde işsizlikten ithalata ve ihracata doğru bir ilişki bulunamamıştır. Fakat bu ülkelerde dış ticaretten işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Sandalcılar ve Noyan Yalman (2012) dış ticarete serbestleşmenin işgücü piyasalarına etkisini ölçebilmek için koentegrasyon testi, Granger nedensellik testi ve Hsiao nedensellik testini kullanmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını ve ticari serbestleşmenin istihdamı olumsuz etkilediğini bulmuşlardır.

Uslu ve Polat (2012) panel veri yöntemi ile 1994-2010 yılları arasında imalat sanayindeki 17 sektörde dış ticaretin işgücü piyasası üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmacılar, üretimin işgücü üzerinde olumlu etkisinin olduğu, ithalat ve ihracatın ise işgücü üzerinde önemli ve pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Özdemir ve arkadaşları (2014) yaptıkları çalışmada 1992-2012 döneminde Türkiye ve AB ülkelerinde dışa açıklığın istihdam üzerindeki etkisini panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Üretimin istihdamı artırıcı yönde olumlu etkilerini gözlemlenmişler ve ihracatın artırılmasına yönelik teşvikleri önermişlerdir.

Akkuş (2014) 2003-2010 yılları arasında panel veri yöntemi ile Türk imalat sanayinde uluslararası ticaret ve verimliliğin işsizlik üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Araştırma bulgularına göre ihracat talebinin ve ithalat rekabetinin istihdam üzerinde doğrudan etkileri bulunmaktadır. İhracat talebindeki artış ilerledikçe işgücü talebinde artış olmaktadır. Araştırmacı çalışmada uluslararası ticaretin istihdam üzerindeki toplam etkilerinin ihracat talebi ve ithalat rekabetinin doğrudan etkilerinin bir sonucu olduğuna ulaşmıştır.

Cenger ve Çütcü (2018) Türkiye’de 2005-2017 yılları arasında aylık veriler ile eş bütünleşme ve nedensellik analizleri ile ithalattaki değişimin genç işsizliğe etkisi olup olmadığını ölçmüşlerdir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını sonucuna ulaşılmıştır.

Akcan ve Ener (2018) yaptıkları çalışmada 2000 yılı ilk çeyrek ve 2015 yılı üçüncü çeyrekler arasındaki dönemlere ait verileri kullanarak makroekonomik değişkenlerin işsizlik üzerindeki etkilerini varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizini yöntemleri ile incelemiştir. İşsizlik oranının ihracata tepkisi her dönem için pozitif olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Altuntepe (2018) 2006-2017 aylık verilerini kullanarak Karabük ilinde dış ticaretteki gelişmelerin istihdama etkisini Greatl programında VAR yöntemini kullanarak incelemiştir. Sonuç olarak dış ticaret ile istihdam arasında kısa dönemde bir ilişkinin olduğunu ama uzun dönemde ihracatın istihdamı etkilemediği görülmüştür.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmada 1983-2017 yılları arası yıllık işsizlik, ithalat ve ihracat oranı verileri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan testler Augmented Dickey Fuller Birim Kök testi ve ARDL Sınır Testidir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri havuzundan alınan işsizlik, ihracat ve ithalat değişkenleri arasındaki ilişkinin analiz edilmesi için 1 numaralı model kullanılmıştır.

$$UN = \beta_0 + \beta_1 X + \beta_2 M + \varepsilon_t \quad (1)$$

Tablo 1: İşsizlik, İhracat ve İthalat Değişkenleri

Değişken	Periyod	Kaynak	Notasyon
İşsizlik	1983-2017	Türkiye İstatistik Kurumu	Un
İhracat	1983-2017	Türkiye İstatistik Kurumu	X
İthalat	1983-2017	Türkiye İstatistik Kurumu	M

Çalışmada kullanılan veriler yıllık periyoda sahip olduğu için verileri ayrıca mevsimsellikten arındırma yöntemi uygulanmamıştır. Yukarıdaki model ekonometrik analize tabi tutulmadan önce değişkenlerin durağanlık durumlarının analiz edilmesi gerekmektedir. Veri setleri eğer sürekli artış veya sürekli azalış trendi sergilerlerse, bu durum söz konusu değişkenler arasında sahte regresyonların çıkmasına neden olabilmektedir. Bu sebeple değişkenler herhangi bir ekonometrik model yardımıyla incelenmeden önce durağanlıklarının yani birim kök içerip içermeme durumlarının analiz edilmesi gerekmektedir. Bu analiz için ise ilk olarak 1979 yılında David Dickey ve Wayne Fuller tarafında Dickey Fuller Birim Kök Testi geliştirilmiştir. 1981 yılında da testlerine getirilen eleştiriler bünyesinde son hallerinin verildiği güncel şartlara uyarlanmış Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi'ni geliştirmişlerdir.

Temelde Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi tahmin yöntemi olarak en küçük kareler (EKK) yöntemini kullanmaktadır. Bu denklemlerde δ terimi eğer 0 değerine eşit ise serinin durağan olmadığı sonuna ulaşılmaktadır. Eğer δ değeri negatif ise de seride birim kökün olmadığı yani serinin durağan olduğu anlaşılmaktadır.

Değişkenler birim kök testine tabi tutulduktan sonra, birim kök içeren değişkenlerin farklarının alınması suretiyle, söz konusu değişkenler modelde kullanmaya hazır hale gelmektedir. Bu sebeple ihracat, ithalat ve işsizlik değişkenlerine uygulanan Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testine ait değerler aşağıda verilmektedir.

Tablo 2: AugmentedDickey Fuller Birim Kök Testine Ait Değerler

Değişken	Trend İçeren Model	Trend ve Sabit Terim İçeren Model
	T İstatistik Değeri Olasılık Değeri %1 Kritik Değer %5 Kritik Değer %10 Kritik Değer	T İstatistik Değeri Olasılık Değeri %1 Kritik Değer %5 Kritik Değer %10 Kritik Değer
İşsizlik	-1,759218 0,3935 -3,639407 -2,951125 -2,614300	-2,559036 0,3000 -4,252879 -3,548490 -3,207094
Fark İşsizlik	-5,511424 0,0001 -3,646342 -2,954021 -2,615817	-5,424653 0,0005 -4,262735 -3,552973 -3,209642
İhracat	-5,103880 0,0002 -3,639407 -2,951125 -2,614300	-5,155598 0,0010 -4,252879 -3,548490 -3,207094
İthalat	-6,838624 0,0000 -3,639407 -2,951125 -2,614300	-8,16800 0,0000 -4,252879 -3,548490 -3,207094

Tablo 2’de her değişken ve eğer gerekiyorsa her değişkenin farkı için %99, %95 ve %90 güven seviyesine ait test istatistik değerleri ve kritik değerleri yer almaktadır. Bu değerler birbiri ile kıyaslanarak analiz gerçekleştirilmektedir. Eğer test istatistik değeri, ilgili güven düzeyindeki kritik değerinden büyükse serinin birim kök içerdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Literatürde ekseriyetle %95 güven seviyesinde yorumlamalar yapıldığı için, çalışmanın analizinde de %95 güven seviyesi ve %5 hata payı ile değerlendirme yapılmaktadır.

AugmentedDickey Fuller Birim Kök Testi sonuçlarına göre ihracat ve ithalat değişkenlerinin %95 güven seviyesinde test istatistik değerleri, kritik değerlerinde küçüktür. Yani söz konusu değişkenler düzey değerlerinde birim kök içermemektedir. Ancak işsizlik değişkeninin ilgili değerlerine bakıldığında test istatistik değerleri, kritik değerlerinden büyüktür. Dolayısıyla işsizlik değişkeninin düzey değerlerinde birim kök içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

İşsizlik değişkenini birim kökten arındırmak için değişkenin farkı alınmıştır. Fark alınan değişkenin ilgi değerlerinde ise test istatistik değerleri, kritik değerlerinden küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla işsizlik değişkeni birinci farkında birim kökten kurtulmaktadır. Modele ihracat ve ithalat değişkenleri düzey

değerlerinde, işsizlik değişkeni ise birinci fark değerleri alınarak ekonometrik model çerçevesinde analiz edilmektedir.

Değişkenler ekonometrik modelde kullanılmaya hazır hale getirildikten sonra, ARDL Sınır Testi kullanılmıştır. ARDL Sınır Testi eğer değişkenler aynı seviyede durağan değilse, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin analizinde kullanılmaktadır. Eğer değişkenler aynı düzeyde durağan ise literatürde genellikle JohansenEşbütünleşme Testi kullanılmaktadır. Çalışmada modele dahil ettiğimiz değişkenler aynı seviyede durağan olmadıkları için de değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek için ARDL Sınır Testi kullanılmıştır. Bu test 2001 yılında M. Peseran, Y. Shin ve R.J. Smith tarafından geliştirilmiştir. ARDL Sınır Testinde 2 numaralı eşitlik kullanılmaktadır.

$$\Delta Y = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} \Delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i} \Delta X_{t-1} + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Yukarıdaki denklem yardımıyla ulaşılan ARDL Sınır Testi sonuçları aşağıdaki tabloda (Tablo 3) verilmiştir.

Tablo 3: ARDL Sınır Testi Değerleri

Seçilen ARDL Sınır Modeli (1, 1, 0)		
Tahmin Edilen Eşitlik = $\ln \text{ISSİZLİK} = f(\text{IHRACAT} + \text{ITHALAT})$		
F İstatistiği	7,425902	
Optimum Gecikme Uzunluğu	(4, 1)	
Anlamlılık Seviyeleri	Kritik Değerler	
	Alt Sınır	Üst Sınır
%10	3,17	4,14
%5	3,79	4,85
%2,5	4,41	5,52
%1	5,15	6,36
Tanımsal (Diagnostik) Testler	İstatistikler	
R ²	0,589995	
Düzeltilmiş R ²	0,531423	
Durbin-Watson İstatistiği	1,960994	
F İstatistiği	10,07296 (0,000035)	
Breusch-Godfrey LM	0,696360 (0,5075)	
Jargue-Bera Normallik Testi	0,637315 (0,7125)	

ARDL Sınır Testi yaklaşımında, her güven düzeyi için alt ve üst sınır belirlenmektedir. Bu kapsamda hesaplanan F istatistik değeri eğer bu sınırların alt sınırından küçük ise, modelde eşbütünleşik bir ilişkinin mevcut bulunmadığı ve değişkenlerin uzun dönemde ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Her iki sınır arasında çıkan F istatistik değeri ise kararsız bölgede olduğunu göstermektedir. ARDL Sınır Testinde eğer F istatistik değeri üst sınırdan büyük ise, modele konu olan değişkenlerin arasında uzun dönemli eşbütünleşik ilişki

olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yukarıdaki analiz sonuçları da göstermektedir ki; 7,42 olarak bulunan F istatistik değeri her güven aralığı değerinden yüksektir. Ancak analizde %95 güven seviyesi seçildiğinden yorumlama da bu değer seviyesinin üst sınırı ile yapılmıştır. Söz konusu güven seviyesinde üst sınır değeri 4,85 olarak hesaplanmıştır. F istatistik değeri üst sınırdan daha büyük olduğu için model değişkenleri arasında uzun dönemli eşbütünleşik ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

ARDL Sınır Testi diagnostik değerlerine bakıldığında ise Breusch-Godfrey LM testine ve Jargue-Bera Normallik Testine göre otokorelasyon sorunu bulunmamakta ve d hata terimi normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir.

Uzun dönem ilişkinin varlığı sınır testi ise saptanmış olup, uzun dönem eşbütünleşme denklemi 6 numaralı eşitlikle gösterilmiştir.

$$\text{İşsizlik} = 0,2813 + 0,0143 \text{ İhracat} - 0,0298 \text{ İthalat} \quad (6)$$

(0,0000) (0,0230) (0,5684)

İşsizlik ve diğer değişkenlerin ilişkilerine bakıldığında, ihracat ile işsizlik arasında pozitif ve ithalat ile işsizlik arasında da negatif ilişkinin olduğu görülmektedir.

SONUÇ

İşsizlik gelişmekte olan ülkelerde ciddi problemlerden biridir. Türkiye’de yıllar itibariyle artan işsizlik ülke ekonomisini yakından etkilemektedir. Ayrıca ülkemizde tarım dışı işsizlik de fazladır. Kentleşmenin etkisiyle yıllardır kırsal alanlardan şehirlere göç eden insanlar tarım sektörünün dışındaki alanlarda iş bulmaya yönelmiştir (Eygü, 2018: 98). Bu çalışmada 1983-2017 periyodunda işsizlik ve dış ticaret arasındaki ilişki ADF birim kök testi ve ARDL sınır testi ile incelenmiştir. ARDL Sınır Testi sonuçlarına göre; değişkenler eşbütünleşiktir.

Ülkemizde ithalata dayalı ihracat yapısının bulunması nedeniyle ithalat yapıldıkça satın alınan hammadde ve yarı mamullerin işlenerek yeni ürünler üretilmesi istihdamı olumlu yönde etkilemekte ve işsizliğin azalmasını sağlamaktadır. İşsizlik, dışa bağımlı üretim yapısı ve kronikleşmiş olan dış ticaret açığı ile Türkiye için çözülmesi gereken önemli bir makroekonomik sorundur. Yurt içi üretim bazlı büyümenin sağlanması zor olsa da, katma değeri yüksek teknolojik ürünlerin ihracattaki payının artırılması önerilebilir.

Çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde, ulusal literatürde değişkenler arasında uzun dönemli negatif ilişkinin var olduğu Erlat (2000), Polat ve Uslu (2010), Sandalcılar ve Noyan Yalman (2012), Cenger ve Çütcü (2018) ve Altuntepe(2018) ile benzer sonuçlara ulaştığı görülmektedir. Fakat çalışmamızda ihracat ile işsizlik arasında pozitif bağıntı sonucuna ulaşılması araştırmamızı diğer çalışmalardan farklılaştırmaktadır.

Türkiye'nin dış ticaret koşulları ve durumu incelendiğinde ithalata yönelik büyüme stratejisi izlendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ithalatın düşmesi beraberinde ekonomik daralmayı da getirmektedir. Türkiye ekonomisine ait ithalat ve ekonomik büyüme verileri incelendiğinde bu durumla özellikle 2000 yılı sonrasında karşılaşıldığı görülmektedir. İthalatın düşmesi değişken gecikme zaman diliminde ekonomik büyüme üzerinde negatif etki oluşturmaktadır. Dolayısıyla ithalat ekonomik büyüme üzerinde işsizliği etkilemektedir. Bu durumun ampirik kanıtı da çalışmadan ulaşılan sonuçlardan biridir.

Sadece 1983-2017 yıllarını kapsamaması ve ADF birim kök testi ve ARDL sınır testi yöntemlerinin kullanılması çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda farklı yöntemlerin bir arada kullanılması ve daha geniş dönemleri kapsamaması önerilebilir.

Ayrıca ithalata konu olan mal gruplarının değeri ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin analiz edilmesi, aynı şekilde ihracat mal grupları ile işsizlik arasındaki ilişkinin analiz edilmesi, işsizliği azaltmak için uygulanacak olan dış ticareti kapsayan politikaların daha etkin ve verimli kullanılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akcan, A. T. ve Ener, M. (2018). Makroekonomik Değişkenlerin İşsizlik ile İlişkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 263-285.
- Akkuş, G. E. (2014). The Effects of Trade and Productivity on Employment in the Manufacturing Industry of Turkey. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64(2014/2), 1-44.
- Alptekin, V. (2016). *Makro Ekonomi*. Ankara: Eğitim Yayınevi.
- Altuntepe, N. (2018). Dış Ticaretin İstihdam Üzerine Etkilerinin Analizi: Karabük İli Örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25(3), 895-911.
- Ay, S. (2012). Türkiye’de İşsizliğin Nedenleri: İstihdam Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi*, 19(2), 321-341.
- Ayaş, N. ve Çeştepe, H. (2010). Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türk İmalat Sanayi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 15(2), 259-281.
- Ayhan, F. (2018). Türkiye Ekonomisinde İhracat, İthalat ve İstihdam Düzeyi İlişkisinin Uygulamalı Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 8(2), 115-135.
- Cenger, H. ve Çütçü, İ. (2018). İthalattaki Değişimin Genç İşsizliğe Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(Gençlik Araştırmaları Özel Sayısı), 485-503.
- Dickey, D. A. ve Fuller, A. W. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dickey, D. A. ve Fuller, A. W. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Durak, Ş. ve Kaya, V. (2014). Türkiye’de İşsizlik ve İşsizliği Azaltmaya Yönelik Politikalar: Tarihsel Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 28(2), 55-73.
- Erlat, G. (2000). Measuring the Impact of Trade Flows on Employment in the Turkish Manufacturing Industry. *Applied Economics*, 32(9), 1169-1180.
- Gözgör, G. ve Pişkin, A. (2011). İşsizlik ve Dış Ticaret: Türkiye’deki Bölgeler İçin Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi-Dinamik Panel Veri Yaklaşımı. *Business and Economics Research Journal*, 2(3), 121-138.
- Gül, E. ve Kamacı, A. (2012). Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4), 23-32.
- Karaçor, Z. ve Saraç, T. B. (2011). Dış Ticaret ile Sanayi Sektörü İstihdam Oranı Arasındaki Kısa ve Uzun Dönem İlişkisi: Türkiye Örneği (1963-2009). *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18(2), 181-194.
- Özdemir, Z., Noyan Yalman, İ. ve Karaköy, Ç. (2014). Türkiye ve AB Ülkelerinde Dışa Açıklığın İstihdam Üzerine Etkileri. International Conference on Eurasian Economies. Makedonya: 2014
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Polat, Ö., Uslu, E. E. ve Aydemir, C. (2011). İmalat Sanayinde Dış Ticaret ve İstihdamın Panel Veri Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 2(3), 161-171.
- Polat, Ö. ve Uslu, E. E. (2010). Türkiye İmalat Sanayinde Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 489-504.
- Sandalcılar, A. R. ve Noyan Yalman, İ. (2012). Türkiye’de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 7(2), 49-65.
- TÜİK (2019). Türkiye İstatistik Kurumu, İşgücü İstatistikleri. <http://www.tuik.gov.tr/OncekiHBARama.do> (E.T.: 01.07.2019)
- Uslu, E. E. ve Polat, Ö. (2012). The Impact of Foreign Trade on the Labor Market: Evidence from Turkish Economy. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33(1), 79-94.
- WTO, (2013). Trends in International Trade. World Trade Report, https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtr13-2b_e.pdf. (E.T.: 20.04.2019).
- Yanıkaya, H. (2008). Is Trade Liberalization a Solution to the Unemployment Problem? Discussion Paper 2008/17, *Turkish Economic Association*. 2008.
- Yiğitbaşı, Ş. ve Atabey, A. (2001). *İktisada Giriş*. Konya: Sel-ÜN Vakfı Yayınları.

COVID-19 DÖNEMİNDE BANKALARIN İNSAN KAYNAKLARI İSTİHDAM TUTUMLARI

A. Aslan ŞENDOĞDU¹, Nezahat KOÇYİĞİT²

GİRİŞ

Küreselleşmenin getirdiği sınır tanımayan rekabet olgusu örgütleri kaynaklarını en iyi şekilde kullanmaya odaklamaktadır. Sadece mali kaynaklara değil insan kaynaklarına önem veren, nitelikli işgücünü elde tutmayı ve verimliliklerini artırmayı amaç edinen günümüz örgütleri artan belirsizliklere ve öngörülemeyen dış çevre koşullarına karşı hazır olmayı amaçlamaktadır. Nitekim Aralık 2019’da Çin’de başlayan Koronavirüs salgını, insan sağlığı için ciddi tehlikelerinin yanı sıra, iş ve sosyal hayatı etkileyen bir kriz haline dönüşmüştür. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından Covid-19 küresel salgını (pandemi) ilan edildikten sonra örgütler için daha önce benzeri görülmemiş, ani ve birçok alanda ortaya çıkan zorluklara çözüm bulmayı gerektirmiştir. Sağlıktan eğitime, turizmden bankacılığa, üretimden hizmet sektörüne kadar birçok alanda iş yapış biçimlerinde ve süreçlerde değişikliklere gidilmiştir.

Söz konusu değişikliklerin örgütlerde zorlu ortamlara neden olduğu alanlardan birisi de insan kaynakları yönetimleri (İKY)’dir. Örneğin; daha önce örgütün fiziksel sınırları içinde tam zamanlı çalışan işgücü için uzaktan çalışma ortamlarına hızla uyum sağlamak gerekmiştir. Aynı hanede esnek ve evden çalışma, uzaktan eğitim gibi sistemlerin artışı ile ev dışında da alternatif çalışma alanları bulmanın gerekliliği gibi zorluklar beraberinde gelmiştir. Okulların ve gündüz bakım evlerinin kapatılmasının işgücünde artırdığı ebeveyn rolü iş ve özel hayat dengesi

¹ Doç. Dr.,Necmettin Erbakan Üniversitesi,Uygulamalı Bilimler Fakültesi,Finans ve Bankacılık Bölümü, ORCID: 0000-0002-9860-320X.,asendogdu@erbakan.edu.tr
² Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi,Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ORCID: 0000-0003-3332-3642, kcygt.nezahat@gmail.com

arasındaki sınırları bulanıklaştırmıştır. Bekar ve çocuksuz olanlar için ise çalışma ortamından uzak kalmanın yalnızlık ve soğuma hissine yol açtığı görülmüştür. Salgın döneminde alınan tüm ekonomik önlemlere rağmen işsizlik oranları önemli ölçüde artmıştır. Öte yandan çağdaş dönemin büyük zorluklarından biri olan pandemi, yöneticiler için her krizin fırsata dönüştürülebileceği anlar da sağlamıştır. Örgütün çalışanlar için çekiciliğini artırmada stratejik bir araç haline gelen esnek çalışma modelleri hızla yaygınlaşmaya başlamıştır.

Değişen çalışma ortamlarına işgücünün uyumu, Covid-19 döneminin İKY'ye getirdiği zorluk ve fırsatlar her sektörde olduğu gibi bankacılık sektöründe de etkili olmuştur. Daha önce uygulaması görülmemiş toplum ve çalışan sağlığını korumaya yönelik evden, uzaktan ve hibrit çalışma sistemleri mevcut politikaların dışına çıkılarak farklılaşmalara neden olmuştur. Bu farklılaşmaların ilerleyen dönemlerde pandemi öncesi dijitalleşmenin ve teknolojik gelişmelerin etkileri ile değişen bankacılık anlayışı gereği kalıcı hale gelebileceği öngörülmektedir. Dijital bankacılık uygulamaları bunlardan biri olup, salgın ve krizler geçici olsa da teknolojik ilerlemeler neticesinde giderek elektronik iş ve süreçlere evrilen bankaların İKY yönetimlerinin istihdama ilişkin tutumlarının değişeceği tahmin edilmektedir.

DİJİTAL BANKACILIK UYGULAMALARI VE İKY

Bankacılık sektörü, teknoloji, pazarlama ve insan kaynağının üçünü de yoğun şekilde kullanan, çalışma stratejileri diğer etkenlerin yanı sıra bu üçlü yapının etkisiyle şekillenen sektörlerden biridir (Tüzün, 2020: 435). Ayrıca dünyanın hızla dijitalleşen ortamından en fazla etkilenen sektörlerin başında bankacılık gelmektedir. İnternet ve akıllı telefon kullanımı yaygınlaşınca müşterilerin talep ve beklentileri çeşitlilik kazanmıştır. Nihayetinde sektörde kullanılan teknolojiler gelişmiştir. Maliyetleri azaltması, verimliliği artırması, müşteri deneyimini mükemmelleştirmesi dijital dönüşümün bankacılık sektöründeki avantajlarından (Germir, 2021: 6).

Teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme ile birlikte müşterilerin bankacılık işlemlerini zaman ve mekandan bağımsız olarak kendilerinin gerçekleştiriyor olması sektörde İKY stratejilerinin de değişen yüzüdür. Her geçen dönem mobil bankacılık ve telefon bankacılığı aktif kullanıcı sayılarının artacağı tahmin edilirken, şube ve çalışan sayılarının azalacağı öngörülmektedir. Nitekim Türk Bankacılık sektöründe 01.08.2022 itibari ile bankaların, şubelerin ve çalışanlarının sayılarına bakıldığında (<https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>); 35 Mevduat, 16 Kalkınma ve Yatırım ve 6 Katılım Bankası olmak üzere toplam 57 banka faaliyet göstermektedir. BDDK Veri ve Sistem Yönetimi Daire Başkanlığı verilerine göre pandemi öncesi ve sonrası bankaların şube ve personel sayıları (<https://www.bddk.org.tr/Veri/Detay/162>) aşağıda Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Pandemi Öncesi ve Sonrası Bankaların Şube ve Personel Sayıları

Tarih/Sayı	Aralık 2019	Mart 2020	Aralık 2020	Aralık 2021	Mart 2022
Şube Sayısı	11.374	11.344	11.189	11.098	11.105
Personel Sayısı	204.626	204.114	203.224	202.136	201.597

Kaynak: <https://www.bddk.org.tr/Veri/Detay/162>

Tablo 1 verileri incelendiğinde son tahlilde pandemi ile birlikte öne çekilen/hızlanan dijital dönüşümün etkisiyle genel anlamda hem şube sayılarında hem de personel sayılarında azalmalar görülmektedir.

Daha az maliyetle daha az personel çalıştırarak daha yüksek iş hacmi ve karlılık hedefleyen bankalar için elektronik araçlar tercih sebebidir. Bu nedenle bankaların personel alım sürecinden itibaren İKY uygulamalarında değişikliklere gitmesi ve dijitalleşmesi sürpriz değildir. İKY açısından dijitalleşmenin sağladığı faydalar şöyle sıralanabilir (Göktaş ve Baysal, 2018: 1416):

- **İşe alım ve yetenek yönetimi:** Dijital ortamlar sayesinde aday havuzlarına ulaşmak, nitelikli başvuruları bir arada görmek, özgeçmişleri daha hızlı ve doğru şekilde gerekli pozisyon için seçebilmek mümkündür.
- **Bilginin erişilebilirliği ve fırsatların analizi:** Dijitalleşme sayesinde farklı kaynaklardan uzun zaman sonra elde edilebilecek bilgileri analiz etmek ve sonuçlara ulaşmak giderek kolaylaşmaktadır.
- **Esnek çalışma çözümleri ve çalışan memnuniyeti:** Dijitalleşme ile ofiste ve belli saatler arasında çalışma zorunluluğu ortadan kalkmakta, bulut sistemler ofisteki çalışma düzenini giderek değiştirmektedir. Bu yeni ve esnek çalışma düzeni çalışanların motivasyonunu ve memnuniyetini artırmaktadır.
- **Etkili zaman yönetimi:** Özlük işleri, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme gibi yoğun mesai gerektiren işlemler dijital teknolojiler sayesinde kolaylaşmakta ve zaman daha verimli kullanılmaktadır.

Dijital uygulamaların sağladığı bu faydalar ile bankalarda şube ve çalışan sayıları giderek azalmaktadır. Yatırımlar, operasyonel yoğunlukların azaltılması için para yatırılan, çekilen ve diğer pek çok işlemi yapan ATM'ler, internet bankacılığı, müşterileri bilgilendirmede SMS mesajlaşmaları, kredi kartı özelliği taşıyan Bankkartlar, ortak POS cihazları, İnsansız Banka Şubeleri, vb. alanlarda yoğunlaşmaktadır. Yine de sektörde insan kaynağına yatırım önceliğini korumaktadır (Şendoğdu, 2014: 46). Çünkü Türkiye gibi ülkelerin toplumlarında bankacılık kişilerden bağımsız düşünülemez. Müşteri için çoğu zaman bankadan ziyade müşteri temsilcisinin kim olduğu, temsilciye duyulan güven ve geçmişten gelen bankacı-müşteri ilişkisi daha önemlidir. Hatta çalışanın bulunduğu bankadan başka yerde bankacılık yapmaya devam edecek olması, müşterinin çalışanın yeni kurumunda devam etmesine sebep olabilmektedir. Bu nedenle belirli bir müşteri portföyüne sahip çalışanların tercihi sektörde bilinen bir teamüldür (Tüzün, 2020: 435).

Teknoloji ile birlikte düşünüldüğünde alım yapacak bankalar için çalışanların yetkinliklerinin öncelik ve önem kazanacağı belirtilmektedir (Tüzün, 2020: 446). Fakat gelecek 10 yılın getireceği teknolojik gelişmelerin sektör çalışanlarının istihdamı konusunda sıkıntılar doğurabileceği yönünde öngörüler de bulunmaktadır (Yetiz ve Ünal, 2018: 132). Özellikle işe alımda ağırlık verilecek personelin teknoloji ile iç içe, yazılım bilgisine sahip, dayanıklı, esnek çalışma koşullarına ve yeniliklere kısa sürede ve kolay alışabilen niteliklerde olması beklenmektedir (Tüzün, 2020: 446). Ayrıca, bankalarda son dönemde robotik kaynaklardan yararlanma da yaygınlaşmaktadır. İş yaşamında robotik kaynaklardan yararlanma, Robotik Kaynaklar Yönetimi'nin, İnsan Kaynakları Yönetimi'nin ayrılmaz bir parçası haline gelmesi, yakın gelecekte ne ölçüde insan kaynağından ne ölçüde robotik kaynaktan yararlanmak gerektiği gibi önemli bir soru üzerine odaklanmayı gerekli kılmaktadır (Şendoğdu, 2020: 50). Bu bağlamda, üst yetkinliklerle donanımlı insan kaynağının ön plana çıkarken diğer yönden insan kaynağında genel anlamda istihdamın azalacağı söylenebilir.

COVID-19 DÖNEMİ İKY'NDE İSTİHDAM TUTUMLARI

Bilinen ilk Covid-19 vakası Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde görülmüş ve hastalığa sebep olan virüse Dünya Sağlık Örgütü 11 Şubat'ta Covid-19 adını vererek küresel salgın ilan etmiştir. Türkiye'de ise ilk Covid-19 vakası 11 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir. 15 Mart 2020'de ilk ölümün gerçekleşmesinin ardından karantina ve dışarı çıkma yasakları ile önlemler alınmaya başlamıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

Global ölçekte aniden ortaya çıkan bu salgın dolayısı ile ülke ekonomileri ve finansal sistemleri önemli ölçüde etkilenmiştir. Ayrıca salgının arz ve talep üzerinde çeşitli etkileri olmuştur. Hastalığın bulaşma endişesi, artan ölüm oranları, sokağa çıkma kısıtlamaları arz yönünde işgücünün çalışmasını olumsuz etkilerken normal aktivitelerin de azalmasına yol açmıştır. Sosyal aktivitelerin kısıtlanması hizmet ve üretim sektörlerinde daralmalara yol açmıştır. İşsiz kalma endişesi ve gelir kaybetme kaygısı, hane haklarının özellikle dayanıklı tüketim mallarına yönelik talebindeki düşüşe ve yatırımların azalmasına yol açmıştır. İnsanların yoğun olduğu yerlerdeki iş kolları kapatılmıştır. (Ersoy, vd., 2020: 148).

Salgının etkisi ile birlikte talepte yaşanan keskin düşüş ve salgınla mücadelede alınan önlemler gereği getirilen kısıtlamalardan en çok zarar gören sektör hizmet sektörüdür. İstihdamdaki en büyük kayıp yine hizmet sektöründe yaşanmıştır ve bunu sanayi, tarım ve inşaat sektörleri takip etmiştir. Sanayi sektöründe artan işgücü katılım oranı krizi fırsata çevirmek isteyen üreticiler sebebiyledir (Şahin, 2020: 112).

Türkiye'de ilk vakanın gözlemlendiği 2020 Mart ayından önce ve sonrası işsizlik verileri tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler (Yıllık)

MART	2018	2019	2020	2021	2022
İşgücüne Katılma Oranı (%)	52,4	52,9	48,4	51,0	52,6
İşgücü (Bin Kişi)	31.709	32.339	30.104	32.325	33.851
İstihdam (Bin Kişi)	28.499	27.795	26.133	28.089	29.956
Tarım	5.058	4.818	4.280	4.862	4.833
Tarım Dışı	23.441	22.977	21.853	23.226	25.131
Sanayi	5.674	5.482	5.508	6.177	6.529
Hizmetler	15.774	15.958	15.055	15.250	16.867
İnşaat	1.992	1.538	1.290	1.799	1.735
İşsiz (Bin Kişi)	3.210	4.544	3.971	4.236	3.894
İşsizlik Oranı (%)	10,3	14,3	13,2	13,1	11,5
Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)	11,9	16,2	15,0	14,9	-
Genç Nüfusta İşsizlik Oranı (15-24 yaş/%)	17,7	25,2	24,6	25,0	21,2

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İşgücü İstatistikleri

Tablo 2 verileri değerlendirildiğinde işsizlik sayıları Mart 2021’de artış göstermiştir. İşgücü 2020 yılı Mart döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre 2 milyon 235 bin kişi azalarak 30 milyon 104 bin kişi, işgücüne katılma oranı ise 4,5 puanlık azalış ile %48,4 olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında genç nüfusta (15-24) işsizlik oranı artış gözlemlenmiştir.

Türkiye’de Covid-19 salgın döneminde istihdam piyasasına yönelik muhtemel risklere karşılık iki önemli tedbir alınmıştır. İlki Resmi Gazete’de 17 Nisan 2020 tarihinde İş Kanunu’na eklenen geçici madde ile iş veya hizmet sözleşmelerinin, özel haller dışında, 3 ay süreyle işveren tarafından feshedilmesi yasaklanmıştır (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200417.pdf>). İkincisi ise salgın nedeniyle işletmelere kısa çalışma desteğinin sağlanması kararı alınmıştır (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200417-2.htm>). İşgücü piyasasındaki gelişmeleri bu iki önemli tedbir çerçevesinde değerlendirmek (Tuna, 2021: 201) ve izleyen dönemlerde süre uzatımları ile bunların geçici önlemlerin devamı olduğunu vurgulamak gerekir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’ne göre de Covid-19’un dünyada çalışma hayatına etkilerine dair ilk değerlendirmeler, artan işsizlik, eksik istihdam ve çalışan yoksulluğu şeklinde olmuştur. Bu nedenle ekonomi ve istihdamın canlandırılması, iş yerlerinde işçilerin korunması için acil ve büyük ölçekli önlemler alınması için çağrılarda bulunmuştur. Bu önlemler arasında (ILO, 2020);

- İstihdamın korunmasının genişletilmesi (Kısa çalışma, ücretli izin, finans ve vergi destekleri ve diğer destekler)
- Belge, kamu maliye ve para politikası önlemleri
- Belirli sektörler için finansal destek ve borç verme yer almaktadır.

Hastalığın yayılım hızını azaltmak için alınan önlemler, sokağa ve yurt dışına çıkma yasakları, ihracat ve ithalat hacmindeki daralmalar, işsizlik oranlarının artmasına ve istihdamın azalmasına neden olmuştur (Koç, vd., 2021: 12). Pandemi döneminde iş ve çalışma şartlarına ilişkin; işten çıkarmanın yasaklanması, zorunlu ücretli yıllık izin verilmesi, kısa çalışma ödeneği ve nakdi ücret desteği uygulanması gibi yeni düzenlemeler devreye alınmıştır (Çalışkan, vd., 2020: 191).

Süreçte ve sonrasında işten çıkarmaların tamamen önüne geçilemese de Petzer (2020) tarafından önerilen aşağıdaki 10 eylemin sırasıyla işten çıkarmaları sınırladığı hatta önlediği düşünülmektedir (Akt: Kırpık, 2020: 2402):

- Süreçte aşırı tepkilerin ve paniğin önlenmesi,
- Ürün veya hizmet hattının uyarlanması,
- Maliyet tasarrufu için önlemler alınması,
- Çalışanlara danışmanlık yapılması ve açık iletişim ortamının sağlanması,
- Esnek çalışma imkanlarının verilmesi,
- Ücret bordrolarının farklı biçimlerde azaltılması,
- Net bir vizyonun olması ve sürece güçlü liderlik yapılması,
- Çalışanların ödüllendirilmesi,
- Çalışanların yeniden organizasyonu, eğitimi ve geliştirilmesi

Anlaşılabacağı üzere salgın gibi kriz dönemlerinde İKY yöneticilerine büyük ve önemli görevler düşmektedir. Doğru işe alım, güvenli çalışma ortamının sağlanması, uzaktan çalışanlara eğitim ve teknoloji desteği, ücret ve diğer haklar gibi insan kaynakları fonksiyonları yürütülürken çalışan verimliliğini artırmak için nelerin değişeceği ve nasıl organize edileceği konusunda birer değişim ajanı olmaları gerekmektedir. Öte yandan bu dönemde İKY’de en önemli sorunlardan biri; mevcut ve potansiyel işgücünün, fiziksel teması sınırlamak için iş yerinde yeni politika ve prosedürlerin uygulanması, uzaktan çalışma sistemine geçilmesi gibi büyük ölçüde değişen çalışma koşullarına adaptasyonunu sağlamak olmuştur. (Carnevale & Hatak, 2020: 184). Olumsuz sonuçları azaltmak için hazırlanan diğer tavsiyeler ise (URL-2);

- Mevcut işyeri politikalarının çalışanları desteklemesinin yanı sıra ailelerini de gözetmesi,
- Çalışanların işteki sorumluluklarını yerine getirmelerinde yer ve zaman konusunda daha fazla özgürlük tanıyan, iş-yaşam dengesini koruyan aile dostu çalışma düzenlerinin hayata geçirilmesi,

- Çalışan anne ve babalara güvenli ve uygun çocuk bakım desteğinin verilmesi, bunun sağlanmasında kamu-özel sektör ve yerel yönetim işbirlikleri ile hızlı çözümler üretilmesi şeklinde yansımaktadır.

Sıralanan tavsiyelere Türkiye’den, çalışanları, eş ve çocukları ile birinci derece yakınlarına tıbbi danışmanlık veren OYAK doktorum hizmeti, çalışanlarına işten çıkmama garantisi veren Philip-Morris/Sabancı örnek verilebilmektedir. Benzer şekilde çalışanlarının motivasyonunu ve işletme içi sinerjisini artırmak için online spor, egzersiz, diyetisyen, aile içi iletişim ve evden çalışma desteği veren Turkcell’in haberi yer almaktadır. Bu örneklerle evden çalışma düzenine geçen ve üretim vardiyalarını yeniden düzenleyen Kibar Holding’in çalışanları ile sıklıkla yaptığı canlı yayınlar ve görüntülü görüşmeler dahil edilebilmektedir (Kırpık, 2020: 2400).

Pandemiden önce bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucu dijitalleşme adı verilen dönemin, pandemiyle birlikte karşı karşıya kalınan zorluklar sonucu anormallikten ziyade kuruluşlar için sunduğu ve sunacağı fırsatlarla yeni bir gerçeklik olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu döneme işgücünün uyumu ve refahı için ileriye dönük adımlar atılması gerekmektedir (Carnevale ve Hatak, 2020: 186). Hali hazırda robotikten yapay zekaya, süreçlerinde otomasyona, işgücünde dijitalleşmeye önemli bütçeler ayıran şirketler için aksiyon alabilmek kolay olmuştur. Karbon işgücünden dijital işgücüne geçiş çarpıcı bir biçimde ivme kazanmıştır (Deloitte, 2020: 3). Dijitalleşme, yapay zeka, siber güvenlik, uzaktan/evden çalışma, yetenek yönetimi, sanal eğitimler ve toplantılar en sık görülen İKY stratejileri arasında yer almıştır (Gültekin, 2021: 18). Özellikle yapılan araştırmalarda teknoloji ve kurumsal destek gibi gerekli kaynaklara erişim varsa uzaktan çalışmanın çalışanları motive edebileceği vurgulanmaktadır. Yüksek kalitede uzaktan çalışma imkanı sağlamanın işte verimliliği artırabileceği ve daha çok kuruluşun esnek çalışma sistemlerine rağbet göstereceği tahmin edilmektedir (Shamsi, vd., 2021: 18).

Özetle pandemi dönemi genel olarak sektörlere göre iş tanımı ve gereklerinde, değerlendirmelerinde, farklılaştırmalara ve personel istihdamında değişimlere neden olmuştur. Bunlardan biri; mavi, beyaz, altın yakalı işçinin yanı sıra salgın sürecinde tanımlanan **“açık yakalı işçi”** tanımıdır. Açık yakalı işçi; mobil bilgi işlem teknolojisini kullanarak evde çalışan anlamına gelmektedir (URL-1). Pandemi bu örnekte olduğu gibi ilerleyen dönemlerde olması mümkün gelişmelere açık kapı bırakmıştır (Tuna ve Çelen, 2020: 33). Gelecekte küresel istihdamı desteklemek için öncelikle çalışanların işlerine dönüş güvenliğinin sağlanmasında sağlık sistemlerine önem verilmesinin gerekliliği öne çıkmaktadır. Salgın sürecinde dijital araç kullanımının artmasının ardından ikinci adım olarak çalışanlara destek amaçlı mali teşvik kararları gözden geçirilmektedir. Oldukça artış görülen online sipariş ve e-ticarette ve yeni düzende değişecek fiziksel alışveriş tercihlerine

bağlı işgücü ihtiyacının belirlenmesi bir diğer planlamadır (Şahin, 2020: 222). Bu bağlamda, Covid-19 dönemi İKY’nde istihdam tutumlarında pandemi öncesine göre önemli farklılıklar olduğu ve örgütlerin buna hızla adaptasyon sağladığı ifade edilebilir.

COVID-19 DÖNEMİ BANKALARIN İKY STRATEJİLERİ VE İSTİHDAM TUTUMLARI

Türkiye’de ilk vakanın görüldüğü Mart 2020 tarihinden itibaren bankalar, vaka sayılarını en aza indirmek için alınan önlemlere destek olmak, çalışanlarının, müşterilerinin ve toplumun sağlığını korumak için dijital imkanlarını kullanmışlardır. Sektörün alışık olmadığı, “uzaktan çalışma” sistemi iş ve yaşam döngüsünü yeniden yapılandırmıştır (Başaran ve Ünal, 2021: 657):

- **İşe alım ve oryantasyon:** Bankaların bu dönemde büyüme hedeflerinde temkinli oldukları, işe alımları yavaşlattıkları, sanal işe alım ve adayla online platformlarda görüntülü konferans yolu ile görüşmeler yaptıkları bilinmektedir. Online görüşmeler her zamankinden daha detaylı bilgi gerektirmiş, beceri ve tutum geliştirme yetenekleri arayışı ön planda olmuştur. İşe alım ve oryantasyon da sanal platformların kullanılmasının bir gereğesi de güvenliktir.
- **Evden çalışma, uzaktan çalışma ve hibrit çalışma modelleri:** Bilgi ve iletişim teknolojilerine bağlı gelişen ve standart dışı istihdam olarak adlandırılan esnek çalışma şekillerinden biri uzaktan çalışmadır. Bilgisayar ve diğer iletişim araçları kullanılarak çalışanların işletmenin dışında ve uzaktan yaptıkları çalışmadır (Uşen, 2020: 4). ABD, İngiltere, Almanya gibi gelişmiş ülkelerde yaygın olan uzaktan çalışma pandemi ile birlikte gelişmekte olan ülkelerde de giderek kabul görmeye başlamıştır. Yapılan araştırmada evden ve uzaktan çalışma düzenine en uygun sektörlerden birinin banka ve sigortacılık hizmetleri olduğu belirtilmektedir (Akça ve Tepe Küçükoğlu, 2020: 77). Pandemi ile mücadelede Türkiye’de faaliyet gösteren bankalar Genel Müdürlük, Operasyon ve Çağrı Merkezi hizmetlerini dijital teknolojiler sayesinde uzaktan sistemlere taşıyabilmişler, iş süreçlerinin yönetimini evden yürütebilmişlerdir.

Nitekim araştırmalara göre uzaktan çalışma, zamandan, paradan ve emekten tasarruf sağlanmasını, bir görevi yerine getirirken bağımsız ve esnek çalışan bireyin daha üretken olmasını sağlamaktadır (Inuaesiet, vd., 2021: 92).

Öte yandan çalışanlarda pandemi öncesinde esnek çalışmaya olan olumlu tutum, pandemi döneminde sıklıkla değişen çalışma düzeni nedeni ile iş performansı algılarında olumsuz yönde etkilere sebep olmuştur (Kaçık ve Aykan, 2022: 57). Yine yapılan araştırmalarda sektörde Genel Müdürlük yöneticileri açısından mesai disiplininin sağlanmasında ve performans değerlendirmede uzaktan çalışma ile ofisten çalışma arasında pek fark olmadığı tespit edilmiştir.

Bazı yöneticilerin uzaktan çalışmanın devamını bazılarının ise hibrit çalışma modellerini tavsiye ettikleri görülmüştür. Şube yöneticilerinin çoğunun uzaktan çalışmayı şubelerin işleyişi ve müşterilerle olan birebir iletişim nedeniyle verimli ve makul görmedikleri belirlenmiştir (Ertürk, vd., 2022: 133). Tüm bu sebeplerle uzaktan çalışmada göz önünde bulundurulması gereken çalışma saatleri gibi yasal konuların yanı sıra performans hedefleri gibi çalışandan beklentiler açıkça ortaya konulmalıdır. Uzaktan çalışmaya uygun görevler, teknoloji desteği için sağlanan kaynaklar, zamana dayalı değil çıktıya dayalı performans ölçütleri kafa karıştırıcı yönetim sorunlarını önlemelidir (Inuaesiet, vd., 2021: 92). Bu bağlamda pandemi döneminde bankaların dikkat çekici uygulamaları dört başlık altında toplanabilir:

- **İş sürekliliği ve operasyonel esneklik planlamaları:** Pandemi döneminde tüm işletmeler gibi bankalarda da iş sürekliliği ve güçlü operasyonel esneklik planlamaları önemli olmuştur. Personel seyahatleri durdurulmuş, ikişer hafta süre ile sahada çalışan personelin değiştiği yeni vardiya düzenlemeleri getirilmiş, daha fazla sayıda personelin evden çalışmasını sağlayacak çalışma biçimlerine geçilmiştir. Fon transfer işlemleri gibi temel faaliyetlerde ekiplerden birinin üyelerinin hastalanması durumunda bağımsız personel grupları ile çalışarak yedek sahalarını aktif hale getirmiş, eş zamanlı hastalanma riskine karşılık ise CEO ve COO gibi üst düzey yöneticilerden destek almışlardır. Tüm bu tedbirler, olağanüstü durumlar için olmazsa olmaz nitelikte güçlü tedbirler olarak bilinmektedir (KPMG, 2020). Ayrıca pandeminin yoğun dönemlerinde bankalar 14 gün süre ile personellerinin yarısını evden çalışma ile olası bulaşıcı etkiden izole etme yolunu tercih etmiştir. İzleyen 14 günde sahada çalışanlarla evden çalışanlar yer değiştirmiştir. Bu arada şubede vaka tespiti yapılan bankalarda o şube derhal kapatılarak ilaçlama ve hijyen öncelikleri gerçekleştirilmiş ertesi gün evde yedeklenen personelle hizmete devam edilerek hizmetin aksaması önlenmiştir.
- **Çalışma ortamının yeniden düzenlenmesi:** Para ile temas eden banko çalışanlarına eldiven zorunluluğu getirilerek eldiven dağıtımı yapılmış, maske kullanımı teşvik edilmiştir. Hastalığın yayılımını azaltmada Genel Müdürlük, Bölge Müdürlükleri ve Şubelerde çalışan ve Sağlık Bakanlığı'nın tanımladığı yüksek risk grubunda olan çalışanlara idari izin kullanılmıştır. Çalışanların veya ailelerinin eğer yurt dışına seyahatleri var ise 14 gün boyunca bankadaki görev yerlerine girişleri yapılmamıştır. Çalışanların yurt dışı iş seyahatleri, toplantı, seminer, eğitim gibi etkinlik katılımları ve müşteri ziyaretleri sürecin gelişimine bakılarak yeniden düzenlenmek şartıyla geçici olarak durdurulmuştur (Yetiz, 2021: 112). Pandeminin başlangıç ve yoğun dönemlerinde bankaların şube ve diğer birimlerinde çalışma ortamı yeniden düzenlenerek oturma planları 1,5 metre esasına göre yeniden dizayn

edilmiş, girişte dezenfektan kullanımı ve karekod uygulaması ile covidli ya da temasının girişini önlemeye yönelik tedbirler alınmıştır.

- **Çalışan motivasyonu:** Pandemi döneminde piyasaların sorunsuz çalışabilmesinde ekonominin önemli çarklarından biri olan bankalar kesintisiz mesai yapmışlardır. Salgın kaynaklı sıkıntıya giren piyasalarda devletin bu süreci uygun faiz oranlı temel destek ihtiyaç paketleri ile karşılaması hane halkları tarafından yoğun ilgi görmüştür. Bu yoğun mesai banka çalışanlarında virüsün bulaşmasına karşın korku ve endişeye sebebiyet vermiş, salgından etkilenen çalışanların tedavilerini sağlamaya yönelik alınan önlemlere önem verilirken ruhsal sağlık ihtiyaçları nispeten ihmal edilmiştir (Türkmen, 2021: 89). Bununla birlikte bankaların çoğunlukla çalışanların sağlık sigortalarını covid'i de kapsayacak şekilde genişletmelerinin yanı sıra yarı zamanlı çalışma nedeniyle maaşlarında herhangi bir kesintiye gitmeyip, tüm olumsuzluklara rağmen zam dönemlerinde motivasyonu bozmayacak şekilde hareket ettikleri bilinmektedir. Üst yönetimlerin bu dönemde tüm iletişim kanallarını açık tutarak personelin moral motivasyonuna katkı sağlayıcı bir tutum takındıkları da bilinen gerçeğdir.
- **Müşteri motivasyonu:** Bu kapsamda pandeminin yoğun dönemlerinde bankalar için çok önemli olan müşteri ziyaretleri yerine telefon görüşmeleri ya da Whatsapp görüntülü arama yolu tercih edilmiştir. Bu yolla müşteri ile kurulan bağ devam ettirilmiş özellikle pandeminin başlangıç dönemlerinde olumsuz etkilenen firmalara KGF destekli kredilerle güçlü destekler sağlanarak müşterinin moral ve motivasyonuna önemli katkılarda bulunulmuştur. Bu destek kredilerinin amacı dışında kullanımı (lüks konut, lüks otomobil, döviz, altın alımı vb.) gibi olumsuzluklar ise önlenememiştir.

SONUÇ

Sürdürülebilir bankacılık anlayışı emeğin gücüne önem vermekten geçmektedir. Bu nedenle pandemi gibi zorlu dönemlerde dahi insan kaynaklarından etkin şekilde yararlanmak elzemdir. 2020 yılının başlarında tüm dünyada bireyleri, işletmeleri ve ülkeleri aynı oranda etkileyen Covid-19 pandemisinde de işletme süreçlerinde en çok etkilenen alan İK ve yönetimleri olmuştur.

Bankalara pandemi sürecinde İK ve politikaları açısından bakıldığında çalışanların sağlığı ve güvenliği başta olmak üzere çalışma koşullarında ve istihdam tutumlarında yeni düzenlemelere gittikleri görülmüştür. Mobil bankacılık, internet ve tablet bankacılığı gibi uygulamaları ile diğer sektörlere nazaran dijital alt yapısı hazır olan bankalar, özellikle şubede çalışmalarını kısıtlayarak zorunlu olan bu dönüşüm sürecinde hızlı hareket edebilmiştir. Rotasyon, uzaktan çalışma, telekonferans, video konferans ve normalleşme sürecinde esnek çalışma gibi uygulamaların yanı sıra eğitime ve iletişime önem vermişlerdir. Çalışanların ve müşterilerin sağlığını korumada şubelerde oluşabilecek yoğunlukları önlemek

için hali hazırda var olan müşteri sırası uygulamalarında daha sıkı kontrollere gitmişlerdir. Ayrıca başta hastalığa yakalanan çalışanın kendisine ve ailesine sağlık danışmanlığı, psiko-sosyal destek gibi hizmet veren banka örnekleri görülmüştür. Vaka bildirimleri anlık takip edilmeye çalışılmış, enfeksiyonlardan korunmada kurumsal rehberlik ve videolarla bilgilendirmeler yapılmıştır.

Dijital teknolojilerin yoğunlukla kullanıldığı bu dönemde teknoloji kullanım yetkinliği iyi olan çalışanlara ve ekiplere olan ihtiyaç arttığından istihdam politikalarında bu beceri ve yetkinlikleri taşıyan adaylara öncelik vermişlerdir. Hem yetkin insan kaynakları istihdamı hem de dijitalleşmeye olan yatırımların artması krizi fırsata çevirebilen bankalarda gelecekte rekabet avantajının oluşmasına zemin hazırlayacağı tahmin edilmektedir.

İKY açısından bir diğer etki çalışan motivasyonunun öne çıkması olmuştur. Gerek şube koşullarının sağlığı riske edecek faktörlerden arındırılması ve endişelerin ortadan kaldırılması, gerek uzaktan çalışmada ilgili program kurulumu için teknik destek verilmesi gibi uygulamalarla çalışan motivasyonu yüksek tutulmaya çalışılmıştır. Fakat işletmelere ve müşterilere sağlanan destek kredilerinin artması ile ortaya çıkan iş yoğunluğunun çalışarlarda oluşturduğu yorgunluk ve düşük motivasyon ihmal edilmiştir.

Öte yandan işten çıkarmalar ve personel azaltımına gidilmesi stres yönetimini gerektirmiştir. Ücretsiz izinler ile personel azaltımının bir nebze önüne geçilmeye çalışılarak stres yönetiminde başarı sağlamak hedeflenmiştir.

Özetle pandemi süreci bankacılık sektöründe İKY ve istihdam tutumlarını değiştirmiş, kariyer yönetiminde yeni iş modelleri, organizasyon yapıları, iletişim ve teknolojik altyapıları gerektirerek yöneticilerin planlarda düzenlemelere gitmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akca, M. ve Tepe Küçükoğlu, M. (2020). Covid-19 ve İş Yaşamına Etkileri: Evden Çalışma, *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 8(1), 71-81.
- Carnevala, J. B. ve Hatak, I. (2020). Employee Adjustment and Well-Being in the Era of Covid-19: Implications for Human Resource Managemet, *Journal of Business Research*, 116, 183-187.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve Meçik, O. (2020). Covid-19 Salgınının Emek Piyasası Üzerindeki Etkileri, I. Ulusal Uygulamalı Sosyal Bilimler Kongresi. İzmir: 24.10.2020.
- Ersoy, H., Gürbüz, A. O. ve Fındıkçı, M. (2020). Covid-19'un Türk Bankacılık ve Finans Sektörü Üzerine Etkileri, Alınabilecek Önlemler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 146-173.
- Ertürk, Y. E., Ayanoğlu, F. e Uslu, Y. D. (2022). Esnek Çalışma ve Covid-19 Döneminde Uzaktan Çalışanların Kontrolü. Örgütsel Davranış Kongresi Bildirileri, 124-134.
- Germir, H. N. (2021). Bankacılık Sisteminde Dijitalleşme Süreci, İçinde C. Ş. EYEL (Editör) *Covid-19 Sürecinde İşletmelerde Dijital Dönüşüm ve Yönetmel Etkileri*, (s.3-50). Ankara: İksad Yayınevi.
- Göktaş, P. ve Baysal, H. (2018). Türkiye'de Dijital İnsan Kaynakları Yönetiminde Bulut Bilişim, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (4), 1409-1424.
- Gültekin, Z. (2021). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Bankaların İnsan Kaynakları Stratejilerinin İçerik Analizi ile Belirlenmesi, *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 15-30.
- <https://www.bddk.org.tr/Veri/Detay/162>, (E.T.: 01.08.2022).
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200417.pdf>, (E.T.: 01.08.2022).
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200417-2.htm>, (E.T.: 01.08.2022).
- <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>. (E.T.: 01.08.2022).
- ILO, (2020). Covid-19 and the World of Work: Impact and Policy Responses. https://www.ilo.org/anکارa/areas-of-work/covid-19/WCMS_738981/lang--tr/index.htm. (E.T.: 22.07.2022).
- Inuaesiet, V. U., Eyibio, E. O. ve Josaphat, J. A. (2021). Effect of Covid-19 on Human Resource Development and Management for Socioeconomic Sustain Ability of Organizations, *International Journal of Public Administration and Management Research (IJPAMR)*, 6 (1).
- Kaçık, S. ve Aykan, E. (2022). Esnek Çalışmanın İş-Yaşam Dengesi, İş Tatmini ve İş Performansı Üzerindeki Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Alan Araştırması. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 40-64.
- Kırpık, G. (2020). COVID-19 Pandemisinin İnsan Kaynakları Üzerindeki Etkisinin Akademi, Medya ve İş Dünyası Perspektifinden İncelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2393-2406.
- Koç, P., Şahpaz, İ. K., Kalaycı, R. ve İnce, T. (2021). *Covid-19 Salgınının Türk Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkilerinin Analizi*, Ankara: İksad Yayınevi.
- KPMG, Covid-19 Krizinde İki Temel Bankacılık Aracı, <https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2020/03/covid-19-krizinde-iki-temel-bankacilik-araci.html>. (E.T.: 21.07.2022).
- Petzer, M. (2020). Coronavirus and the Workforce: How Can We Limit Redundancies? http://researchonline.ljmu.ac.uk/iFd/eprint/12960/1/coronavirusworkforcedundancies_20200402T170659.pdf. (E.T.:31.05.2020).
- Shamsi, M., Iakovleva, T., Olsen, E. ve Bagozzi, R.P. (2021). Employees' Work-Related Well-Being during Covid-19 Pandemic: An Integrated Perspective of Technology Acceptance Model and JD-R Theory. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 1-22.
- Sezgin, C. (2020). Covid-19: Çalışanlara ve Çalışma Hayatına Olası Etkileri. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/human-capital/covid-19-calisanlara-ve-calisma-hayatina-olasi-etkileri.pdf>. (E.T.: 22. 07. 2021).

- Şahin, M. (2020). Covid-19 Küresel Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Mali Etkileri İçinde A. TUTCU ve S. GÜN (Editör) Covid-19 Süreci ve Örgütsel Yönetim, (s.99-118), Ankara: İksad Yayınevi.
- Şendoğdu, A. A. (2014). *Bankalarda İnsan Kaynakları Yönetimi: İşe Alım Süreci ve Performans Değerlendirme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şendoğdu, A. A. (2020). Toplum 5.0'da İnsan Kaynakları Yönetiminin Robotik Kaynaklar Yönetimiyle İş Birliğinde Açmazı ve Bir Çözüm Önerisi, *Five Zero Dergisi*, 1(1), 46-56.
- T.C. Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca'nın açıklaması. <https://www.sabah.com.tr/yasam/2020/03/11/turkiyede-ilk-covid-19-vakasi>. (E.T.: 22.07.2022).
- Tuna, A. A. ve Çelen, O. (2020). İşletmelerin İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları Üzerine Covid-19 Pandemisinin Etkileri, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30), 2712-2755.
- Tuna, K. (2021). Covid-19 Pandemisinin Türkiye'de Bankacılık Sektörü İstihdamı Üzerine Etkileri. *İstanbul İktisat Dergisi*, 71(1), 191-230.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <https://data.tuik.gov.tr>, (E.T.: 21.07.2022).
- Türkmen, A. (2021). Covid-19 Korkusu: Banka Personeli Örneği. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 87-92.
- Tüzün, P. (2020). Türk Bankalarında Dijital Bankacılık Uygulamalarının İnsan Kaynakları s Stratejileri Kapsamında İşe Alımlar Üzerine Bir Tahmin. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (Özel Sayı), 433-452.
- URL-1: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100251466>, (E.T.: 21.07.2022).
- URL-2: UNICEF (2020). COVID-19 Tüm Dünyayı Etkisi Altına Alırken Çalışan Aileler İçin Daha Fazla Destek Gerekli. <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/covid-19-t%C3%BCmd%C3%BCnyay%C4%B1-etkisi-alt%C4%B1na-al%C4%B1rken-%C3%A7al%C4%B1nC5%9Fan-aileleri%C3%A7in-daha-fazla-destek> (E.T.: 21.07.2022).
- Uşen, Ş. (2020). Covid-19 Salgın Döneminde Zorunlu Evden Çalışma: İş ve Özel Yaşama Etkileri. İ.Ü. İktisat Fakültesi İnsan Kaynakları Araştırma Merkezi Aralık 2020.
- Ünal, H. T. ve Başaran, E. Y. (2021). Covid-19 Pandemi Döneminde Özel Bankaların Çalışan Deneyimi Tasarımı, *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(39), 654-672.
- Yetiz, F. ve Ünal, A. E. (2018). Finansal Yeniliklerin Gelişimi ve Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri, *Karaman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 117-135.
- Yetiz, F. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinin Türk Bankacılık Sektörü Çalışanlarına ve Müşterilerine Etkileri: Swot Analizi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 22, 109-117.

İSTİHDAM VERİLERİ İŞİĞINDA TÜRKİYEDEKİ HAVALİMANLARININ ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ (VZA) YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ¹

Ayşe Elif YAZGAN², Osman KARKACIER³

GİRİŞ

Havacılık sektörü, ekonomik büyümeye ve istihdama katkı sağlarken, uluslararası ticaret ve turizmi de kolaylaştırmaktadır. Havacılık endüstrisi, küresel ekonomide en hızlı büyüyen sektörlerden biridir ve insanlar son zamanlarda hava yolculuğunu daha sık kullanır hale gelmiştir. Uluslararası ticaret, vize anlaşmaları, turizm, sosyal medya pazarlaması, spor yarışmaları ve bilimsel etkinlikler, uluslararası hava yolcu ve yük taşımacılığının gelişimine katkıda bulunmaktadır. Birçok ülke havalimanları ve havayolu şirketlerinin kurulmasını teşvik etmektedir. Son yıllarda birçok ülke hem özel hem de kamu sektörü tarafından yeni havalimanlarına yatırım yapılmasına, uçak filolarının genişlemesine, istihdamın artmasına ve havacılık sektörüne yeni şirketlerin girmesine tanık olmuştur (Ersoy, 2021: 24).

Havalimanları ülkelerin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Havalimanlarının verimlilik analizleri, havalimanı yetkililerine önemli bir yol haritası sağlamak ve havalimanlarını bir rol model açısından kıyaslamalarına yardımcı olmak için çok önemlidir. Özellikle son yıllarda gerek kamu gerekse özel sektör, yeni havalimanları inşası, hava filosunun genişletilmesi gibi birçok yatırımlar yapmıştır. Hava taşımacılığındaki bu gelişmeler havalimanlarının verimli çalışıp çalışmadığı sorusunu gündeme getirmiştir (Kaya vd., 2022: 31).

¹ Bu çalışma doktora tezinden güncellenerek türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, ORCID: 0000-0002-3065-7930, aeyazgan@erbakan.edu.tr

³ Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0003-0470-4374, okarkacier@akdeniz.edu.tr

Küreselleşme, uluslararası ticaret, turizm, ekonomik ve teknolojik gelişmeler havacılık endüstrisinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Küresel rekabet ortamında havalimanlarının rakipleriyle rekabet edebilmek için kaynaklarını verimli kullanmaları ve performanslarını değerlendirmeleri gerekmektedir (Ersoy, 2021: 23).

Havalimanları karmaşık yapılar olduğundan, otoritelerin değişen küresel koşullara hızla uyum sağlaması ve makine parkı, insan kaynakları, slot hakları ve enerji kullanımında verimliliği artırmak için maliyetli operasyonel faaliyetleri yönetmesi beklenmektedir. Bu zorlu ortamda ülkeler, karlılığı en üst düzeye çıkarmak ve müşterilere en kaliteli hizmeti sunmak için mevcut terminalleri yenilemek, yeni terminaller açmak veya terminal yönetimini özel sektöre devretmek gibi farklı politikalar izlemektedirler (Yılmaz vd., 2022: 2).

Artan sayıda havayolu şirketi, havayolu taşımacılığındaki kolaylık ve zaman tasarrufu ile birleşince havalimanı operasyonlarını cazip hale getirmektedir. Havalimanı yöneticileri, müşterilerine daha iyi hizmet vermenin ve rakipleriyle rekabet etmenin yollarını aramaktadırlar. Bu arayış havalimanlarının verimliliği kavramını da beraberinde getirmiştir. Havalimanları ekonomik büyümeyi, istihdamı ve rekabeti teşvik etmede önemli bir faktördür. Ayrıca havalimanları uluslararası ticaretin gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Bu nedenle birçok ülke havalimanlarının verimliliğini artırmak için politikalar geliştirmektedir (Ersoy, 2021: 25).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki havalimanlarının 2021 yılındaki etkinliklerini değerlendirmektir. Bu doğrultuda analiz kısmında ÇKKV yöntemleri içerisinde Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi kullanılmıştır. Analize konu olan havalimanlarının etkinliklerinin tespitinde kullanılan değişkenlere ait verilere Devlet Hava Meydanları İşletmesi'nin (DHMI) resmi web sitesinden ulaşılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Yapılan literatür incelemesi sonucunda, havalimanlarının etkinliklerini inceleyen çalışmaların oldukça fazla sayıda olduğu görülmüştür. Bu çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Literatürde havalimanları ile ilgili yapılan ilk çalışma Doganis ve Graham tarafından 1987 yılında kaleme alınan "Airport Management: The Role of Performance Indicators." adlı makale olup, bu çalışmayı 1997 yılında yapmış oldukları çalışmalarıyla Gillen ve Lall takip etmiştir (Güner, Ergüzel ve Cebeci, 2019: 38).

Gillen ve Lall (1997), 1989–1993 dönemi için Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en iyi 30 havalimanının 21'inden alınan bilgilere dayanarak söz konusu havalimanlarının performansını değerlendirmek için VZA'yı kullandıkları çalışmalarında, çıktıya yönelik yöntem kullanmış ve performanstaki zamana bağlı olarak havalimanları arasındaki değişimleri açıklamaya çalışmışlardır.

Adler ve Berechman (2001), Avrupa ve Avrupa dışı havalimanlarının göreceli kalite düzeyini belirlemek için kullandıkları VZA sonucunda, Batı Avrupa havalimanları grubundan Cenevre, Milano ve Münih'in aynı oranda yüksek, göreceli verimlilik puanları aldığını, diğer taraftan, Charles de Gaulle, Atina ve Manchester'ın ise sıralamalarda sürekli olarak alt sıralarda yer aldığını ortaya koymuşlardır.

Martin ve Roman (2001), 1997 yılına ait verilere dayanarak İspanya'daki 37 havalimanının her birinin teknik verimliliğini ve performansını analiz etmek için VZA kullandıkları çalışmalarında performansı açıkça düşük olan bazı havalimanları olduğunu tespit etmişlerdir.

Schaar ve Sherry (2008), 1996'dan 2000'e kadar 45 havalimanını büyük, orta ve küçük ölçekli olarak ayırdıkları çalışmalarında çıktıya yönelik VZA modelini kullandıklarında küçük havalimanlarının büyük havalimanlarına kıyasla daha az etkin olduklarını; girdiye yönelik VZA modelini kullandıklarında ise etkinlik açısından herhangi bir değişimin olmadığını tespit etmişlerdir.

Tsui vd. (2014) Asya-Pasifik bölgesindeki 21 büyük havalimanının operasyonel verimliliğini araştırmak ve havalimanı verimliliğindeki değişimleri açıklamak için temel faktörleri belirlemek için VZA kullanarak yapmış oldukları çalışmalarında 6 havalimanının verimli havalimanı olduğu sonucuna varmışlardır.

Bolat, Temur ve Gürler (2016), 7 adet girdi ile 3 adet çıktıyla VZA kullanarak Türkiye'de bulunan havalimanlarının etkinlik analizini yapmış oldukları çalışma sonuçlarına göre Türkiye'deki 41 havalimanından 19 havalimanının verimli çalıştığını analiz etmişlerdir.

Keskin ve Köksal (2019), Türkiye'deki kamu ve özel sektöre ait 48 havalimanının etkinlik puanlarını karşılaştırmış oldukları çalışmalarında, girdi ve çıktıların göreceli ağırlıklarını hesaplamak için analitik hiyerarşi sürecini, ayrıca ampirik analiz aşamasında havalimanlarının etkinlik puanlarının hesaplanmasında ise VZA ve Güvence Bölgesi (AR) yöntemini kullanmışlardır. Analiz sonuçlarında, kullanılan yöntemlerin hemen hemen aynı etkinlik puanlarını ürettiği ve 14 havalimanının verimli bulunduğu ortaya konmuştur.

Uludağ (2020) çalışmasında, Türkiye'de Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü tarafından işletilen havalimanlarının 2014-2018 yılları arasında Ağırlık Kısıtlı EATWOS adı verilen hibrit bir yöntem kullanarak Memnuniyet Göz önünde bulundurulmaksızın verimliliğini analiz etmiştir. Havalimanlarının üretkenliğinin karşılaştırılması için, hem tatmin edici seviyeler dikkate alınmadan eşit ağırlıklı EATWOS hem de ölçüğe göre sabit getiri varsayımına dayalı girdi odaklı VZA modeli kullanmıştır. Havalimanlarının grup olarak ele alındığı bu çalışmada Uludağ, ikinci grup havalimanlarının birinci grup havalimanlarına göre daha verimli olduğu sonucuna varmıştır.

Ersoy (2021), 2019 ve 2020 yılının ilk çeyreğinde seçilen büyük uluslararası havalimanlarının, VZA, TOPSIS ve EDAS yöntemlerini kullanarak performans ve sıralamalarını ölçtüğü çalışmasında, TOPSIS ve EDAS gibi Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleriyle birlikte VZA yönteminin kullanılmasının, karar verme birimlerinin tam ve net bir şekilde sıralanmasına olanak tanıdığını bulmuştur.

Özsoy ve Örkücü (2021), Türkiye'deki 43 havalimanının verimliliklerinin yapısal ve operasyonel boyutlarını inceledikleri çalışmalarında havalimanlarının etkinliklerini değerlendirmek için birinci aşamada, havalimanlarını homojen ve dolayısıyla karşılaştırılabilir alt gruplara ayırmak için Sınıflandırma ve Regresyon Ağacını, ikinci aşamada ise daha kesin yapısal ve operasyonel verimlilik puanları elde etmek için VZA yaklaşımını kullanmışlardır. Analiz sonuçlarında, yapısal etkinlik skorlarına göre dört havalimanı (Antalya, İstanbul, Adana ve Isparta) verimli havalimanları olarak belirlenirken, operasyonel verimlilik skorlarına göreyse yalnızca İstanbul havalimanı verimli havalimanı olarak tanımlanırken, 42 havalimanı verimsiz havalimanı olarak değerlendirilmiştir.

Güner ve Codal (2022), küçük ve orta ölçekli Türk havalimanlarının performansını etkileyen içsel ve dışsal faktörlere odaklandıkları çalışmalarında, kaynak kullanımı, çıktı üretimi ve gelir yaratma süreçlerindeki belirli içsel kaynakları tanımlamak için ilk adımda VZA metodolojisini ve içsel performans sürücülerindeki homojenliği yakalamak için ise Shannon'ın entropisini kullanmışlardır. Sonuçlar, Türk havalimanlarındaki verimsizliğin esas olarak, pist kullanımı ve havacılık dışı gelir üretiminin ana nedenler olduğu içsel kaynaklardan kaynaklandığını göstermiştir.

Kaya vd. (2022)'nin VZA ve özvektör merkezilik analizinden oluşan bütünlüklük bir analiz yaptıkları çalışmalarında ayrıca verimliliği etkileyen önemli faktörleri belirlemek için bir Simar-Wilson önyükleme yaklaşımı kullanmışlardır. Türkiye'nin 39 uluslararası havalimanının verimliliklerini analiz ettikleri çalışmanın sonucuna göre İstanbul Atatürk (2019 itibarıyla kapalı), Adana ve Diyarbakır havalimanlarının operasyonel olarak verimli olduklarını ve diğer havalimanları için rol model olarak hareket ettiklerini ortaya koymuşlardır.

Yılmaz vd. (2022) yapmış oldukları çalışmalarında 2015 yılından 2018 yılına kadar 46 Türk sivil havalimanının operasyonel verimlilikleri için Küresel Bulanık Kümelere Dayalı Analitik Hiyerarşi Süreci ve VZA'yı birleştiren bir hibrit metodoloji kullanmışlardır. Analiz sonucunda, Türk havalimanlarının %67,2'sinin optimal verimlilik seviyesinin altında çalıştıklarını ve %93,5'inin girdi faktörlerini azaltmak için yönetsel ve yapısal değişiklikler uygulayarak operasyonlarını iyileştirmek için önemli çaba sarf etmesi gerektiği kanısına varmışlardır.

PERFORMANS, ETKİNLİK VE TÜRKİYE'DE HAVALİMANLARI

İşletmeler için etkinlik; işçilik, mamül, yarı mamül, malzeme gibi girdilerin ne kadar yeterli ve etkin kullanıldığını belirleyen bir değerlendirme ölçütüdür. Başka bir açıklamayla etkinlik; beklenen performans ile gerçekleşen performansın karşılaştırıldığında birbirlerine ne kadar yaklaşıp yaklaşmadığını ortaya koyan bir kavramdır. Kısaca bir işletme önceden belirlediği hedeflerine ulaştığı kadar etkindir diyebiliriz (Yükçü ve Atağan, 2009: 3).

Performans ölçümü geniş bir konudur ve bir eylemin verimliliğini ve etkililiğini ölçme süreci olarak tanımlanmaktadır. Ölçme, herhangi bir organizasyonun rekabetçi bir pazarda başarılı olabilmesi için çok önemli bir anahtardır (Eshtaiwi vd., 2018: 28). Performans ölçümü, stratejik planlamada, operasyonel verimliliğin dahili analizinde ve bir organizasyonun sektördeki rekabetçi konumunun değerlendirilmesinde karşılaştırmalar ve kılavuzlar olarak kullanılır (Yu, 2010: 440).

Havalimanlarının, hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını ve performanslarının benzer en iyi uygulamalarla nasıl karşılaştırıldığını belirlemek için performanslarını ve etkinliklerini periyodik olarak değerlendirmeleri gerekir.

Türk havacılık sektörü, 1983 yılında çıkarılan sivil havacılık kanununa kadar devlet tekeli altında faaliyet göstermiştir. Bu kanun özel yatırımcıları sektöre dahil etmeyi amaçlasa da siyasi ve ekonomik nedenlerle bu amaca etkin bir şekilde ulaşamamıştır. 2003 yılında yeni bir düzenleme, serbestleşmenin önündeki bürokratik engellerin kaldırılmasını ve özel yatırımcıların etkin katılımını sağlamayı başarmıştır. Bu yıllarda hükümetin vergi indirimi politikası ve diğer teşvikler, havayollarının operasyonel maliyetlerini azaltmış ve bilet fiyatlarını daha uygun hale getirmiştir. Bu politikalar ve artan altyapı yatırımları nedeniyle bugün Türkiye, bölgedeki en büyük hava yolcu pazarlarından biridir (Güner ve Codal, 2022: 1).

Stratejik doğası gereği havalimanlarının verimliliği diğer ülkelerdeki gibi Türkiye'de de önemli bir yeresahiptir. Türkiye, devasa ve stratejik öneme sahip 75.245 kilometre kontrollü bir hava sahasına ve Avrupa ve Asya kıtaları üzerinde toplam 982.286 kilometrekare kontrollü hava sahasına sahiptir. Dünya Havalimanı Trafik Raporu'na göre 2021 yılı havacılığın 2020'nin pandemi etkilerinden sonra geri dönmeyi umduğu yıldır. 2021 yılında Türkiye'de uçuş sayısı artmasına rağmen trafik hala 2019 seviyelerinin altındaydı ve pandeminin trafiğe etkisi devam etmiştir. Türkiye'de trafik 2020 yılına göre %39 artarak 1.466.980 uçuşa ulaştı ancak 2019 yılı seviyesinin %28 altında kaldı. 2021 yılında trafik her ne kadar 25.07.2021'de 3277 uçuşla zirve yaptıysa da hala 2019 yılı seviyelerinin %10 altındaydı. 2021 yılının ilk yarısındaki Türkiye'de uçuş sayıları ise her ne kadar düşük seviyede kaldıysa da aşular ve AB Dijital COVID sertifikası toparlanmaya yardımcı oldu ve 2021 yılının ikinci döneminde trafik sabit kaldı. Türkiye, Avrupa'da en az etkilenen

ülkelerden biri olmasına rağmen, trafik 2019 yılı seviyelerinin % -34,7'sinin altında kaldı. İç hat uçuşları en az 2021 yılında (2019 yılına kıyasla %-14) etkilendi ve toparlanmaya devam etti. Geçen yıla göre günlük ortalama 766 hareket ile 2021 yılında İGA İstanbul geçen yıla göre %51 artışla birinci olurken, onu ikinci büyük havalimanı olarak İstanbul Sabiha Gökçen izlemiştir.

METODOLOJİ

Bu çalışmanın amacı DHMİ tarafından işletilen ve 2021 yılı itibariyle en fazla yolcu kapasitesine sahip ilk 20 havalimanının etkinliklerinin VZA yöntemiyle belirlenmesidir. Bu doğrultuda ilk olarak, çalışmanın analiz kısmında kullanılan VZA yöntemi açıklanmıştır.

Veri Zarflama Analizi(VZA)Yöntemi

1978 yılında Charnes, Chooper ve Rhodestarafından geliştirilen doğrusal programlama esaslı bir yöntem olan VZAYöntemi, aynı tür mal ve hizmet üreten ekonomik karar birimlerine ait görelî etkinlikleri ölçen bir yöntemdir. Benzer girdi ve çıktı değişkenlerine ait karar birimleri için geliştirilen doğrusal programlama modeli neticesinde amaç fonksiyonu 1 olan karar verme birimlerinin etkin olduğu, amaç fonksiyonu 1'den küçük olanların ise etkin olmadığı tespit edilmektedir. Burada amaç etkin olmayan karar verme birimlerini etkin olan karar verme birimleri içerisinde görelî olarak en uygun olanına benzeterek etkin hale dönüştürmektir (Banker, 1992: 74).

VZA yöntemi kendi içerisinde girdiye ve çıktıya yönelik VZA modelleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birbirlerine temelde benzeyen bu iki yöntem içerisinde girdiye yönelik VZA modelinde, belirli bir çıktı bileşiminin en etkin bir biçimde üretilebilmesi için en uygun girdi bileşimi araştırılırken; çıktıya yönelik VZA modelinde ise belirli bir girdi bileşimiyle en yüksek ne kadar çıktı bileşimi elde edilebileceği araştırılmaktadır (Charnes vd., 1978; Behdioğlu ve Özcan, 2009:305).

VZA yöntemine ait uygulama adımları aşağıda gibidir(Oruç vd., 2009:281):

1. Karar Verme Birimlerinin Belirlenmesi
2. Girdi - Çıktıların Belirlenmesi
3. Görelî Etkinliğin Belirlenmesi
4. Referans Gruplarının Belirlenmesi
5. Sonuçların Yorumlanması
6. Etkin Olmayan Karar Verme Birimleri İçin İyileştirmelerin Yapılması

UYGULAMA

Bu çalışmada VZA yönteminden yararlanarak Devlet Hava Meydanları İşletmeleri (DHMİ) tarafından işletilen ve 2021 yılı itibariyle en fazla yolcu kapasitesine sahip ilk 20 havalimanının etkinlikleri değerlendirilmiştir. Öncelikle havalimanlarının etkinliklerinin ölçülmesinde kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri

Yazgan (2012) tarafından ele alınan değişkenlerden hareketle belirlenmiştir. Belirlenen bu değişkenlere ait bilgiler Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Girdi-Çıktı Değişkenleri

Girdiler	Açıklama
1. Çalışan Sayısı	Havalimanında çalışmakta olan personel sayısı (kişi)
2. İşletme Gideri	Havalimanları tarafından yıl içinde harcanan giderler toplamı (bin TL)
3. Terminal Alanı	Havalimanının kapladığı alan (m ²)
4. Pist Sayısı	Havalimanında yer alan toplam pist sayısı (adet)
5. Apron Sayısı	Havalimanında yer alan toplam apron sayısı (adet)
Çıktılar	Açıklama
1. Yolcu Trafikği	Havalimanından uçmuş yıllık toplam yolcu sayısı (kişi)
2. İşletme Geliri	Havalimanlarının yıl içinde verdikleri; hava seyrüsefer ve terminal hizmetlerinin karşılığında hava yolları şirketlerinden elde ettikleri toplam gelir (bin TL)
3. Uçak Trafikği	Havalimanlarında yıl içindeki genel, havacılık, askeri ve lokal uçuş sayısı (adet)
4. Yük Trafikği	Havalimanlarında yıl içinde taşınan toplam kargo, posta ve bagaj ağırlığı (ton)

VZA yönteminde karar verme birimlerinin sayısı, analizde kullanılan girdi-çıkıtı değişkenleri sayısının en az iki katı olmalıdır(Kırankabeş, 2013: 261). Bu zorunluluktan hareketle 5 girdi ve 4 çıktı değişkeni olmak üzere 9 değişkenin ele alındığı bu çalışmada, en fazla yolcu kapasitesine sahip ilk 20 havalimanının karar verme birimleri olarak analize dahil edilmesi yeterli görülmektedir. Analize konu olan havalimanlarının etkinliklerinin belirlenmesinde kullanılan değişkenlere ait verilerDHMI’nin resmi web sitesinden sağlanmıştır. Analize dahil edilen 2021 yılı itibariyle en fazla yolcu kapasitesine sahip ilk 20 havalimanına ilişkin bilgiler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Analize Dâhil Edilen Havalimanları ve 2021 yılı İtibariyle Yolcu Sayıları

	Havalimanının Adı	Yolcu Sayıları
1	İstanbul	37.181.907
2	İstanbul Sabiha Gökçen	24.900.907
3	Antalya	22.013.861
4	İzmir Adnan Menderes	7.569.054
5	Ankara Esenboğa	7.029.630
6	Adana	3.399.491
7	Muğla Milas-Bodrum	2.909.337
8	Trabzon	2.642.327
9	Muğla Dalaman	2.323.874
10	Gaziantep	1.859.524
11	Kayseri	1.682.209
12	Diyarbakır	1.349.124
13	Van Ferit Melen	1.265.467
14	Samsun Çarşamba	1.126.078
15	Hatay	898.377
16	Erzurum	780.710
17	Ordu-Giresun	740.653
18	Konya	662.397
19	Malatya	650.743
20	Mardin	580.889

Çalışma kapsamında 20 havalimanının etkinlikleri EMS paket programındanyararlanılarak analiz edilmiştir. VZA yöntemleri içerisinde girdiye yönelik VZA yönteminin seçilmesinin nedeni, aynı çıktı seviyesinin mümkün olan en düşük girdi seviyesiyle elde edilmesinin amaçlanmasıdır. Analiz sonucunda çalışmaya dahil edilen havalimanlarına ait belirlenen görelî etkinlik skorları Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Analize Dâhil Edilen Havalimanlarına Ait Görelî Etkinlik Skorları

Havalimanının Adı	Etkinlik Skoru	Etkinlik Durumu
İstanbul	1,000	Etkin
İstanbul Sabiha Gökçen	1,000	Etkin
Antalya	1,000	Etkin
İzmir Adnan Menderes	0,490	Etkin Değil
Ankara Esenboğa	0,435	Etkin Değil
Adana	1,000	Etkin
Muğla Milas-Bodrum	0,635	Etkin Değil
Trabzon	0,943	Etkin Değil
Muğla Dalaman	1,000	Etkin
Gaziantep	0,282	Etkin Değil
Kayseri	0,652	Etkin Değil
Diyarbakır	0,275	Etkin Değil
Van Ferit Melen	0,942	Etkin Değil
Samsun Çarşamba	0,884	Etkin Değil
Hatay	0,240	Etkin Değil
Erzurum	0,350	Etkin Değil
Ordu-Giresun	0,290	Etkin Değil
Konya	0,288	Etkin Değil
Malatya	0,417	Etkin Değil
Mardin	0,175	Etkin Değil

Tablo 3'te görüldüğü üzere analize dahil edilen 20 havalimanı içerisinde İstanbul, İstanbul Sabiha Gökçen, Antalya, Adana, Muğla Dalaman havalimanları 2021 yılı için görelî olarak etkin çıkmıştır. Bunun yanı sıra İzmir Adnan Menderes, Ankara Esenboğa, Muğla-Milas-Bodrum, Trabzon, Gaziantep, Kayseri, Diyarbakır, Van Ferit Melen, Samsun Çarşamba, Hatay, Erzurum, Ordu-Giresun, Konya, Malatya ve Mardin havalimanları ise 2021 yılı için görelî olarak etkin çıkmamıştır. Mardin havalimanı 0,175 etkinlik skoru ile en düşük skora sahip havalimanı olarak tespit edilmiştir.

Çalışmanın metodoloji kısmında, VZA yönteminin bir amacının etkin olmayan kara verme birimlerini gerekli iyileştirmeleri yaparak etkin olan karar verme birimlerine dönüştürme olduğu belirtilmiştir. Bu gerekli iyileştirmeleri yapmada yol gösterici etkin birimlerin oluşturduğu küme 'referans kümesi' olarak isimlendirilmektedir (Depren, 2008: 28). Aşağıdaki tabloda karar verme birimlerinin 2021 yılına ait referans olma durumları gösterilmiştir.

Tablo 4. Analize Dâhil Edilen Havalimanlarının Referans Olma Durumu

Havalimanının Adı	Referans Olma Durumu
İstanbul	3
İstanbul Sabiha Gökçen	14
Antalya	14
İzmir Adnan Menderes	0
Ankara Esenboğa	0
Adana	10
Muğla Milas-Bodrum	0
Trabzon	0
Muğla Dalaman	0
Gaziantep	0
Kayseri	0
Diyarbakır	0
Van Ferit Melen	0
Samsun Çarşamba	0
Hatay	0
Erzurum	0
Ordu-Giresun	0
Konya	0
Malatya	0
Mardin	0

Tablo 4'ten hareketle 2021 yılında etkin olan havalimanlarından İstanbul Sabiha Gökçen ve Antalya havalimanları 14, Adana havalimanı 10, İstanbul havalimanı 3 kez etkin olmayan diğer havalimanlarına referans olmuştur.

Tablo 5. Etkin Olmayan Havalimanlarının Referans Alabileceği Havalimanları

Sıra Numaraları	Havalimanının Adı	Referanslar
1	İstanbul	3
2	İstanbul Sabiha Gökçen	14
3	Antalya	14
4	İzmir Adnan Menderes	1(0,00), 2(0,09), 3(0,29)
5	Ankara Esenboğa	2(0,29), 3(0,05), 6(0,19)
6	Adana	10
7	Muğla Milas-Bodrum	3(0,21)
8	Trabzon	2(0,04), 3(0,06), 6(0,13)
9	Muğla Dalaman	0
10	Gaziantep	2(0,07), 3(0,02), 6(0,02)
11	Kayseri	2(0,03), 3(0,04), 6(0,09)
12	Diyarbakır	2(0,03), 3(0,02)
13	Van Ferit Melen	2(0,03), 3(0,03), 6(0,17)
14	Samsun Çarşamba	2(0,00), 3(0,04), 6(0,19)
15	Hatay	1(0,00), 2(0,03), 3(0,01)
16	Erzurum	2(0,01), 6(0,15)
17	Ordu-Giresun	2(0,01), 3(0,02), 6(0,05)
18	Konya	2(0,02), 3(0,01), 6(0,04)
19	Malatya	2(0,00), 3(0,01), 6(0,09)
20	Mardin	1(0,00), 2(0,02), 3(0,01)

Tablo 5'e bakıldığında, etkin olmayan havalimanları ile ilgili referanslar değerlendirilirken parantez içi ve parantez dışındaki rakamlar ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Parantezin dışındaki rakam, o havalimanına referans olan etkin havalimanının sıra numarasıdır. Parantez içerisindeki rakam ise, havalimanının ilgili referans/referanslara verdiği ağırlıkları belirtmektedir.

Referans numarası üzerinden bir örnekleme yapacak olursak; Ankara Esenboğa Havalimanı için referans numaraları 2(0,29), 3(0,05), 6(0,19) şeklindedir. Bu referans numaralarının anlamı yukarıdaki tabloya göre şu şekildedir: Parantez dışında kalan 2 rakamı İstanbul Sabiha Gökçen havalimanının, 3 rakamı Antalya havalimanının ve 6 rakamı da Adana havalimanının sıra numarasını temsil etmektedir. Bu havalimanları Ankara Esenboğa Havalimanının referans havalimanlarıdır. Parantez içinde kalan değerler ise Ankara Esenboğa Havalimanının referans havalimanlarına verdiği ağırlık değerleridir. Yani 0,29 rakamı İstanbul Sabiha Gökçen havalimanına, 0,05 rakamı Antalya havalimanına, 019 rakamı ise Adana havalimanına verilen ağırlık değerleridir.

Analiz kısmında kullanılan VZA yöntemi, etkin olmayan karar verme birimlerinin performanslarının iyileştirilmesinde ve ulaşılabilir hedefler belirleyebilmesinde bir yol gösterici yöntem olarak karşımıza çıkmakta ve bu sayede etkin olmayan karar verme birimleri etkin hale gelebilmektedir. Analizlerde girdiye yönelik VZA modeli kullanılmışsa iyileştirme oranları girdi değişkenlerine göre; çıktıya yönelik VZA modeli kullanılmışsa da çıktı değişkenlerine göre yorum yapılması daha uygun olacaktır. Bu çalışmada girdiye yönelik VZA modeli kullanıldığından girdi değişkenlerine ait iyileştirme oranları yorumlanacaktır.

Bu doğrultuda Tablo 5'teki referans havalimanları ve bu referans havalimanlarının ağırlık değerleri sayesinde etkin olmayan havalimanlarına ilişkin girdi değişkenlerine ait potansiyel iyileştirmeler şu şekilde özetlenebilir:

Tablo 6. Etkin Olmayan Havalimanlarının İyileştirme Oranları

	Çalışan Sayısı	İşletme Gideri	Terminal Alanı	Pist Sayısı	Apron Sayısı
İzmir Adnan Menderes	60,85	40,45	46,01	0,00	0,00
Ankara Esenboğa	0,00	25,42	0,00	0,25	0,81
Muğla Milas-Bodrum	55,67	71,88	27,48	0,63	0,00
Trabzon	28,52	0,00	0,00	0,59	0,00
Gaziantep	0,00	57,51	0,00	0,13	0,00
Kayseri	22,93	0,00	0,00	0,42	0,00
Diyarbakır	2,25	0,00	59,98	0,17	0,00
Van Ferit Melen	45,26	0,00	0,00	0,65	0,00
Samsun Çarşamba	78,36	0,00	0,00	0,57	0,00
Hatay	0,00	62,32	0,00	0,17	0,00
Erzurum	8,59	0,00	0,00	0,54	0,75
Ordu-Giresun	3,02	0,00	0,00	0,19	0,00
Konya	15,71	0,00	0,00	0,48	0,00
Malatya	11,06	0,00	0,00	0,70	0,00
Mardin	0,00	27,74	0,00	0,14	0,05

Örneğin girdiye yönelik VZA modelinden hareketle, İzmir Adnan Menderes Havalimanı çalışan sayısını %60,85 oranında, işletme giderini % 40,45 oranında, terminal alanını %46,01 oranında azaltarak 0,49 olan etkinlik skorunu 1'e taşıyarak etkin hale gelecektir.

SONUÇ

Günümüzde havalimanları, havacılık endüstrisinde ayakta kalabilmek için değişen küresel ortamlara daha hızlı uyum sağlamak zorundadır. Bu nedenle yerel yönetimler havalimanlarını verimli bir şekilde işletme yollarını araştırmaya devam etmelidir (Ersoy, 2021: 24). Hava taşımacılığı endüstrisi, ülkeleri birbirine bağlamada hayati bir rol oynar ve uluslararası ticaret için bir katalizör görevi görerek ulusların ekonomik büyümesine önemli ölçüde katkıda bulunur. Sektörün etkin çalışma mekanizması, dünya genelinde havalimanları arasında yolcu güvenliğinin ve ürün taşımacılığının sağlanmasında önemli bir faktördür. Bu çerçevede havalimanları, yolculara, havayollarına ve diğer müşterilere kaliteli, güvenli, insana ve çevreye duyarlı bir altyapı sunarak, uluslararası standartlarda nitelikli işgücü ile verimli işletme hizmetleri sunmalıdır (Yılmaz, vd. 2022: 2).

Bu çalışmada 2021 yılı itibariyle en fazla yolcu kapasitesine sahip ilk 20 havalimanının etkinlikleri VZA yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmada havalimanlarının etkinliklerinin belirlenmesinde 5 adet girdi (çalışan sayısı, işletme gideri, terminal alanı, pist sayısı ve apron sayısı) ve 4 adet çıktı değişkeni (yolcu trafiği, işletme geliri, uçak trafiği ve yük trafiği) ilgili literatürden hareketle belirlenmiştir.

Daha sonra VZA yöntemleri içerisinde girdiye yönelik VZA yöntemi seçilerek 2021 yılına ait ilgili havalimanlarının etkinlikleri sıralanmıştır. Bu yöntemin analiz sonuçlarından hareketle, 2021 yılında seçilen 20 havalimanı içerisinde İstanbul, İstanbul Sabiha Gökçen, Antalya, Adana, Muğla Dalaman havalimanları en etkin havalimanları; geriye kalan 15 havalimanı ise etkin olmayan havalimanları olarak tespit edilmiştir. Etkin olmayan bu 15 havalimanının etkin hale gelebilmesi için etkin olan havalimanlarından İstanbul Sabiha Gökçen ve Antalya havalimanlarının 14, Adana havalimanının 10, İstanbul havalimanının ise 3 kez referans olduğu görülmüştür.

Etkin olmayan havalimanlarının etkin hale gelebilmesi için gerekli olan iyileştirme oranlarına bakılacak olursa; girdiye yönelik VZA modelinden hareketle İzmir Adnan Menderes Havalimanının çalışan sayısını %60,85 oranında, işletme giderini % 40,45 oranında, terminal alanını %46,01 oranında azaltması gerektiği tespit edilmiştir. İlgili havalimanının 0,49 olan etkinlik skorunu ancak bu sayede 1'e taşıyacağı düşünülmektedir.

Uygulamada 5 adet girdi- 4 adet çıktı değişkeninin seçilmesi, 2021 yılı itibariyle sadece en fazla yolcu kapasitesine sahip ilk 20 havalimanının karar verme birimi olarak seçilip analize dahil edilmesi bu çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. Yapılan literatür incelemesinde, havalimanlarıyla ilgili etkinlik analizinde genel olarak VZA yönteminin kullanıldığı görülmüştür. Gelecek çalışmalarda farklı analizler, farklı değişkenler ve havalimanlarının tamamı ele alınarak havalimanlarının etkinlikleri belirlenebilir, yapılan çalışmalar karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Adler, N. ve Berechman, J. (2001). Measuring Airport Quality From The Airlines' Viewpoint: An Application of Data Envelopment Analysis. *Transport Policy*, 8(3), 171-181.
- Banker, R.D. (1992). Estimation of Return to Scale Using Data Envelopment Analysis. *European Journal of Operational Research*, 62(1), 74-84.
- Behdioğlu, S. ve Özcan, G. (2009). Veri Zarflama Analizi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 301-326.
- Bolat, B., Temur, G. T. ve Gürler, H. (2016). Estimating the Efficiency of Airports in Turkey: Utilization of Data Envelopment Analysis and Artificial Neural Network. *Ege Academic Review*, 16(5), 1-10.
- Charnes, A., Cooper, W. W. ve Rhodes, E. (1978). Measuring the Efficiency of Decision Making Units. *European Journal of Operational Research*, 2, 429-444.
- Depren, Ö. (2008). Veri Zarflama Analizi ve Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ersoy, Y. (2021). Performance Evaluation of Airports During the COVID-19 Pandemic. *Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics*, 308(4), 23-53.
- Eshtaiwi, M., Badi, I., Abdulshahed, A. ve Erkan, T. E. (2018). Determination of Key Performance Indicators for Measuring Airport Success: A Case Study in Libya. *Journal of Air Transport Management*, 68, 28-34.
- Gillen, D. ve Lall, A. (1997). Developing Measures of Airport Productivity and Performance: An Application of Data Envelopment Analysis. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 33(4), 261-273.
- Güner, S., Ergüzel, O. Ş. ve Cebeci, H. İ. (2019). Uluslararası Havalimanlarının Operasyonel Etkinliğinin Değerlendirilmesi: Bölgesel Bir Karşılaştırma. *Alphanumeric Journal*, 7, 37-44.
- Güner, S. ve Codal, K. S. (2022). Endogenous and Exogenous Sources of Efficiency in the Management of Turkish Airports. *Utilities Policy*, 76, 101370.
- Kaya, G., Aydın, U., Karadayı, M. A., Ülengin, F., Ülengin, B. ve İçken, A. (2022). Integrated Methodology for Evaluating the Efficiency of Airports: A Case Study in Turkey. *Transport Policy*, 127, 31-47.
- Keskin, B. ve Köksal, C. D. (2019). A Hybrid AHP/DEA-AR Model for Measuring and Comparing the Efficiency of Airports. *International Journal of Productivity and Performance Management*.
- Kırankabeş, M. C. (2013). Yeni Bölgesel Kalkınma Politikasının Yerel Aktörleri Olarak Kalkınma Ajanslarının Etkiliğinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 253-268.
- Oruç, K. O., Güngör İ. ve Demiral M.F. (2009). Üniversitelerin Etkinlik Ölçümünde Bulanık Veri Zarflama analizi Uygulaması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 279-294.
- Martin, J. C. ve Roman, C. (2001). An Application of DEA to Measure the Efficiency of Spanish Airports Prior to Privatization. *Journal of Air Transport Management*, 7(3), 149-157.
- Özsoy, V. S. ve Örkücü, H. H. (2021). Structural and Operational Management of Turkish Airports: A Bootstrap Data Envelopment Analysis of Efficiency. *Utilities Policy*, 69, 101180.
- Schaar, D. ve Sherry, L. (2008). Comparison of Data Envelopment Analysis Methods Used in Airport Benchmarking. *In 3rd International Conference on Research in Air Transportation-ICRAT*.
- Tsui, W. H. K., Balli, H. O., Gilbey, A. ve Gow, H. (2014). Operational Efficiency of Asia-Pacific Airports. *Journal of Air Transport Management*, 40, 16-24.
- Uludağ, A. S. (2020). Measuring the Productivity of Selected Airports in Turkey. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 141, 102020.
- Yılmaz, M. K., Kusakci, A. O., Aksoy, M. ve Hacıoğlu, U. (2022). The Evaluation of Operational Efficiencies of Turkish Airports: An Integrated Spherical Fuzzy AHP/DEA Approach. *Applied Soft Computing*, 119, 108620.
- Yu, M. M. (2010). Assessment of Airport Performance Using the SBM-NDEA Model. *Omega*, 38(6), 440-452.
- Yükücü, S. ve Atağan, G. (2009). Etkinlik, Etkililik ve Verimlilik Kavramlarının Yarattığı Karışıklık. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 1-13.
- www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/EN/DefaultEN.aspx, (2021). Turkish General Directorate of State Airports: Annual Reports, (E. T.: 11.10.2022).

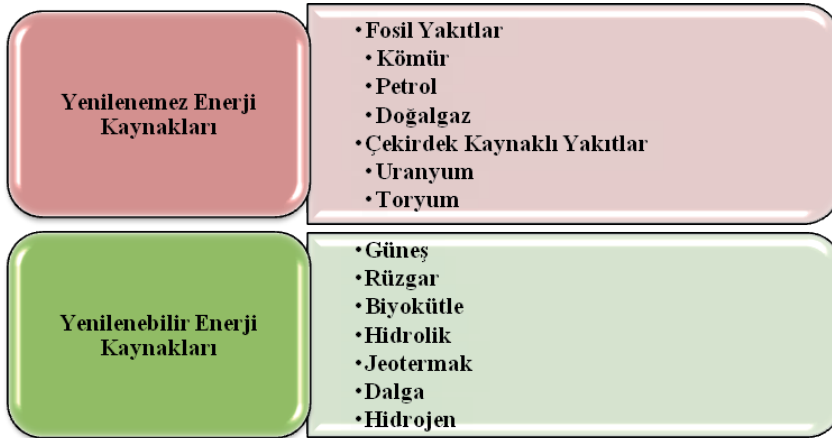
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YENİLENEBİLİR VE YENİLENEMEZ ENERJİ İLE İSTİHDAM ARASINDAKİ İLİŞKİ: EŞBÜTÜNLEŞME VE NEDENSELLİK ANALİZLERİNDEN YENİ KANITLAR

Aslı ÖZEN ATABEY¹

GİRİŞ

Dünya genelinde nüfus artışı, artan sanayileşme, kentleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, piyasaların küresel ölçekli hale gelmesi enerji talebinin hızla artmasına neden olmaktadır (Balan vd., 2020: 27). Ancak bu talep artışı ile paralel şekilde enerji kaynakları arttırılamamıştır. Enerji kaynakları kullanılışlarına göre yenilenemez ve yenilebilir olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yenilenemez kaynaklar; kömür, petrol ve doğal gaz içeren fosil yakıtlar ile uranyum ve toryum içeren çekirdek kaynaklı yakıtlardan oluşmaktadır. Yenilenemez kaynakların rezervi sınırlı olup süreklilik arz etmemektedirler. Yenilenebilir kaynaklar ise güneş, rüzgâr, hidrolik, biyokütle, jeotermal, dalga, gel-git ve hidrojen den oluşmaktadır. Yenilenebilir kaynaklar ise doğada mevcut olan ve sürekli yenilenen kaynaklardır (Koç ve Şenel, 2013: 33).

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ORCID :0000-0002-6122-1101 aatabey@ksu.edu.tr

Şekil 1. Kullanışlarına Göre Enerji Kaynakları

Kaynak: Koç, E. ve Şenel, M.C. (2013). Dünyada ve Türkiye’de Enerji Durumu–Genel Değerlendirme. Mühendis ve Makina Dergisi, 54(639), 32-44.

Türkiye, enerji talebi günbegün artan ülkeler arasında yer almaktadır. Bu artış Türkiye’nin enerji tüketim miktarlarını gösteren Tablo 1 aracılığıyla görülebilmektedir. Nitekim 2018 yılında toplam enerji tüketimi 6.36 Exajoule (EJ) iken 2019’da 6.60, 2020 yılında 6.44 ve 2021 yılında 6.83 EJ seviyesine ulaşmıştır. 2020 yılında Covid-19 pandemisi nedeniyle üretimin sektöre uğraması enerji talebindeki azalmanın en önemli nedenleri arasında sayılabilmektedir. 2021 yılında petrol tüketimi 1.89, doğalgaz tüketimi 2.06, kömür 1.74, hidroelektrik tüketimi 0.52, yenilenebilir enerji tüketimi ise 0.61 EJ olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılındaki enerji tüketim miktarları önceki yıllara ait enerji tüketim verileri ile karşılaştırıldığında genel anlamda enerji tüketim miktarının arttığı ancak kullanılan kaynakların dağılımının değiştiği görülmektedir. Örneğin 2018 yılında en çok tüketilen enerji kaynağı petrol iken 2021’de doğal gaz olmuştur. Ayrıca 2018-2021 döneminde genel anlamda petrol ve hidroelektrik tüketim miktarının azaldığı, doğalgaz, kömür ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının arttığı söylenebilmektedir (Tablo 1, Şekil 2).

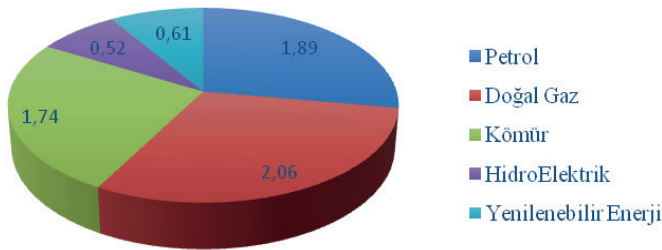
Tablo 1. Türkiye Enerji Tüketim Miktarları (2018-2021)

Yıllar	Petrol	Doğal Gaz	Kömür	HidroElektrik	Yenilenebilir Enerji	Total
2018	2.00	1.70	1.71	0.57	0.38	6.36
2019	2.01	1.56	1.76	0.84	0.43	6.60
2020	1.84	1.66	1.70	0.74	0.50	6.44
2021	1.89	2.06	1.74	0.52	0.61	6.83

Kaynak: British Petroleum (BP), (2022). BP Statistical Review of World Energy 2022. Erişim adresi: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf>

Türkiye'nin enerji ihtiyacı yüksek oranda fosil yakıtlardan sağlanmakla birlikte bu kaynakların büyük bir kısmı ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Ülke içerisinde tüketilen fosil yakıtın, 1990'lı yıllarda %51,6'sı ithalat ile karşılaşırken 2018 yılında bu oran %72,4'e yükselmiştir. Enerji yoksulluğu her geçen gün artan Türkiye'nin enerji kaynakları bakımından dışa bağımlı olması, enerji fiyatlarının ciddi oranda artması, iklim değişikliği, çevresel tahribatlar ülkenin yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesine neden olmuştur yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım miktarının arttığı gözlenmektedir. British Petrol'ün "BP Dünya Enerjisi 2022 İstatistiksel İncelemesi" raporuna göre yenilenebilir enerji tüketimi 2011 yılında 0.06 EJ iken 2021 yılında 0.61 EJ'ye yükselmiştir. 2011-2021 döneminde yenilenebilir enerji tüketimi %26,4 oranında artış göstermiştir (Elektrik Mühendisleri Odası (EMO), 2022: 136-138).

Türkiye ekonomisinin itici sektörleri arasında sanayi ve hizmetler sektörü ön sıralarda yer almaktadır (Polat vd. 2021: 77). Bu sektörler ayrıca enerji ihtiyacı en yüksek sektörler arasındadır. Nitekim 2018 yılında ülkede en yüksek enerji tüketimine sahip sektör %33,4 ile sanayi sektörü olup bu sektörü % 30,5 ile mesken ve hizmetler sektörü takip etmektedir (T.C. Enerji İşleri Genel Müdürlüğü, 2022). Ortaya çıkacak bir enerji krizi bu sektörlerdeki üretimle birlikte istihdamı da olumsuz etkileyecektir. Yenilenemeyen enerji kaynakları arzının sınırlı olması, gelecekte üretimi durma noktasına getirebilecek bir unsurdur. Bu noktada alternatif enerji kaynaklarının bulunması ve bu alanda yatırım yapılması üretim için bir zorunluluk teşkil etmekte ve sürdürülebilir büyüme için önem arz etmektedir. Yenilenebilir enerji yatırımları, yenilenemeyen enerji kaynaklarına bir alternatif olmakla birlikte, yaratacağı yeşil işler ile istihdamın artmasına da olanak sağlayabilecektir.

Şekil 2. Türkiye Enerji Tüketim Miktarları (2021)

Kaynak: British Petroleum (BP), (2022). BP Statistical Review of World Energy 2022. Erişim adresi: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf>

Enerji, tüm ekonomik birimlerce kullanılan bir kaynak olup makroekonomik değişkenlerin neredeyse tamamı üzerinde etkisi bulunmaktadır. Ancak bu etkinin yönü konusunda bir ortak fikir oluşturulmadığı gibi ülkelere, ekonomik entegrasyonlara ve gelir gruplarına göre de farklılık arz ettiği görülmektedir. Ekonomi ve enerji arasındaki güçlü ilişki her daim araştırılan konular arasında

yer almıştır. Söz konusu bu ilişkinin yönü ve boyutları, hükümetler, ekonomistler, politika analistleri ve uluslararası topluluklar tarafından enerji tüketiminin makroekonomik göstergeleri ne ölçüde etkilediği hususunda harekete geçme dürtülerinin ana nedeni haline geldiği görülmektedir (Adekoya ve Faraz. 2021: 109-110).

Enerjinin en önemli makroekonomik değişkenlerden biri olan istihdam üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla yapılmış bu çalışma üç bölüm şeklinde dizayn edilmiştir. İlk bölümde giriş kısmı yer alırken ikinci bölümde enerji ve istihdam/işsizlik ilişkisini ampirikolarak ele alan çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde enerji ve istihdam ilişkisine dair yenilenebilir enerji üretimi, fosil yakıt tüketimi ve istihdam oranları arasındaki uzun dönem ilişki ve nedensellik ilişkisini tespit etmek amacıyla kullanılan yöntemler hakkında bilgiler verilerek ve ulaşılan bulgular raporlanmıştır. .

AMPIRİK LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatür incelendiğinde, enerji üretimi ve tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin sıkça araştırılmış olduğu görülmektedir. Ancak enerji ve istihdam ilişkisini ele alan çalışmaların sayısı enerji ve büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalara kıyasla oldukça azdır. Bu bölümde sınırlı sayıdaki enerji üretimi/ tüketimi ve istihdam ilişkisine yönelik çalışmalar tarih sırasına göre verilmektedir.

Chang vd. (2001) Tayvan'a yönelik yaptıkları çalışmada istihdam, enerji tüketimi ve çıktı ilişkisini Ocak 1982- Kasım 1997 dönemi için JohansenEşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile araştırmışlardır.Yapılan testler sonucunda söz konusu üç değişkenin eşbütünleşik olduğu ve istihdam ile enerji tüketiminin yanı sıra istihdam ile çıktı arasında da çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir.

Cai vd. (2014), Çin'deki yenilenebilir enerji ve enerji alanındaki yeni gelişmelerin cinsiyet ve personel yapısına göre istihdamdaki dağılıma etkilerini araştırmışlardır. Bir girdi-çıktı modeli oluşturulan çalışmada, 2011'den 2020 yılına kadar yenilenebilir enerji alanındaki gelişmelerin yaklaşık olarak yedi milyon istihdam yaratacağı ancak uyumsuzluk sorunu nedeniyle bunun yalnızca %81,8'inin gerçekleştirilebileceği bulgusuna ulaşılmıştır.

Simas ve Pacca (2014) 2017 yılına kadar Brezilya'da faaliyete geçmesi planlanan rüzgar enerjisi projelerinde yaratılan işlerin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Hem üretim, inşaat, işletme ve yönetimdeki doğrudan işlerin hem de rüzgar türbinlerinin imalatı ve rüzgar çiftliklerinin inşası için malzeme ve girdilerin tedarik zincirlerindeki dolaylı işlerin tahmin edildiği modelde bibliyografik inceleme ve uzman görüşleri yoluyla veriler toplanarak istihdam endeksleriyle hesaplamalar yapılmıştır. Sonuç olarak rüzgar enerjisi projeleri dolayısıyla Brezilya'da oluşması muhtemel istihdam potansiyeli, üretim ile ilk işletme yılı arasında kurulan her MW

için 13,5 kişi-yıl eşdeğerine karşılık gelmekte iken bir rüzgar santrali ve rüzgar çiftliği ömrü boyunca 24,5 kişi-yıl eşdeğerine karşılık gelmektedir.

Oliveira vd. (2014), Birleşik Krallık'a yönelik bir vaka çalışması ile yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektrik üretiminin istihdam üzerindeki etkilerine ilişkin bir çalışma yapmışlardır. Yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektriğin 2020 projeksiyonlu istihdam yaratma potansiyeli, Girdi-Çıktı analizi ile istihdam çarpanları yoluyla hesaplanmıştır. Ancak elde edilen sonuçlar, elektrik üretimi için yenilenebilir enerji hedeflerinin istihdama etkisinin beklenenden daha az olduğunu göstermiştir.

Arlı Yılmaz (2014), Türkiye'de yenilenebilir enerjinin iş yaratma potansiyelini analitik yöntemlerle araştırdığı çalışmasında yenilenebilir enerjinin 2013-2030 yılları arasında 1,6 milyon-2,5 milyon iş yaratacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışma neticesinde; akarsu hidroelektrik enerjisinin en çok iş alanı yaratan yatırım olduğu, yenilenebilir enerjiye yönelik imalat sektöründeki istihdamın toplam istihdamın %23'üne kadar ulaşabileceği, yenilenebilir enerji tesislerinin tamamının yerli sanayide üretilmesi ile 220 binden daha fazla istihdam sağlanacağı bulgularına ulaşılmıştır.

Apergis ve Salim (2015), 80 ülkeye yönelik olarak yenilenebilir enerji tüketiminin işsizlik oranlarına etkisini doğrusal olmayan panel eşbütünlük ve nedensellik analizi ile araştırmışlardır. 1990-2013 yıllarını kapsayan analizde elde edilen bulgular panel genelinde enerji tüketiminin işsizliği olumlu etkilediği yönündedir. Yenilenebilir enerji tüketimi işsizliği AB ülkelerinde ve Afrika'da pozitif etkilerken Asya ve Latin Amerika'da negatif yönde etkilemektedir. Nedensellik analizi sonuçlarına göre, panel genelinde yenilenebilir enerjiden işsizliğe doğru tek yönlü ilişki mevcuttur. Ayrıca raporlanan sonuçlar AB, Asya ve Latin Amerika ülkelerinde yenilenebilir enerjiden işsizliğe doğru tek yönlü ilişki bulunduğu, Afrika bölgesinde ise söz konusu iki değişken arasında ilişki bulunmadığı yönündedir.

Ortega vd. (2015) çalışmalarında yenilenebilir enerji dağıtımının istihdam üzerindeki etkilerini AB'ye yönelik olarak 2008-2012 dönemini baz alarak incelemişlerdir. İşlerin dinamik ve bölgesel olarak hesaplamasını sağlayan analitik yöntemlerin kullanıldığı çalışmada; kara tipi rüzgâr, deniz tipi rüzgar ve güneş enerjisi teknolojilerinin yaygınlaştırılması ile 2012 yılında 548.019 yeni istihdam alanının yaratıldığı tespit edilmiştir. Yaratılan istihdamın %45,7'sinin kara tipi rüzgâr enerjisi teknolojileri, %45,6'sının güneş enerjisi PV teknolojileri ve %8,7'sinin deniz tipi rüzgar enerjisi teknolojileri sayesinde yaratıldığı bulgularına ulaşılmıştır.

Markandya vd. (2016), AB ülkeleri için enerji sektöründe yenilenebilir enerji kaynaklarına doğru önemli bir dönüşüm yaşanan 1995-2009 dönemine odaklı olarak yaptıkları çalışmada çok bölgeli bir girdi-çıktı modeli ve dünya girdi çıktı

veri tabanını kullanmışlardır. Bu yapısal dönüşüm neticesinde 2009 yılındaki toplam istihdamın %0,24'üne denk gelen 530.000 net istihdam yaratıldığı tahmin edilmiştir. Analiz sonuçlarından yola çıkan yazarlara göre, birlik içerisinde enerji sektöründeki dönüşümden kazançlı çıkan ülkeler Polonya, Almanya, Macaristan, İtalya ve İspanya iken İrlanda, Litvanya, Fransa ve Çek Cumhuriyeti kaybeden ülkeler arasında yer almıştır.

Beşel (2017) Türkiye'ye yönelik enerji tüketimi ve işsizlik ilişkisini Gregory-Hanseneşbütünleşme testinin yanı sıra Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanarak araştırmıştır. 1980-2015 yılları arasındaki veriler yardımıyla gerçekleştirilen analiz neticesinde enerji tüketimi ve işsizlik arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu ayrıca enerji tüketiminden işsizliğe doğru olmak üzere tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir.

Karaca ve Eşgünoğlu (2017) Türkiye için hazırladıkları çalışmada, ülkede kullanılan elektriğin tamamının yenilenebilir enerji kaynakları ile üretilmesi durumunda istihdamda gerçekleşecek olan artışı tahmin etmeye çalışmışlardır. COPRAS çok kriterli karar verme yöntemi kullanılan çalışmada İstihdam ve Ekonomik Kalkınma Modeli (JEDI) vasıtasıyla tahminler gerçekleştirilmiştir. Tahmin sonuçları, 56.694 MW kapasitesindeki yenilenebilir enerji santrallerinin üretime geçmesiyle ülke içerisinde doğrudan 576.664 kişi, dolaylı 322.852 kişi ve uyarılmış olarak 233.030 kişi olmak üzere toplam 1.132.545 kişi içinek istihdam alanlarının yaratılacağı şeklindedir.

Barak ve Çelik (2018) tarafından Türkiye'ye yönelik 1991-2016 dönemine ait verilerle elektrik üretiminin işsizlik üzerindeki etkileri araştırılmıştır. ARDL yönteminin kullanıldığı araştırma neticesinde elektrik üretimi ile işsizlik arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısa dönem için elde edilen sonuçlar yenilenemez ve yenilenebilir kaynaklarla elektrik üretiminin işsizlik üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu yönündedir. Uzun dönemde yenilenemez kaynaklarla elektrik üretiminin işsizlik üzerindeki etkisinin anlamsız, yenilenebilir kaynaklarla elektrik üretiminin işsizlik üzerindeki etkisinin anlamlı ve negatif olduğu tespit edilmiştir.

Nakıpoğlu Özsoy ve Özpolat (2020), BRICS ve MIST ülkelerine ait 1991-2014 yıllarına ait verilerle yenilenebilir enerjinin yanı sıra yenilenemeyen enerji ve istihdam arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak amacıyla yaptığı çalışmalarında BootstrapGranger Nedensellik Analizini kullanmışlardır. Analiz sonuçlarına göre yenilenebilir enerji ve istihdamının birbirini çift yönlü etkilediği ülke grubu Endonezya, Rusya ve Hindistan iken söz konusu iki değişken arasında nedensellik ilişkisinin bulunmadığı ülkeler Çin, Güney Kore ve Meksika'dır. Güney Afrika, Rusya ve Türkiye'de ise değişkenler arasındaki ilişki tek yönlü olup yenilenebilir enerjiden istihdama doğrudur. Yenilenemeyen enerjiye yönelik analiz sonuçlarına göre ise yenilenemeyen enerji ve istihdamının birbirini çift

yönlü etkilediği ülke grubu Hindistan, Çin, Türkiye ve Endonezya iken söz konusu iki değişken arasında nedensellik ilişkisinin bulunmadığı ülkeler Rusya, Güney Afrika, Meksika ve Güney Kore'dir. Brezilya'da ise değişkenler arasındaki ilişki tek yönlü olup istihdamdan yenilenemeyen enerjiye doğrudur.

Azretbergenova vd. (2021), yenilenebilir enerjinin istihdam üzerindeki etkilerini araştırdığı çalışmasında 27 AB ülkesine ait 2006-2019 yıllarına ait verileri analiz etmiştir. Panel ARDL yönteminin kullanıldığı analiz neticesinde uzun vadede yenilenebilir enerji birincil üretimindeki %1'lik bir artışın, istihdamı %0,08 oranında artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Uçan ve Koçak (2021) tarafından 1991-2015 yılları arasındaki süreçte yenilenebilir enerji, istihdam ve ekonomik büyüme ilişkisi ABD, Hindistan, Rusya, Çin ve Japonya için panel veri analizi yöntemi ile araştırılmıştır. Analiz sonuçları yenilenebilir enerji tüketimi 1 birim arttığında istihdamın 0.28 birim arttığı yönündedir.

Afşar ve Özarslan Doğan (2021), 2000-2019 dönemine ait yıllık verileri kullanarak E- 7 ülkeleri için yenilenebilir enerji yatırımlarının istihdam üzerindeki etkilerini tespit etmeye çalışmışlardır. Panel ARDL Yöntemi PMG Tahmincisi kullanılan çalışma kapsamında elde edilen bulgular, yenilenebilir enerji yatırımlarının, istihdamı 0.025 oranında arttırdığı yönündedir.

EKONOMETRİK UYGULAMA

Uygulamanın Amacı, Veri ve Model

Türkiye ekonomisi için istihdam ve enerji ilişkisini araştırmak amacıyla yapılmış bu çalışmada yenilenebilir enerji üretimi, fosil yakıt tüketimi ve istihdam oranlarına ait 1990-2019 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. İST toplam nüfus içerisinde istihdam edilenlerin payını, YEN toplam enerji arzı içerisinde yenilenebilir enerji arzının payını ve FOS, fosil yakıt (kömür ve doğalgaz türevleri dahil biyogazelin ve biyodizel tüketimi hariç) tüketimini milyon ton cinsinden göstermektedir. İstihdam değişkenine ait veriler Dünya Bankası (WB), yenilenebilir enerji arzına ait veriler Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), fosil yakıt tüketimine ait veriler ise British Petroleum (BP) veri tabanından derlenmiştir. Söz konusu değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2 aracılığıyla gösterilmektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	İstihdam (İST)	Yenilenebilir Enerji Arzı (YEN)	Fosil Yakıt Tüketimi (FOS)
Açıklamalar	Toplam İstihdam / üzeri Toplam nüfus (%)	Yenilenebilir Enerji Arzı / Toplam Enerji Arzı (%)	Fosil Yakıt Tüketimi(Milyon ton)
Kaynak	Dünya Bankası (World Bank)	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)	British Petroleum (BP)
Ortalama	46.20067	13.79200	32.84941
Medyan	45.94500	13.24500	31.01900

Maksimum	52.33000	19.05000	49.25825
Minimum	41.16000	9.460000	22.35000
Standart Sap.	3.372376	3.185909	7.203806
Jarque-Bera	1.203052	5.581008	2.449786
Gözlem Sayısı	30	30	30

Analiz kapsamında tahmin edilen model (1) aşağıda gösterildiği gibidir.

$$\dot{I}ST_t = \beta_0 + \beta_1 YEN_t + \beta_2 FOS_t + e_t \quad (1)$$

Yöntem ve Uygulama Sonuçları

Yenilenebilir enerji üretimi, fosil yakıt tüketimi ve istihdam arasındaki ilişkinin araştırılması amacıyla yapılan bu çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki JohansenEşbütünleşme Testi ile nedensellik ilişkisi ise Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi aracılığıyla tahmin edilmiştir. Bu testler uygulanmadan önce ilk olarak serilerin durağanlıklarının araştırılması birim kök içerip içermediklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Çalışmada serilerin durağanlıkları Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF: Augmented Dickey-Fuller) ve Philips-Perron (PP) testleri ile sınanmıştır. Serilerin durağanlıklarının tespitinin ardından Vektör Otoregresif Modeli (Vectorautoregression model, VAR) kurularak en uygun gecikme uzunluğutespit edilmiştir. Bu aşamadan sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesi amacıyla Johansen (1990) eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca analiz kapsamında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto testi ile tahmin edilmiştir.

Birim Kök Testleri

İktisadi zaman serileriyle yapılan analizlerde serilerin durağan olmaması sahte regresyon problemini ortaya çıkarabilmektedir. Bu nedenle serilerin durağanlaştırılması önem arz etmektedir. Birim kök sınaması serilerin durağanlıklarının tespitinde bir yöntem olarak kullanılmakta olup şayet seri birim kök içeriyorsa durağan olmadığı varsayılmaktadır. Çalışmada birim kök sınamaları ADF ve PP birim kök testleriyle gerçekleştirilmiştir.

ADF testinde temel hipotez “birim kök vardır” şeklinde olup bu test için geliştirilen denklemler (2, 3 ve 4nolu denklem) aşağıda gösterilmektedir.

$$\Delta Y_t = a_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_i \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + a_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_i \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + a_2 trend + a_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_i \quad (4)$$

İST, YEN ve FOS değişkenlerine ait ADF birim kök testi sonuçları Tablo 3 aracılığıyla raporlanmıştır. Sonuçlara göre gerek sabitli gerekse de sabitli ve trendli modelde ADF test istatistikleri, %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesindeki MacKinnon kritik değerlerinden küçük olup seriler düzey değerlerinde birim

kök içermektedir. Ancak serilerin birinci farkı alındıktan sonra hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde durağanlaştıkları görülmektedir. Nitekim ADF test istatistikleri, %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesindeki MacKinnon kritik değerlerinden büyüktür.

Tablo 3. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

		Değişkenler	İST	YEN	FOS	
Düzye Değerler	Sabitli Model	t-İstatistik	-2.0616	-1.4849	-0.0876	
		Kritik değer	%1	-3.6892	-3.6793	-3.6793
			%5	-2.9719	-2.9678	-2.9678
			%10	-2.6251	-2.6230	-2.6230
		Olasılık değeri	[0.2607]	[0.5269]	[0.9592]	
	Sabitli ve Trendli Model	t-İstatistik	-1.1826	0.8622	-1.2062	
		Kritik değer	%1	-4.3098	-4.3098	-4.3098
			%5	-3.5742	-3.5742	-3.5742
			%10	-3.2217	-3.2217	-3.2217
		Olasılık değeri	[0.8955]	[0.9996]	[0.8904]	
Fark Değerler	Sabitli Model	t-İstatistik	-4.5460*	-3.9221	-4.7943	
		Kritik değer	%1	-3.6892	-3.6892	-3.6892
			%5	-2.9719	-2.9719	-2.9719
			%10	-2.6251	-2.6251	-2.6251
		Olasılık değeri	[0.0012]	[0.0057]	[0.0006]	
	Sabitli ve Trendli Model	t-İstatistik	-4.8965*	-3.9107	-4.7369	
		Kritik değer	%1	-4.3240	-4.3393	-4.3240
			%5	-3.5806	-3.5875	-3.5806
			%10	-3.2253	-3.2292	-3.2253
		Olasılık değeri	[0.0026]	[0.0256]	[0.0038]	

ADF testinde hata terimlerinin bağımsız, normal dağılım ve sabit varyansa sahip olduğu varsayılır. Ancak Phillips ve Perron'un (1988) yaklaşımı ile yapılan PP birim kök sınavasında bu varsayım biraz yumuşatılmıştır. PP testinde bozucu terimler arasında zayıf bağımlılık ve heterojenliğe izin verilmektedir (Kutlar, 2017: 167). PP testinde de temel hipotez "birim kök vardır" şeklindedir.

İST, YEN ve FOS değişkenlerine ait PP birim kök testine ait sonuçlar Tablo 4'te gösterilmektedir. PP test sonuçları ADF test sonuçları ile benzerlik arz etmekte olup gerek sabitli gerekse de sabitli ve trendli modelde test istatistikleri, %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesindeki MacKinnon kritik değerlerinden küçüktür. Yani seriler düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Ancak serilerin birinci farkı alındıktan sonra hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde PP test istatistiklerinin, %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesindeki MacKinnon kritik değerlerinden büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla "birim kök vardır" şeklindeki temel hipotez reddedilmiş, serilerin durağanyani birim kök içermediği yönünde karar verilmiştir.

ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre İST, YEN ve FOS serileri düzey I[0] değerlerinde durağan olmayıp birinci I[1] dereceden durağandır.

Tablo 4. PPBirim Kök Testi Sonuçları

		Değişkenler	İST	YEN	FOS	
Düzye Değerler	Sabittli Model	t-İstatistik	-1.8276	-1.5094	-0.0385	
		Kritik değer	%1	-3.6793	-3.6793	-3.6793
			%5	-2.9678	-2.9678	-2.9678
			%10	-2.6230	-2.6230	-2.6230
		Olasılık değeri	[0.3603]	[0.5148]	[0.9548]	
	Sabittli ve Trendli Model	t-İstatistik	-1.2063	1.6564	-1.4461	
		Kritik değer	%1	-4.3098	-4.3098	-4.3098
			%5	-3.5742	-3.5742	-3.5742
			%10	-3.2217	-3.2217	-3.2217
		Olasılık değeri	[0.8904]	[1.0000]	[0.8248]	
Fark Değerler	Sabittli Model	t-İstatistik	-4.5486*	-4.0339*	-4.7933*	
		Kritik değer	%1	-3.6892	-3.6892	-3.6892
			%5	-2.9719	-2.9719	-2.9719
			%10	-2.6251	-2.6251	-2.6251
		Olasılık değeri	[0.0012]	[0.0043]	[0.0006]	
	Sabittli ve Trendli Model	t-İstatistik	-4.8965*	-4.9568*	-4.7369*	
		Kritik değer	%1	-4.3393	-4.3240	-4.3240
			%5	-3.5875	-3.5806	-3.5806
			%10	-3.2292	-3.2253	-3.2253
		Olasılık değeri	[0.0026]	[0.0023]	[0.0038]	

Johansen Eşbütünleşme Testi (1988)

Engle-Grenger yönteminin çok denklemliler olarak genelleştirilmiş şekli olan Johansen eşbütünleşme yönteminde, matris rankı ve karakteristik kökler arasındaki ilişki temel alınmaktadır (Kutlar, 2017: 254).

Gecikme uzunluğuna duyarlı olan Johansen eşbütünleşme testinin sağlıklı şekilde uygulanabilmesi için uygun gecikme uzunluğunun Vektör Otoregresyon Modeli (VAR) aracılığıyla tespit edilmesi gerekmektedir. Tablo 5, VAR modeli aracılığıyla bilgi kriterlerinin işaret ettiği uygun gecikme uzunluklarını göstermektedir. Tabloya göre; Ardışık Modifiye Edilmiş LR test istatistiği (LR), Son Tahminci Hatası (FPE), Schwarz Bilgi Kriteri (SC) ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri'ne (HQ) göre en uygun gecikme uzunluğu 1 iken Akaike (AIC) Bilgi Kriterine göre 4'tür. Bu sonuçlar doğrultusunda VAR modeli 1 gecikme ile tahmin edilmiştir. Tahmin edilen modele ait durağanlık testi, otokorelasyon testi ve serilerin normallik testine ait sonuçlar ise Tablo 6 ve 7 ile Şekil 3 aracılığıyla gösterilmektedir.

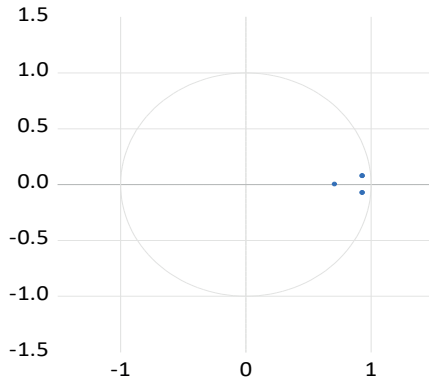
Tablo 5. Uygun Gecikme Uzunluğuna Dair Sonuçlar

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-199.0076	NA	1124.985	15.53904	15.68421	15.58084
1	-124.3006	126.4272*	7.231272*	10.48466	11.06532*	10.65187*
2	-115.7438	12.50597	7.736482	10.51876	11.53491	10.81137
3	-108.8894	8.436230	9.927092	10.68380	12.13545	11.10182
4	-95.27531	13.61410	8.257118	10.32887*	12.21601	10.87230

* LR, FPE, AIC, SC ve HQ bilgi kriterlerinin işaret ettiği en uygun gecikme uzunluklarını göstermektedir.

Şekil 3 Modelin durağan bir model olup olmadığına yönelik AR karakteristik polinomunun ters köklerinin konumunu göstermektedir. AR köklerinin tamamı birim çember içerisinde olduğunda modelin durağan bir model olduğu varsayılmaktadır. Şekilden görüldüğü üzere analize konu olan modelin AR karakteristik polinomunun ters köklerinin tamamı birim çember içerisinde yer almakta olup modelin durağanlık açısından sorun taşımadığı söylenebilmektedir.

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Şekil 3. AR Karakteristik Polinomunun Ters Köklerinin Konumu

Modelin otokorelasyon problemine dair sınama ise Lagrange Çarpanı (LM) Testi ile gerçekleştirilmiş olup test sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir. Söz konusu test sonuçlarına göre, tabloda belirtilen tüm gecikme düzeylerinde %5 anlamlılık seviyesinde hesaplanan olasılık değerleri 0.05'ten daha büyük bir değer almaktadır. Dolayısıyla bu değerler dikkate alındığında 1 gecikme sayısı ile kurulan modelde otokorelasyon sorunu olmadığına dair yorum yapılabilir.

Tablo 6. Otokorelasyon Testine (LM Testi) Ait Sonuçlar

Gecikme sayıları	LM-Test İstatistik değeri	Olasılık değeri
1	12.29335	0.1973
2	4.792848	0.8520
3	6.117086	0.7281

Modele ait gerçekleştirilen bir diğer diagnostik test, serilerin normal dağılım dağılım sergileyip sergilemediğini anlamak amacıyla Jarque-Bera (JB) testi kullanılmış ve Tablo 7 aracılığıyla test sonuçları raporlanmıştır. Bu testte hesaplanan olasılık değeri 0.05'ten daha büyük bir değer olduğu için söz konusu modelin normallik varsayımını karşıladığı kabul edilir. Bu bağlamda söz konusu test sonucunda olasılık değeri 0.05'ten büyük bir değer olan 0.5604 şeklinde hesaplanmıştır. Dolayısıyla modeldeki serilerin normal dağılım gösterdiği söylenebilmektedir.

Tablo 7. Normallik Test (Jarque-Bera) Sonuçları

Bileşen	Test İstatistiği	df	Olasılık değeri
1	0.162046	2	0.9222
2	0.194731	2	0.9072
3	4.514990	2	0.1046
Joint	4.871766	6	0.5604

Diagnostik testler neticesinde modelin sağlıklı bir model olduğu anlaşılmış olup değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin tespitine yönelik Johanseneşbütünleşme testi uygulanmıştır. Johanseneşbütünleşme testi rank sayısının belirlenmesi için özdeğer sayısının tespitine ve sıralanmasına yönelik, iz ve maksimum öz değer istatistiği olmak üzere farklı iki olabilirlik oran testi sunmaktadır (Johansen, 1988; Johansen, 1991; Johansen, 1994; Johansen ve Juselius, 1990). Bu testte temel hipotez “değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklindedir. Şayet iz istatistiğinin veya maksimum öz değer istatistiğinin değeri %5 anlamlılık seviyesindeki kritik değerden küçükse hipotez kabul edilir ve eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı yönünde karar verilir. Ancak iz istatistiğinin veya maksimum öz değer istatistiğinin değeri %5 anlamlılık seviyesindeki kritik değerden büyükse hipotez reddedilir ve eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılır.

Tablo 8. JohansenEşbütünleşme Testi Sonuçları

İz İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r = 0^*$	0.5894	42.73581	29.79707	0.0010
$r \leq 1^*$	0.4491	19.59533	15.49471	0.0114
$r \leq 2$	0.1456	4.092497	3.841465	0.0431
Maximum Özdeğer İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r = 0^*$	0.589352	23.14048	21.13162	0.0257
$r \leq 1^*$	0.449133	15.50283	14.26460	0.0317
$r \leq 2$	0.145641	4.092497	3.841465	0.0431

Johanseneşbütünleşme testine ait sonuçlar Tablo 8 aracılığıyla raporlanmaktadır. Tablodan görüldüğü üzere, gerek iz istatistiğinin gerekse de maksimum öz

değer istatistiğinin değeri %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerden büyüktür. Dolayısıyla temek hipotez reddedilmektedir. Ayrıca olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olması da, hipotezin reddedildiği anlamını taşımaktadır. Her iki test sonucuna göre en az 2 adet eşbütünlük vektörü bulunmaktadır. Diğer bir deyişle yenilenebilir enerji üretimi, fosil yakıt tüketimi ve istihdam arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur.

Toda-Yamamoto(1995) Nedensellik Analizi

İST, YEN ve FOS serileri arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto yaklaşımı ile sınanmıştır. Bu yöntemde öncelikle değişkenlerin maksimum bütünlük derecelerinin (d_{max}) birim kök testleri ile tespit edilmesi ve VAR modeli kurularak bilgi kriterlerinin işaret ettiği en uygun gecikme uzunluğunun (p) belirlenmesi gerekmektedir. Daha sonra “ $p+d_{max}$ ” değerine göre VAR modeli tahmin edilerek nedensellik ilişkisi WALD test istatistiği kullanılarak sınanmaktadır.

Çalışma kapsamında d_{max} değeri, ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçlarına göre 1, p değeri ise bilgi kriterlerinin işaret ettiği gecikme uzunluklarına göre 1 olarak saptanmış olup “ $p+d_{max}$ ” değeri “1+1” şeklinde hesaplanmıştır. Bu tespitlerin ardından VAR modeli görünüşte ilişkisiz regresyon yöntemi ile tahmin edilerek değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi, düzeltilmiş WALD test istatistiği sınanmıştır.

Toda-Yamamoto yaklaşımı ile tahmin edilen VAR modeli (5 ve 6nolu denklem) aşağıda gösterildiği gibi tanımlanmaktadır.

$$Y_t = \omega + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \delta_{1j} X_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \theta_{1j} Y_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (5)$$

$$X_t = \varphi + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \delta_{2j} X_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \theta_{2j} Y_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (6)$$

Nedensellik ilişkisinde dair düzeltilmiş WALD test istatistiği ile sınanan hipotezler ise aşağıda tanımlanmaktadır.

$$H_0 : \alpha_{1i} = 0$$

$$H_0 : \alpha_{2i} = 0$$

Tablo 9Toda-Yamamoto nedensellik testine sonuçları göstermektedir Bu sonuçlara göre;

- İstihdamdan fosil yakıt tüketimine doğru nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
- Fosil yakıt tüketiminden istihdama doğru %5 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi mevcuttur.

- İstihdamdan yenilenebilir enerji arzına doğrunedensellik ilişkisi bulunmamaktadır
- Yenilenebilir enerji arzından istihdama doğru %5 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi mevcuttur.
- Fosil yakıt tüketiminden yenilenebilir enerji arzına doğru %10 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi mevcuttur.
- Yenilenebilir enerji arzından fosil yakıt tüketimine doğru %5 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Tablo 9. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	X^2 İstatistiği	Olasılık Değeri
FOS← İST	3.63490	0.1624
İST←FOS	6.8876**	0.0319
YEN ← İST	1.18872	0,5519
İST ← YEN	8.1285**	0.0171
YEN ←FOS	5.7021***	0,0577
FOS → YEN	6.7812**	0,0336

SONUÇ

Enerji ihtiyacı her geçen gün artan ve bu ihtiyacı büyük oranda fosil yakıtlardan sağlayan Türkiye, enerji kaynakları açısından dışa bağımlı bir ülkedir. Arzı sınırlı olan, çevre kirliliğine yol açan ve ciddi bir maliyet unsuru olan yenilenemeyen enerji kaynakları tüm olumsuzluklara rağmen üretim için önemli bir girdidir. Dolayısıyla enerji tüketiminin azaltılması mümkün gözükmemekle birlikte alternatif enerji kaynaklarının bulunması önem arz etmektedir. Bu bağlamda ülkede yenilenebilir enerji kaynaklarına verilen önem artmakta ve yenilenebilir enerji yatırımlarıyoğunlaşmaktadır.

Gerek yenilenemeyen gerekse de yenilenebilir enerji kullanımı ülkedeki makroekonomik değişkenler üzerinde çeşitli etkiler yaratmaktadır. Bu etkinin boyutu ve yönü ülkeden ülkeye değişmektedir. Enerji ve ekonomi arasındaki güçlü ilişki bu nedenle birçok çalışmanın da konusunu oluşturmaktadır. Enerji ve ekonomi arasındaki söz konusu ilişkiden yola çıkan bu çalışma kapsamında Türkiye'ye yönelik 1990-2019 dönemine ait yıllık verilerle yenilenebilir enerji üretimi, fosil yakıt tüketimi ve istihdam oranları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki Johansenbütünleşme testi ile analiz edilmiş ve araştırma neticesinde değişkenlerin eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç; Chang vd. (2001), Arlı Yılmaz (2014),Ortega vd. (2015), Beşel (2017),Karaca ve Eşgünoğlu (2017), Uçan ve Koçak (2021) veAfşar ve Özarıslan Doğan'ın (2021) çalışmalarıyla paralellik sergilemektedir.

Çalışma kapsamında yenilenebilir enerji üretimi, fosil yakıt tüketimi ve istihdam arasındaki ilişki Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi ile araştırılmıştır.

Test sonucunda elde edilen bulgulara göre: İstihdam ile fosil yakıt tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisi fosil yakıt tüketiminden istihdama doğru olmak üzere tek yönlüdür. İstihdam ile yenilenebilir enerji arzı arasındaki nedensellik ilişkisi ise yenilenebilir enerji arzından istihdama doğru olmak üzere tek yönlüdür. Yenilenebilir enerji arzı ile fosil yakıt tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu sonuçlar doğrultusunda yenilenebilir enerji üretiminin ve fosil yakıt tüketiminin istihdamı etkilediği söylenebilmektedir. Söz konusu bu bulgular Beşel'in (2017) çalışmasında ulaşılan enerji tüketiminden işsizliğe doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucu ile uyumludur.

Enerji kullanımı ile istihdam arasındaki uzun dönemli ilişkinin ve yenilenebilir enerji üretimi ve fosil yakıt tüketiminin istihdam üzerindeki etkisinin mevcudiyeti, enerji politikalarının önemini ortaya koymaktadır. Nitekim hükümetin enerji politikalarında istihdamı olumsuz etkilemeyecek içerikte oluşturmaları, yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik etmeleri, mevcut enerjiyi en verimli şekilde kullanılmasına yönelik Ar-Ge faaliyetlerini desteklemeleri önem arz etmektedir. Yenilenebilir enerjiye yönelik yatırımların artması uzun vadede enerji maliyetlerinin düşmesine, yenilenemeyen enerji kaynakları açısından dışa bağımlılığın azalmasına ve bu doğrultuda ülkeden çıkan döviz miktarının azalmasına olanak sağlayabilecektir. Dolayısıyla ülke içerisinde üretime daha fazla kaynak ayrılabilir ve istihdam artışı sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Adekoya, O.B. ve Faraz, M. (2021). Employment Generation in Net Oil-Importing and Net Oil-Exporting Countries: The Role of Energy Consumption. *OPEC Energy Rev*, 45(1), 109-134.
- Afşar, M. ve Özarslan Doğan, B. (2021). Yenilenebilir Enerji Yatırımları ve İstihdam İlişkisi: E-7 Ülkeleri Üzerine Bir Analiz. *Sosyoekonomi*, 29 (50), 547-564.
- Apergis, N. ve Salim, R. (2015). Renewable Energy Consumption and Unemployment: Evidence from a Sample of 80 Countries and Nonlinear Estimates. *Applied Economics*, 47 (52), 5614- 5633
- Arlı Yılmaz, S. (2014). Yeşil işler ve Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Alanındaki Potansiyeli. Uzmanlık Tezi. Ankara: Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- Azretbergenova, G., Syzdykov, B., Niyazov, T., Gulzhan, T. ve Yskak, N. (2021). There Lationship Between Renewable Energy Production and Employment in European Union Countries: Panel Data Analysis. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(3), 20–26.
- Balan, F., Azazi, H. ve Kılıç, C. (2020). Elektrik Tüketimi, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişkiler: TR2 Batı Marmara Bölgesi İçin Panel Veri Analizi. İçinde A. Kara ve S. Sönmez (Editör.) *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Güncel Araştırmalar* (s.25-40). İzmir: Duvar Yayınları.
- Barak, D. ve Çelik, B. (2018). Elektrik üretiminin işsizlik üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *International Social Sciences Studies Journal*, 4(23), 4397-4406.
- Beşel, F. (2017). Energy Consumption and Unemployment Nexus in Turkey. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 21-31.
- British Petroleum (BP), (2022). BP Statistical Review of World Energy. https://www.bp.com/content/dam/bp/business_sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf (E.T.: 01.08.2022).
- British Petroleum (BP), (2021). <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/oil-gas-and-coal-trade.html> (E.T.: 02.08.2022)
- Cai, W., Mu, Y., Wang C. ve Chen, J. (2014). Distributional Employment Impacts of Renewable and New Energy—A Case Study of China. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 39, 1155-1163.
- Chang, T., Fang, W. ve Wen, L. F. (2001). Energy Consumption, Employment, Output, and Temporal Causality: Evidence from Taiwan Based on Cointegration and Error-Correction Modelling Techniques. *Applied Economics*, 33(8), 1045-1056.
- Dünya Bankası (WB). <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=SL.EMP.TOTL.SP.ZS&country=> (E.T.: 20.07.2022)
- Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD). https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=FFS_BRA# (E.T.:28.07.2022)
- Elektrik Mühendisleri Odası (EMO) İzmir Şubesi, (2022). Türkiye’nin Enerji Krizi ve Enerji Yoksulluğu Komisyon Raporu. 6f82028d19ff0f4_ek.pdf (emo.org.tr).
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegrated Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration: with Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Johansen, S. (1991). Estimation and Hypothesis Testing of Cointegrated Vectors in Gaussian Vector Auto Regressive Models. *Econometrica*, 59(6), 1551-1580.
- Johansen, S. (1994). The role of the Constant and Linear Terms in Cointegration Analysis of Nonstationary Variables. *Econometric Reviews*, 13(2), 205-229.
- Karaca, C. ve Eşgünoğlu (2017). Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının İstihdam Artırıcı Etkileri. IMCOFE2017 Barselona: 2017.

- Koç, E. ve Şenel, M. C. (2013). Dünyada ve Türkiye’de Enerji Durumu–Genel Değerlendirme. *Mühendis ve Makina Dergisi*, 54 (639), 32-44.
- Koçak, E. ve Uçan, O. (2021). Yenilenebilir Enerji ile İstihdam Arasındaki İlişki. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 99-112.
- Kutlar, A. (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri; Teori ve Uygulama Eviews ve Givewin2* (PcGive). İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Markandya, A., Arto, I., González-Eguino, M. ve Román, M. V. (2016). Towards a Green Energy Economy? Tracking the Employment Effects of Low-Carbon Technologies in the European Union. *Applied Energy*, 179, 1342-1350.
- Nakipoğlu Özsoy, F ve Özpolat, A. (2020). Yenilenebilir Enerji ve İstihdam İlişkisi: Bootstrap Granger Nedensellik Analizi. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 4(2), 263-280.
- Oliveira, C., Cassidy, N. ve Coelho, D. (2014). Employment Effects of Electricity Generation from Renewable Energy Technologies in the UK. 22nd IIOA Conference, Lisbon: 2014.
- Ortega, M, del Río, P., Ruiz, P. ve Thiel, C. (2015). Employment Effects of Renewable Electricity Deployment. A Novel Methodology. *Energy*, 91, 940-951.
- Özkaya, S. Y. (2004). Yenilenebilir Enerji Kaynakları. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 14. <http://www.mfa.gov.tr/yenilenebilir-enerji-kaynaklari.tr.mfa>, (E.T.: 15.08.2018).
- Phillips, P.C.B. ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Polat, M., Alptürk, Y. ve Gürsoy, S. (2021). Impact of Geopolitical Risk on BIST Tourism in Demand Tourist Arrivals in Turkey. *Journal of Tourism Theory and Research*, 7(2), 77-84.
- Simas, M. ve Pacca, S. (2014). Assessing Employment in Renewable Energy Technologies: A Case Study for Wind Power in Brazil. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 31, 83–90.
- T.C. Enerji İşleri Genel Müdürlüğü. <http://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Denge-Tablolari/Denge-Tablolari> (E.T.: 08.08.2022).

KALKINMA YAKLAŞIMLARINDA İSTİHDAMIN YERİ

Melike Buse AKCAN¹, Yasemin TELLİ ÜÇLER²

GİRİŞ

Ekonomik büyüme faktörü ülkelerin en önemli göstergelerinden biridir. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesinden sonra ülkelerin ekonomi politikaları ekonomik kalkınma alanına yoğunlaşmaktadır. Ekonomik kalkınma alanında ise temelde iki farklı görüş bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımı ve yeni bölgesel kalkınma yaklaşımıdır. Geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımı literatürde daha eski zaman dilimine aitken, yeni bölgesel kalkınma yaklaşımı ise daha güncel kalkınma yaklaşımı olarak geçmektedir. Çalışmada geleneksel kalkınma yaklaşımı ile yeni bölgesel kalkınma yaklaşımı hakkında bilgi verilerek, bu iki kalkınma yaklaşımının istihdama bakış açıları üzerinde durulmuştur. Kronolojik olarak sıralamaya bakıldığında, Keynesyen kalkınma yaklaşımı, Neoklasik kalkınma yaklaşımı ve Yeni Bölgesel kalkınma yaklaşımlarında tarihsel süreçte emek faktörünün daha önemli hale geldiği tespit edilmiştir.

GELENEKSEL BÖLGESEL KALKINMA YAKLAŞIMI VE YENİ BÖLGEÇİLİK YAKLAŞIMLARINDA İSTİHDAMIN YERİ

Geleneksel kalkınma anlayışının en çok üzerinde durduğu konu kalkınmayı ekonomik bir araç olarak ifade etmesidir. İkinci dünya savaşı meydana geldikten sonra geleneksel kalkınma kurumları AGÜ'lerin niçin daha az ve yetersiz üretim yaptığı ve bu ekonomilerin nasıl kendilerini daha modernize edebilecekleri konusu üzerinde yaklaşımlar getirmiştir. Bu yaklaşımların tümünün batı merkezli olması bu konu bakımından önemlidir. Geleneksel kalkınma yaklaşımları aynı zamanda batı ikameci stratejilerinin işlendiği dönemi de içine almaktadır.

1 Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-5101-1613, melikebuseakcan@hotmail.com

2 Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-7695-2003, ytelliuculer@erbakan.edu.tr

Geleneksel kalkınma yaklaşımı makroekonomik değişkenlerle de ilgilenmektedir. Geleneksel kalkınma yaklaşımını savunan bazı iktisatçılar az gelişmiş ülke ekonomilerinin makroekonomik açıdan çok gelişmiş ülke ekonomilerinden içerik olarak farklı olduğunu savunmuşlardır. Bu durumdan yola çıkarak az gelişmiş ülke ekonomilerinin farklı yol ve yöntemlerle araştırılmasının önemi ortaya çıkmıştır (Doğan ve Öztürk, 2010; 36). Bu yüzden az gelişmiş ülkelere uygulanan makroekonomik politikalarla gelişmiş ülkelere uygulanan makroekonomik politikalar farklı olmalıdır. Zamanla bu ülkeler gelişmiş ülkelerin politikalarını ve yaklaşımlarını takip ederek kendi yaklaşımlarını modernize edecektir. Bu durum da geleneksel kalkınma yaklaşımlarının önemsiz hale gelmesine ve yeni nesil bölgesel kalkınma yaklaşımlarının popülerliğinin artmasına neden olacaktır. Geleneksel kalkınma yaklaşımlarında makroekonomik göstergelere yer verildiği için istihdam ve işsizlik faktörleri göreceli olarak daha ön plana çıkmaktadır.

GELENEKSEL BÖLGESEL KALKINMA YAKLAŞIMLARI VE İSTİHDAM

1929 yılında meydana gelen büyük ekonomik bunalımdan sonra ekonomi politikalarının temel amacı ekonomik krizin etkilerini en kısa zamanda silmek olmuştur. Ekonomi politikaları ekonomik krizin etkilerini sildikten sonra ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmanın birlikte gerçekleştirilmesini temel amaç edinmiştir. Bu konuda en itibar gören yaklaşım John Maynard Keynes tarafından öne sürülmüştür. Keynesyen kalkınma yaklaşımının 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi ile sarsılması neticesinde NeoKlasik kalkınma yaklaşımları ekonomi literatürüne girmeye başlamıştır. Zamanla NeoKlasik kalkınma yaklaşımlarının da geçerliliğini kaybetmesi veya etkisinin azalması neticesinde kalkınmayı daha kapsayıcı ele alacak yeni yaklaşımların ortaya çıkması gerekliliğini doğurmuştur.

Keynesyen Kalkınma Yaklaşımı

Bölgesel kalkınma politikaları 1929 yılında meydana gelen büyük ekonomik buhran sonrasında popüler hale gelmiştir. Bu dönemde baskın olan Keynesyen politika yaklaşımından dolayı bölgesel kalkınma yaklaşımı, ulusal kalkınma için çok önemli bir unsur olmuştur. Bölgesel kalkınma politikalarıyla birlikte ulus devlet anlayışının genel ekonomi üzerindeki gelişimi hızlanmıştır.

Bölgesel kalkınma politikalarının ulus devlet anlayışının ülkedeki genel ekonomik politika üzerindeki ilerleyişi devam etmiş, daha sonra 1950 ve 1960'lı yıllarda devlet korumacı müdahaleci politika izlemiştir. İzlenen bu politika sonrasında ülke ekonomisinin gelişimini sürdürmek, sosyo - ekonomik alandaki ilerleyişi devam ettirmek, ülkenin elinde bulunan kaynakları en iyi düzeyde değerlendirmek, hem ulusal hem de bölgesel kapsamda ilerleyişi arttıran daima olumlu gelişmeyi sürdürmek, geri kalmış alanlarda yatırımları ve kalkınmayı arttırmak gibi kapsamlı bir politikanın oluşması tasarlanmıştır (Yılmaz, 2011; 30). 1970li yılları içinde yaşanan petrol şoklarına kadar da bu anlayış sürdürülmüştür.

Keynesyen büyüme anlayışında esas olan bölgesel kalkınmadır. Ancak 1970’li yıllarda yaşanan rekor işsizlik oranları Keynesyen kalkınma politikalarında işsizlik faktörüne gereken önemi vermediğini kanıtlamıştır.

Keynesyenbakış açısının araştırmalarına göre en çok işsizlik, enflasyon ve durgunluğu içine alan yani kısaca makroekonomik sorunlar yurtiçi talepteki artış ve azalışlarla alakalıdır. Toplam talebin artırılması için eksik istihdam ortadan kaldırılmalıdır. Eksik istihdam ortadan kaldırıldıktan sonra toplam talebin artırılması birçok yatırımı etkileyecek ve böylelikle ekonomik alanda canlılık yaşanacaktır.

Keynesyeni konu olan birçok ekonomik kalkınma modeli meydana gelmiştir. HarrodDomar Büyüme Modeli bunların en önemlilerinden biridir. HarrodDomar Büyüme Modelinin amacı yatırım ve tasarruf konuları üzerine kurulmuş olmasıdır. Önemli iki konu üzerinde duran bu modelde ilk olarak üretim, sermayeye bağlıdır anlayışını ele almış ikinci olarak da sermayenin fazlalığının elde edilen gelirin çokluğuna bağlamıştır. Bu modele göre yatırımların artması boş iş pozisyonları oluşturacak ve işsizliğin azalmasına neden olacaktır. İşsizliğin azalması ise toplumun kalkınmasına katkı sağlayacaktır.

Neo Klasik Kalkınma Yaklaşımı

Keynesyen politikasının başarısı hükümetin elde etmiş olduğu maddi güçle alakalıdır. Ancak 1970’li yıllarda meydana gelen krizlerden sonra yaşanan bütçe sıkıntılarında dolayı Keynesyen model işleyemez duruma gelmiştir. 1973 krizinden sonra bu anlayış yerini başka anlayışlara bırakmaya başlamıştır. Ortaya çıkan yeni model ise NeoKlasik bölgesel büyüme yaklaşımı olmuştur.

NeoKlasik bölgesel büyüme yaklaşımının öncüleri Solow ve Swan’dır. Bu anlayış genel olarak devletin tam müdahalesini kabul etmemiştir. Daha sonrasında bu yaklaşım bölgesel dengesizliklerin araştırılması üzerinde durmuş ve bölgesel kalkınmayı daha çok önemsemiştir. Bu kalkınma modeli ile birlikte bölgesel kalkınma ve bölgesel istihdam daha ön plana çıkmıştır. Bölgesel istihdam politikaları ile birlikte, göç faktörünün de kontrol altına alınması mümkün hale gelecektir.

Solow’un öncülüğünü üstlendiği NeoKlasik bölgesel kalkınma yaklaşımı, ekonomik büyüme ve kalkınmanın nedeni dış etkenler ile değil içeride mevcut olan durum ile açıklamaktadır. Bu sebeple literatürdeki diğer ismi ise içsel kalkınma modeli olarak geçmektedir. Bu yaklaşıma göre ekonomik büyüme dış faktörler ile doğrudan alakalı olarak gerçekleşmemektedir. Ekonominin mevcut durumunda iç faktörler, ekonomik büyüme ve kalkınmaya doğrudan etki etmektedir (Doğan ve Öztürk, 2010; 44). Dolayısıyla ekonominin mevcut durumundaki teknoloji düzeyi ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde doğrudan etkilidir. Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir hale gelmesi için teknolojiye ve eğitime yatırımların artması bu modelin temel varsayımlarından biridir. Eğitim sektörüne yatırımların

artması beşeri sermayenin giderek güçlenmesine neden olacaktır. Dolayısıyla içsel büyüme modellerinde istihdam faktörü genellikle kendini geliştiren nitelikli bireylerin sahip olduğu makroekonomik değişken olarak görülmektedir. İşsizlik ise teknolojiye ayak uyduramayanların karşı karşıya kalacakları durum olarak değerlendirilmektedir.

Büyüme teorilerinde iki farklı dönem teorik altyapıda önem kazanmaktadır. Bunlardan ilki 1950’li yıllarda ekonomi teorisini geliştiren Solow tarafından ortaya atılan NeoKlasik büyüme teorisi iken diğeri 1980’li yıllarda ortaya çıkan içsel büyüme teorileridir. Yakınsama hipotezi ise bu teorilerden ilkinde yani Solow’un geliştirdiği NeoKlasik büyüme teorisine aittir. Bu teoriye göre teknoloji dışsal ve sabit olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle kişi başına düşen milli geliri düşük olan ülkeler, kişi başına düşen geliri yüksek olan ülkelere kıyasla daha fazla büyüyecektir (Atılğan ve Özbek, 2021: 232). Bu sebeple ülkeler zamanla aralarındaki gelişmişlik ve gelir farklılıklarını azaltarak ekonomik şartlar kapsamında birbirlerine daha yakın hale gelecektir. Benzer şekilde kalkınma yaklaşımları da hareket etmektedir. NeoKlasik kalkınma yaklaşımı cazibesini kaybettiği zaman, içsel büyümeye dayalı kalkınma politikaları popüler hale gelmeye başlamıştır.

Yakınsama teorilerine bakış açısındaki farklılıklar farklı yakınsama veya iraksama türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Koşullu ve koşulsuz yakınsama ayrımı bu durumlardan biridir. Koşullu yakınsama ülkelerin emek verimliliğinin azalması ile geldikleri durağan durumlarında farklılıklarının olması iken; koşulsuz yakınsama ise ülkelerin durağan durumunu belirleyen parametrelerinin aynı olması durumunu ifade etmektedir (Yılmaz ve Kesbiç, 2020: 1278). Gelişen ve hızla değişen dünya ekonomilerinde her ülkenin içinde bulunduğu durum ve koşullarda farklılıklar yaşandığından koşulsuz yakınsama hipotezinin teoriden ibaret olduğu düşünülmektedir. Eğer yakınsama hipotezi geçerli olacaksa bu durumda ülkelerin birtakım parametrelerinin de benzer durumda olması veya aynı kabul edilmesi gerekir. Ancak ekonomik parametreler farklı olduğundan yakınsama hipotezlerinden koşullu yakınsama hipotezi daha öncelikli hale gelmektedir.

Gelişmiş ülkelerde gelişmişlik durumu arttıkça etkin emeğin sermaye başına çıktısı durgun duruma yaklaşmaktadır. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde emeğin marjinal verimliliğinde azalma veya sabitleşme eğilimi baskındır. Gelişmemiş ülkelerde emeğin verimliliği ise artma eğilimindedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin emek verimliliği bu şekilde farklı olduğundan zamanla gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere yaklaşıma başlayacaktır. Emek verimliliği arasındaki bu fark da ülkelerin birbirini yakınsaması ile sonuçlanacaktır. Dolayısıyla yakınsama teorilerinin temelinde etkin emek vardır. Etkin emek ise istihdam ile doğrudan alakalı konumdadır. Yakınsama konusu emeğin dışında finansal piyasalarla da ilgilidir.

Teknolojinin ilerlemesi ve finansal piyasaların dünya genelinde ülkeler arasında entegre olmasına neoklasik büyüme modellerinin, içsel büyüme modellerine dönmesine neden olmuştur. Dolayısıyla finansal gelişme ve teknolojik ilerleme ekonomik büyümenin seyrini belirleyecek ve durağan durumu ortadan kaldıracaktır (Özek ve Ergür, 2020: 238). Finansal ilerlemenin gerçekleşmesiyle ülkeler arasındaki tasarruf eğilimi farklılığı ortadan kalkacak ve birim başına düşen tasarruf miktarı sürekli değişecektir. Böyle bir durumda da yakınsamanın gerçekleşmesi veya tespit edilebilmesi mümkün olmayacaktır.

Yakınsama kavramı tek tüzen değildir. Koşullara, şartlara, ülkelere veya sektörlerle farklılık göstermektedir. Bu sebeple yakınsamanın oluşması için bazı koşulların benzer veya aynı olması gerekmektedir (Türköz ve Utkulu, 2021: 262). Eğer koşullar benzer bir yapıya ulaşmaz ise farklı koşullarda farklı yakınsama veya ıraksama durumları gerçekleşebilir. Bu sebeple yakınsamanın analiz edilmesi için koşulların benzer veya aynı olduğu kabul edilmektedir.

Yakınsamanın gerçekleşmesi için Solow büyüme modeline göre aynı tasarruf oranı, aynı yatırım oranı ve aynı teknolojik ilerlemenin olması gerekmektedir. Ancak ülkelerin sermaye stoklarının farklı olması gerekmektedir. Ancak aynı olması gereken faktörlerden örneğin tasarruf oranlarının farklı olması durumunda iki ülke arasında yakınsama gerçekleşmeyebilir (Yılmaz vd. 2019: 1640). Ülkelerin tasarruf oranları birbirinden farklı ise iki ülke için farklı durağan denge şartlarının olması ve farklı durağan denge seviyelerinin olması beklenir. Bu durum da yakınsama hipotezini devre dışı bırakır.

Gerçek hayatta teknolojik ilerlemenin sabit kabul edilmesi mümkün değildir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra küreselleşmenin hızını artırması ve finansal alanlarda küreselleşme faaliyetleri Solow büyüme modelinin bir çıktısı olan yakınsama hipotezini geçersiz kılmaya başlamıştır. Finansla piyasalar ve ülkelerin finansal piyasalara entegrasyonu her geçen gün artmaktadır. Ülkelerin sermayeye ulaşma kolaylıkları ve fon maliyetleri de aynı hızla etkilenmektedir. Dolayısıyla gerçek hayatta yakınsamanın gerçekleşmesi pek mümkün görülmemektedir. Yakınsamadan ziyade artan teknolojik ilerleme farklılıkları ve tasarruf eğilimleri ülkeler arasındaki gelir farklılıklarını arttırarak ıraksamanın gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Teknoloji, eğitim, beşeri sermaye, dışa açıklık ve okuryazarlık gibi kavramlar yakınsama hipotezi ve ekonomik büyüme ile doğrudan ilgili kavramlardır. Bu faktörler yakınsama hipotezinin geçersiz kalmasına ve ülke ekonomileri arasındaki farklılığın artmasına yani ıraksamanın geçerli olmasına katkı sağlamaktadır (Karacuka, 2020). Bu kavramlardan eğitim ve okuryazarlık gibi kavramlar doğrudan beşeri sermaye ile ilgili kavramlardır. Beşeri sermaye ise istihdam ve işsizlik ile yakın ilişki içerisindedir. Eğitimin artması beşeri sermayenin ekonomik büyümeye katkısını artırıcı yönde etki oluşturacaktır. Emek başına düşen çıktı

miktarı da beşeri sermayenin verimliliğinin artması ile birlikte artacaktır. Eğitim faaliyetlerinin artması ve beşeri sermayenin değerinin ve etkisinin artması ekonomik büyümeyi daha fazla artıracığından iraksamanın gerçekleşmesini sağlayacaktır. Ülkeler arasındaki gelir farklılıkları artacak, beşeri sermayesi fazla olan ülkeler daha fazla gelire sahip olacak, daha fazla gelire sahip olan ülkelerde eğitim faaliyetleri, teknolojik ilerleme ve araştırma geliştirme faaliyetleri artacak ve beşeri sermayenin verimliliği daha fazla artacaktır. Bu etkileşimin devam etmesi ülkeler arasındaki gelir ve gelişmişlik makasının açılmasına ve yakınsamanın gerçekleşmesinin mümkün olmamasına neden olacaktır.

Yakınsama hipotezinin ortaya atılmasından sonra özellikle küreselleşme sürecinin hızlanması başta ekonomi ve teknoloji olmak üzere birçok alanda etkili olmuştur. Bu süreç ekonomi teorisi alanında da hissedilmiştir. Ekonomi teorileri daha uygulamaya dönük hale gelmiştir. Teknoloji düzeyi dünya genelinde benzer olduğu dönemlerde ekonomi başta olmak üzere birçok alanda yakınsama hipotezinin geçerli olması beklenebilir. Ancak teknolojinin hızla ilerlemesi ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kalkmasıyla yakınsama hipotezi de geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır.

Emek faktörü beşeri sermaye anlamına gelmektedir. Emeğin ise eğitim süreçlerinden geçmesi ve etkin emek haline gelmesi yakınsama teorileri üzerinden ekonomik kalkınma alanında söz sahibi olacaktır. Keynesyen kalkınma modelinde devletin aktif müdahalesi söz konusudur. Emek faktör fazla önemli değildir. Emek faktörü ekonominin arz yönün ilgilendirmektedir. Dolayısıyla Keynesyen analizde emek ve istihdam konuları, kalkınma alanında fazla yer kaplamamaktadır. Ancak Neoklasik kalkınma teorilerinde durum tam tersidir. Teknolojik ilerleme ve beşeri sermaye yatırımları kalkınma ile yakın ilişkili olduğundan kalkınmanın temelinde eğitilen emek, başka bir deyişle de etkin emek yatmaktadır.

YENİ BÖLGEÇİLİK YAKLAŞIMLARI

1970'lerde meydana gelmiş olan krizde Keynesyen bakış açısının savunduğu konuların çözüm önerisi sunamaması kalkınma iktisadının ve merkezi planlamanın güvenini azaltmış ve gözden düşmesine sebep olmuştur. 1970'li yıllardan sonra küreselleşme kavramı hayatımıza girmeye başlamış ve dünya ülkelerinin de bu bağlamda yenilik, bilgi, rekabet ve girişimcilik gibi konularda kendilerini daha iyi bir konuma getirebilmeleri durumu ortaya çıkmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasından sonra yeni bölgesel kalkınma politikası ivme kazanmaya başlamıştır.

1970'li ve 1990'lı yıllarda uluslararası kurumların yani IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların devlet müdahalesinin serbest piyasa düzenini sağlamak için en alt seviyeye çekilmesi durumlarını savunan bir politika izlediği dönem olmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak; Yeni bölgecilik yaklaşımı; 1990'lı yıllar itibarıyla meydana gelen küreselleşmenin ortaya çıkardığı zorluklara dayanabilmesi

açısından piyasanın daha iyi işleyebilmesi ve korunabilmesi için devletin varlığının önemli olduğunu savunmuştur.

Yeni bölgecilik yaklaşımı kalkınma ajanslarını en önemli aracı olarak görmektedir (Eşiyok; 2012). Bölgesel kalkınma araçlarının finansmanlarını devlet karşılamakta, yerel ve merkezi idareler ajansların aldığı kararlara müdahale etmemektedir bu da onların yarı özerk bir kuruluş olduğunu göstermektedir.

Bölgesel kalkınma politikaları, buldukları dönem koşullarına göre ekonomik, siyasi, sosyal durumlarını göz önünde bulundurarak değişime uğramıştır (Vatansever Deviren ve Yıldız, 2014). Bu sebeple her bölge kendi iç dinamiklerine göre politikalarla yönetilmelidir. Bölgesel kalkınma politikalarının yeni bölgecilik yaklaşımı da bu konu üzerinde durmaktadır. Bölge kavramı coğrafyadan coğrafyaya veya ülkeden ülkeye değiştiği için buna uygun kalkınma politikaları uygulanmalıdır. Bölgelerin mevcut durumda sahip oldukları ekonomik siyasi sosyal yapıları, ekonomilerine ve kalkınmışlık durumlarına doğrudan etki etmektedir. İşsizliğin fazla olduğu bölgelere emek yoğun kalkınma politikaları uygulanması gerekirken, sermayenin fazla olduğu bölgelere sermaye yoğun paylı kalkınma politikaları uygulanmalıdır. Bu politikalar sürdürülebilir şekilde uygulanırsa ekonominin genelinde istihdamın artması ve işsizliğin azalması söz konusu olacaktır.

Yeni bölgecilik yaklaşımı iki önemli konuyu ele alır bunlardan ilki içsel büyüme yaklaşımı ikincisi ise cazibe merkezi yaklaşımıdır (Yiğit ve Maden, 2019; 116). İçsel büyüme yaklaşımları daha önceden de vurgulandığı üzere ekonomik kalkınmanın dış etkenler tarafından değil ekonominin sahip olduğu içsel faktörler tarafından gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla dış etkenlere yönelik bir kalkınma politikası uygulamak yerine teknolojinin geliştirilmesine ve eğitim seviyesinin artırılmasına dayalı politikalar benimsenmektedir. Bölgesel olarak teknoloji seviyesi ve eğitim seviyesi farklılık arz ettiği için, içsel büyüme yaklaşımlarında olduğu gibi, bölgelerde de bölgelerin sahip olduğu eğitim ve teknoloji seviyesine uygun kalkınma politikalarının uygulanması önem kazanmaktadır.

Cazibe merkezi yaklaşımında ise kamu otoriteleri cazibe merkezi haline getirmek istedikleri bölgelere yönelik yoğun kamu yatırımı yapmaktadır. Bu bölgelerin teknolojik ve eğitim seviyesini arttırarak kalkınmayı desteklemektedir. Kalkınması istenen bölgeye kamu kurum ve kuruluşları doğrudan yatırım yapmak suretiyle müdahale edebilmektedir.

Ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme konuları dünya genelinde neredeyse ülkelerin tamamının ortak hedefleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla ekonomi literatürü de ekonomik büyüme ve kalkınma üzerine dinamik bir şekilde şekillenmektedir. Ekonomik kalkınma serüveni 1929 yılında yaşanan Dünya ekonomik buhranı ile birlikte başlamış ve ilk olarak J. M. Keynes tarafından ele alınmıştır. Daha sonra yaşanan petrol krizi ile J. M. Keynes'in savunduğu kalkınma

teorisi yara almış ve NeoKlasik kalkınma teorisi adından söz ettirmeye başlamıştır. Ancak zamanla küreselleşmenin etkisinin artması ve ekonomik sistemin değişmesi ile birlikte NeoKlasik kalkınma teorisi de bölgesel kalkınmayı açıklamada yetersiz hale gelmiştir. Yeni durumda da Yeni Bölgeselcilik teorisi ekonomi literatüründe yoğun şekilde yer tutmaya başlamıştır. Küreselleşmenin etkisini artırmasıyla ve teknolojinin doğrudan ekonomiye daha derin müdahale etmesi ile yeni bölgeselcilik yaklaşımları da zamanla değişime uğrayabilecektir.

SONUÇ

Ekonomik kalkınma kavramı, ekonomik büyümeden sonra ele alınması gereken en önemli ekonomik amaçlardan biridir. Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için ve sürdürülebilir hale gelmesi için çeşitli görüşler söz konusu olmuştur. Bu görüşler iki ana akım halinde özetlenebilir. Birincisi geleneksel kalkınma yaklaşımı iken ikincisi yeni bölgeselcilik yaklaşım olarak isimlendirilebilir. Geleneksel kalkınma yaklaşımlarında temel olarak Keynesyen kalkınma yaklaşımı ve Keynesyen kalkınmanın akabinde ortaya çıkan Neoklasik kalkınma anlayışı bulunmaktadır.

Keynesyen bakış açısına göre devlet piyasaya aktif şekilde müdahale etmek durumundadır. Piyasada bir aksaklık söz konusu ise bu aksaklığın temel nedeni talep yönlü politikaların aksaması olarak görülmektedir. Dolayısıyla ekonominin arz yönünü ilgilendiren her türlü etmen Keynesyen de ikincil öneme sahip olmaktadır. Emek faktörü de ekonominin arz kanadını ilgilendirdiğinden Keynesyen bakış açısına göre emek faktörü göreceli olarak daha az değer ve öneme sahiptir. Bu göreceli olarak daha az önem seviyesi Keynesyen politikalar da istihdam ve işsizliğin geri planda kalmasına neden olmaktadır.

Keynesyen kalkınma anlayışının geçerliliğini kaybetmeye başlamasıyla birlikte var olmaya başlayan Neoklasik kalkınma yaklaşımına göre ise kalkınmanın temeli ekonominin içinden gelen içsel faktörlerle açıklanmaktadır. Bu içsel faktörlerin en önemlilerinden bir tanesi ise teknoloji faktörüdür. Teknolojinin ilerlemesi ile üretim süreçlerinde ciddi değişiklikler söz konusu olacaktır. Bu değişiklikler emeğin önemini daha da belirgin hale getirmektedir. Emek faktörü teknolojiyi kullanabilir hale geldiğinde etkin emek haline almaktadır. Etkin emek ise ekonominin ihtiyaç duyduğu üretimin artması ve kalkınmanın gerçekleşmesi için en önemli faktörlerden biridir. Dolayısıyla Neoklasik yaklaşımlar da emek faktörü etkin hale geldiğinde Keynesyen yaklaşıma göre daha fazla önem kazanmaktadır.

Neoklasik yaklaşımın da geçerliliğini yitirmesiyle birlikte Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları ekonomi literatüründe yer bulmaya başlamıştır. Yeni bölgeselcilik (yeni bölgesel kalkınma) yaklaşımına göre ise kalkınma politikaları ekonominin geneline uygulanması gereken politikalarla belirlenmemektedir. Ekonominin genelinden ziyade bölgelere özel kalkınma politikalarının uygulanması yeni bölgeselcilik yaklaşımının belkemiği oluşturmaktadır. Dolayısıyla ülke genelinde uygulanabilecek herhangi bir kalkınma politikasının etkileri

daha sınırlı ve kısıtlı olarak gerçekleşecektir. Yeni bölgecilik yaklaşıma göre ülkenin bazı bölgelerinde emek faktörünün fazla olması işsizliğin artmasına, istihdam olanaklarının azalmasına neden olmaktadır. Bu tip bölgelere emek yoğun üretim süreçlerini destekleyecek politikaların uygulanması yeni bölgecilik yaklaşımlarında kalkınmanın temeli olarak görülmektedir. Durum tam tersi olarak değerlendirildiğinde ise sermayenin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde emek yoğun politikalardan ziyade, sermaye yoğun politikalarla bölgesel politika uygulanması kalkınmayı sürdürülebilir hale getirecek etkili politikalar arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak emek faktörü ve bu faktörün akabinde önem kazanan istihdam ve işsizlik olguları tarihsel süreçte daha az önemliden çok daha önemli hale gelmeye başlamıştır. İlerleyen zamanlarda emek faktörü ve emek faktörü üzerine bina edilmiş teorilerin çeşitlenmesi beklenmektedir. Kalkınma politikalarının ve ekonomik büyüme hedeflerinin temelinde emek ve beşeri sermaye politikalarının daha önemli hale gelmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Atılgan, D. ve Özbek, S. (2021). G7 Ülkelerinde Sağlığın Yakınsaması Hipotezinin Geçerliliği: Panel Birim Kök Testlerinden Kanıtlar. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 231-242
- Doğan, A. ve Öztürk, N. (2010). Yeni Kalkınma Kuramları. *Bütçe Dünyası Dergisi*, 33, 35-55
- Eşiyok, B. A. (2012). Bölgesel Kalkınma, Yeni Bölgecilik ve Bölgesel Kalkınma Araçları. *Memleket Siyaset Yönetim*, 7(17), 200-248.
- Karacuka, M. (2020). İller Arası Ekonomik Büyüme Yakınsamasına Etki Eden Faktörler. *Journal Of Business Innovation and Governance*, 3(2), 103-119.
- Özek, Y. ve Ergür, H. O. (2020). Kırılgan Beşli Ülkelerinde Finansal Yakınsamanın Birim Kök Testleri ile Analizi. *Kesit Akademi Dergisi*, 6(23), 237-245.
- Palabıyık, S. (2009). Geleneksel ve Yeni Kalkınma Kuramlarının Analizi: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Savrul, B. (2012). Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Politikaları: Avrupa Birliği ve Türkiye. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Türköz, K. ve Utkulu, U. (2021). Türkiye’de Sektör ve Kaynak Bazlı Enerji Kullanımları Yakınsıyor Mu? Panel Tar ve Çok Kırılgan Birim Kök Bulguları. *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 254-274.
- Vatansever Deviren, N. ve Yıldız, O. (2014). Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, 44, 1-35.
- Yiğit, A. G. ve Maden, S. I. (2019). Bölgesel Kalkınma Politikalarındaki Dönüşüm Yeni Bölgecilik Yaklaşımları ve Türkiye Yansımaları. *Anemon Muş Alparslan Dergisi*, 7(3), 114-120.
- Yılmaz, B. (2011). Bölgesel Politikaların Tarihi Gelişimi ve Yeni Bir Model Olarak Kalkınma Ajansları. *Yönetim ve Ekonomi Araştırma Dergisi*, 9 (15), 29-41.
- Yılmaz, Ö., Saifi, M. N. ve Akıncı, M. (2019). G20 Ülkeleri ve Türkiye Arasında Yakınsama Hipotezinin Testi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 1639-1656.

GENÇ İŞSİZLİĞİN EKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÖRNEĞİ

Doruk DERELİ¹, Nazife Zeynep ÇAKIR²

GİRİŞ

Dünya ekonomisinin mevcut konjonktüründe, işsizlik sorunu gerek gelişmekte olan gerekse de gelişmiş ülkelerin mücadele ettiği en önemli konuların başında gelmektedir. İşsizlik sadece ekonomi boyutuyla değil, aynı zamanda sosyal ve toplumsal yönleriyle de ülkeler için ciddi problemlere yol açmaktadır. Bu noktada işsizliğin azaltılması, sadece istihdam ve üretim artışına neden olmayıp, aynı zamanda kaynak dağılımını iyileştirerek yoksulluğun azaltılmasına yardımcı olacaktır.

Küreselleşme ile birlikte dünya ticaret hacmi gelişim gösterse de dünyada artan nüfusa bağlı olarak, işsizlik sorunu her geçen gün derinleşmektedir. Bu sorun, gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha yüksek seviyede nüfus artışı görülen gelişmekte olan ülkeler açısından çok daha önemli bir konudur. Bu nedenle, söz konusu ülkelerdeki genç nüfusun iş bulabilme konusunda oldukça dezavantajlı konumda olduğu görülmektedir. Başarılı şekilde koordine edilen ekonomilerde genç nüfus, aynı zamanda sosyal ve iktisadi kalkınmanın sağlanması noktasında önemli bir destek unsurudur.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre işsizliğin türleri de farklılık gösterirken, gelişmekte olan ülkelerde genellikle genç nüfusun yoğunlaşmasından kaynaklanan genç işsizliğin yaygın şekilde görüldüğü bilinmektedir. Genç işsizlik sorununun gelişmekte olan ülkelerde daha yoğun şekilde gerçekleşmesinin bir diğer sebebi

¹ Arş.Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-5525-8303, ddereli@ku.edu.tr.

² Arş.Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, ORCID:0000-0002-3207-4528, zeynepcakir@comu.edu.tr.

ise, ekonomide yeterli düzeyde istihdam yaratılmaması ve çalışanların bir kısmının kayıt altına alınmamasından kaynaklanmaktadır.

Genç nüfusun istihdam edilememesinin ekonomide çok yönlü etkileri bulunmaktadır. Genç bireylerin psikolojik açıdan yetişkinlere nazaran çok daha kırılgan olması, söz konusu gençlerin çok daha hızlı şekilde özgüven kaybı yaşamalarına ve hayata karşı güvensizlik duymalarına neden olmaktadır. Toplumlara yön verecek olan gençlerin, geleceğe dair umutsuzluk beslemeleri, gerek günümüz gerekse de gelecek için ülkeler açısından ele alınması gereken çok ciddi bir problemdir.

TEORİK ÇERÇEVE

Genç kavramı bölgeler ve ülkeler arasında farklılık gösterse de, dünyadaki kuruluşlar 15-24 yaş aralığındaki kişileri genç olarak tanımlamaktadır (U.N., 2013). Ekonomide günümüzde yapılan işsizlik tanımları genellikle Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) referansı ile gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda, 15-24 yaş arasında olup herhangi bir ücret karşılığında çalışmayan, aktif iş arayışında olan ve iş bulduğu takdirde işe başlamaya hazır durumdaki kişiler genç işsiz kapsamında değerlendirilmektedir (Cenger ve Çütücü, 2018: 491).

Genç işsizliğin toplumdaki etkileri bireysel ve genel kapsamda değerlendirilebilir. Bireysel açıdan ele alındığında, kişinin finansal açıdan güvencesinin bulunmaması, ekonomik anlamda kişinin temel ihtiyaçlarını karşılayamamasına sebebiyet verirken, bu durum kişinin psikolojik olarak da olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır (Murat ve Şahin, 2011: 60-61). Genç işsizlerde; içe kapanma, mahcubiyet, tükenmişlik, çaresizlik ve utanç duygusu gibi olumsuz durumlar daha fazla görülmektedir (Tosun, 2021: 60). Genç işsizlik genel kapsamda değerlendirildiğinde, üretimde eksik istihdamın oluşmasına ve kaynak dağılımının bozulmasına sebebiyet vermektedir (Murat ve Şahin, 2011: 60-61; Azazi ve Ateş, 2022: 28-29).

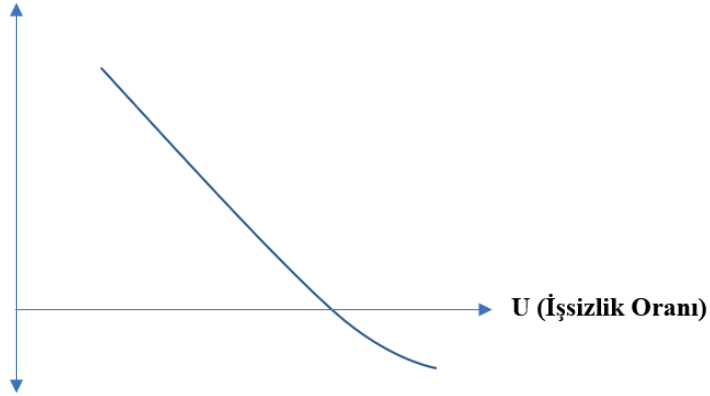
İşgücü piyasalarının genel yapısı, eğitim sistemi, istihdam politikaları ve gelir dağılımındaki adalet genç nüfusun işgücüne katılması ile yakından ilişkilidir. Ülkelerin nüfus yapıları, ekonomik krizler veya toplam talepteki daralmalar genç işsizliğin oluşmasına neden olabilmektedir (Azazi, 2022: 2-4). Ekonomideki makro sorunlardan biri olan talep yetersizliği, emek piyasalarındaki dengenin bozulmasına neden olurken, bu durum işgücü piyasasını da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sorunların yaşandığı ekonomilerde genel işsizlik oranı artış gösterirken, özellikle genç nüfusun fazla olduğu gelişmekte olan ülkelerde işsizlik oranındaki artışın büyük payı genç işsizlikten kaynaklanmaktadır (Gündoğan, 1999: 69; Akcan ve Azazi, 2022: 228-229).

Genç işsizliğe neden olan faktörlerden bir diğeri de, ekonomide yaşanan durgunluk ve krizlerdir. Kriz ve durgunluğun hâkim olduğu ekonomilerde işverenler, tecrübesi bulunmayan veya sınırlı olan genç bireylerden ziyade, deneyimli kişileri

iş almaya eğilimli olmaktadır. Bunun yanında emek talep edenlerin, son işe giren ilk çıkar anlayışını benimsemeleri de genç işsizliği artıran bir diğer önemli etmendir. Ekonomide durağan dönemlerde bu tarz sorunlarla yüzleşmek zorunda kalan genç nüfus, durgunluğun yerini krize bıraktığı ortamda söz konusu sorunları çok daha yoğun şekilde yaşamaktadır (Kııcı, 2017:1369).

İşsizlik sorunu ile bir diğer makroekonomik gösterge olan enflasyon ilişkisi, Alban William Phillips'in 1958 yılında yayınladığı ve 1861-1947 yılları arasındaki dönemde İngiltere'deki işsizlik oranları ile parasal ücretlerin değişimi arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasına dayanmaktadır. Phillips çalışmasında, işsizlik oranı ile piyasadaki ücretler arasında ters orantılı ve istikrarlı bir ilişki bulunduğunu savunmaktadır (Phillips, 1958: 283).

W (Parasal Ücretlerdeki Değişim Oranı)

Grafik 1: Orijinal Phillips Eğrisi

Grafik 1 incelendiğinde, işsizlik oranı ile parasal ücretler arasında negatif yönlü ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Phillips'in çalışmasında literatüre katkısı, iki değişken arasındaki negatif yönlü ilişkiden ziyade, söz konusu değişkenler arasındaki ters orantılı ilişkinin istikrarlı olduğu görüşünü öne sürmesinden kaynaklanmaktadır (Phillips, 1958: 285).

Samuelson ve Solow (1960), çalışmalarında PhillipsEğrisi'ndeki parasal ücretlerdeki değişim oranı yerine enflasyon oranını kullanarak PhillipsEğrisi'ne farklı bir bakış açısı katmışlardır. Çalışmanın sonucunda, Phillips eğrisinin ekonomide yalnızca kısa dönemde geçerli olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir (Samuelson ve Solow, 1960: 190-192).

İşsizlik oranları ile ekonomide yaratılan istihdam seviyesi arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, ekonomilerinde tam istihdam seviyesini sağlayamamalarından ötürü, istihdam olanaklarını artırmak adına doğrudan yabancı sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Gelişmekte olan ülkeler de istihdam oranları incelendiğinde yabancı sermaye girişleriyle arasında doğru

orantılı ilişki bulunmaktadır (Tosun ve Azazi, 2021: 110). Bu noktada, işsizliğin yüksek seviyede görüldüğü gelişmekte olan ülkelerde sanayi yatırımlarının yapılması, işgücüne olan talebi artırarak işsizliği azaltmada önemli bir etmen olmaktadır. Söz konusu yatırımlar için gerekli finansman kaynağını doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile karşılayan ülkeler, istihdam olanaklarını artırarak sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması noktasında önemli adımlar atmışlardır (Karagöz, 2007: 101).

LİTERATÜR TARAMASI

Gelişmekte olan ülkeler, küresel ticaretin gelişmesi ve yükselen pazar paylarıyla birlikte dünya ekonomisinde geçmişe kıyasla çok daha önemli yere sahiptirler. Literatürde gelişmiş ülkelerdeki genç nüfusun işsizlik sorunları ile ilgili birçok çalışma bulunurken, gelişmekte olan ülkeler ile ilgili genç işsizlik hakkında yapılan çalışmalar oldukça sınırlı sayıda kalmıştır.

Andersen ve Hainaut (1998), OECD ülkelerindeki doğrudan yabancı yatırımların işsizlik oranı üzerindeki etkisini incelediği çalışmalarında, 1985-1995 yılları arasındaki döneme ait veriler incelenmiştir. Panel regresyon modelinin kullanıldığı çalışmanın neticesinde, doğrudan yabancı yatırımların işsizliği azaltmada sınırlı etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Golejewska (2001), 1993-2000 yılları arasındaki dönemde Polonya'da, doğrudan yabancı yatırımların sektörel bazda istihdama olan etkisini ele almışlardır. Analiz neticesinde, doğrudan yabancı yatırımların sektörlerdeki istihdamı artırma noktasındaki etkisinin belirsiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kolev ve Saget (2005), 2001 yılında 10 farklı Güney ve Doğu Avrupa ülkesi için genç işgücü piyasasını incelemişlerdir. Anketlerden elde edilen verilerin analiz edildiği araştırmanın sonucunda, söz konusu ülkelerde ekonomik gelişmelere rağmen genç işsizlik oranının Avrupa Birliği (AB) ülkelerine kıyasla 2,5 kat, yetişkin işsizlere oranla ise 3 kat daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, düşük kalitedeki işlerde çalışma oranının yetişkinlere oranla genç nüfusta daha yaygın olduğu neticesine varılmıştır. Ayrıca, çalışma isteğinde olan genç bireylerin istihdama katılımının sınırlı olması, söz konusu ülkelerde yoksulluğu artırırken, kayıt dışı sektörlerin büyümesine sebebiyet verdiği vurgulanmıştır.

Malley ve Molana (2008), G7 ülkelerinde ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi Kalman filtreleme tekniği kullanarak incelemişlerdir. Elde edilen bulgular uyarınca, iki değişken arasındaki en istikrarlı ilişkinin Almanya'da olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bell ve Blanchflower (2011), 2008 yılında gerçekleşen küresel krizin 27 AB ülkesindeki genç işgücüne olan etkisini inceledikleri çalışmalarında, 2008-2010 yılları arasındaki verileri kullanmışlardır. Araştırmanın neticesinde, genç işsizlerin ekonomiye olan maliyetlerinin gelecekteki işsizlik oranları üzerinde etkisinin

olacağı tespit edilirken, uygulanan mevcut politikaların genç işsizlik üzerinde belirsiz bir etkisi olduğu vurgulanmıştır.

Kabaklarlı ve Gür (2011), 2005-2010 yılları arasındaki aylık verilerden yararlanarak Türkiye'deki ekonomik büyüme, enflasyon ve yatırımlar ile genç işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmanın sonucunda, uzun dönemde enflasyonun genç işsizlik üzerinde azaltıcı etkileri olduğu belirtilirken, ekonomide daralmanın ise genç işsizlik üzerinde olumsuz etkilerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Torun ve Arıca (2011), 2008 Mortgage Krizi'nin genç işgücü piyasasına olan etkilerini incelemişlerdir. Araştırmanın sonucunda, 2008 krizinden en yoğun etkilenen değişkenin istihdam olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, istihdam içerisinde genç bireylerin yetişkinlere kıyasla daha kırılgan olduğu, bu nedenle genç işsizliği önlemek için uygulanacak politikalarda genç bireylere yatırım yapmanın önemine vurgu yapmışlardır.

Choudhry, Marelli, Signorelli (2012), OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) ülkelerinde genç işsizliğe neden olan etmenleri araştırdıkları çalışmalarında, 1980-2009 yılları arasındaki dönemi ele almışlardır. Çalışmanın sonucunda, yarı zamanlı çalışma, ekonomik büyüme, eğitim ve emek piyasalarına yönelik politikaların genç işsizliğin azaltılmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Marelli vd. (2013), panel veri analizi kullandıkları çalışmalarında, 1980-2010 yılları arasındaki dönemde gelişmiş ülkelerde genç işsizliğin belirleyicilerini araştırmışlardır. Araştırma neticesinde elde edilen bulgulara göre, ekonomik serbestleşmesinin, işgücü piyasasında gerçekleştirilen reformların ve ekonomik büyümenin genç işsizliği azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

EKONOMETRİK ANALİZ

Ekonometrik Yöntem

Model içerisindeki dinamik ilişkiler, bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin modelde açıklayıcı değişken olarak yer almasıyla gösterilmektedir. Ancak bu durum bazı sorunlara neden olmaktadır. Dinamik panel veri modelinin tahmininde Havuzlanmış En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanıldığı durumda, Eşitlik 1'de yer alan modeldeki dinamik yapı sebebiyle, bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ile hata teriminin arasındaki ilişkiden kaynaklı olarak elde edilen tahminler sapmalı ve tutarsız olmaktadır.

$$y_{it} = \alpha y_{i(t-1)} + x'_{it} \beta + v_{it} \quad v_{it} = \mu_i + u_{it} \quad i = 1, \dots, N \quad t = 1, \dots, T \quad (1)$$

Eşitlik 1'de yer alan dinamik panel veri modelinde, $y_{i(t-1)}$ gecikmeli bağımlı değişkeni, α gecikmeli bağımlı değişkene ait katsayıyı, x'_{it} $1 \times k$ boyutundaki açıklayıcı değişken vektörünü, β ise $k \times 1$ boyutunda olan açıklayıcı değişkene ait

katsayı vektörünü ifade etmektedir. Birim etkileri (μ_i) içeren v_{it} ise birleşik hata terimini göstermektedir (Arellano, 2003: 129).

Dinamik panel veri modellerinin Havuzlanmış EKK yönteminde olduğu gibi, tesadüfi etkiler tahmincisi ile tahmin edilmesi durumunda da birim etkilerle açıklayıcı değişkenin ilişkisiz olduğu ($E(X_{it}\mu_i) = 0$) varsayımı sebebiyle tutarsız tahmincilerle karşılaşmaktadır. Bu durumda dinamik panel veri modellerinin tahmininde, birim etkilerle açıklayıcı değişkenin ilişkili olmasına ($E(X_{it}\mu_i) \neq 0$) izin veren sabit etkiler tahmincisi tercih edilmektedir (Tatoğlu, 2013: 69-70).

Sabit etkili dinamik panel veri modellerinin tahmininde, ilk olarak Hansen (1982) tarafından önerilen ve Arellano - Bond (1991) tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Momentler (GMM) tahmincisi sıklıkla kullanılmaktadır. Arellano ve Bond (1991) GMM tahmincisi, birim boyutunun (N) büyük, zaman boyutunun (T) ise küçük olduğu modeller için ($N > T$) geliştirilmiştir (Roodman, 2009: 86). Söz konusu tahmin yönteminde, değişkenlerin birinci farkları alınarak, açıklayıcı değişkenlerin gecikmeli değerleri araç değişken olarak kullanılır (Kaygısız ve Ezanoğlu, 2021: 54).

Eşitlik 2’de, Eşitlik 1’deki dinamik panel veri modelinin birinci farkının alınmış versiyonu yer almaktadır (Greene, 2003: 308).

$$Y_{it} - Y_{i(t-1)} = \alpha Y_{i(t-1)} - Y_{i(t-2)} + \beta(x_{it} - x_{i(t-1)}) + (v_{it} - v_{i(t-1)}) \quad (2)$$

Eşitlik 2’deki ilk farkı alınan model araç değişken matrisi kullanılarak dönüştürülür. Dönüştürülen model Genelleştirilmiş EKK yöntemi kullanılarak tahmin edilir. Bu sebepten ilgili tahmin yöntemi, iki aşamalı GMM yöntemi olarak da adlandırılmaktadır. Arellano ve Bond’a (1991) ait GMM tahmincisi Eşitlik 3’te yer almaktadır. Eşitlikte yer alan Z araç değişkenleri, $\hat{\Omega}$ ise hata terimlerine ait varyans kovaryans matrisini göstermektedir (Tatoğlu, 2013: 80).

$$\hat{\delta}_{GMM} = (\Delta X'Z(Z'\hat{\Omega}Z)^{-1}Z'\Delta X)^{-1} \Delta X'Z(Z'\hat{\Omega}Z)^{-1}Z'\Delta Y \quad (3)$$

Arellano ve Bond’un (1991) GMM yöntemi, uygulama kolaylığı ve gerekli varsayımların az olması gibi sebeplerden sıklıkla tercih edilmektedir. Yöntemin uygulanmasında, tahmin sonuçlarının güvenilirliği açısından bazı varsayımların sağlanması için gerekli testlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda araç değişkenlerin geçerliliğinin ve hata terimindeki otokorelasyonun test edilmesi gerekmektedir (Mileva, 2007: 7)

Arellano ve Bond (1991), dinamik panel veri modelinin tahmininde kullanılan araç değişkenlerinin geçerliliği için Sargan testini (1958), ilk farkı alınmış modelde ikinci mertebeden otokorelasyon sınaması için ise Arellano – Bond otokorelasyon testini önermişlerdir (Arellano ve Bond, 1991: 278).

Araç değişkenlerin geçerliliği için kullanılan χ_2 dağılıma sahip Sargan testinde temel hipotez, araç değişkenler geçerlidir şeklinde kurulmaktadır. Temel hipotezdeki araç değişkenler geçerlidir ifadesi, araç değişkenlerin dışsal olduğunu, hata terimi ile ilişkisiz olduğunu belirtmektedir.

Temel hipotezi hata terimleri arasında otokorelasyon yoktur şeklinde kurulan, Arellano – Bond otokorelasyon testinin ilgili modele uygulanması, tahmin sonuçlarının güvenilirliği için oldukça önemlidir. Nedeni ise GMM tahmincisinin tutarlılığının, ikinci mertebeden otokorelasyon olmadığı ($E[v_{it}v_{i(t-2)}] = 0$) varsayımına dayanmasıdır. Dinamik panel veri modelleri tahmininde birinci mertebeden otokorelasyon sorunu ile karşılaşılmasının beklenen bir durum olduğu ve tahmin sonuçlarını olumsuz yönde etkileyen durumun ise bahsedildiği gibi ikinci mertebeden otokorelasyon sorunu olduğu ifade edilmektedir (Baltagi, 2005: 141).

Veri Seti ve Model

Gelişmekte olan 30 ülkede, 2000-2020 döneminde genç işsizliğin belirleyicilerinin tespit edilmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Değişkenlere ait tüm veriler, Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

Modelde yer alan değişkenlerin tanımlamalarına Tablo 1’de, çalışmada kullanılan gelişmekte olan ülkelere ise Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken Adı	Değişken Tanımı
İŞSZLK	Genç İşsizlik (%15-24 Yaş Toplam İş Gücü)
KGSYİH	Kişi başına GSYİH büyümesi (%Yıllık)
ENF	Enflasyon (%Yıllık)
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (%GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla))

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Gelişmekte Olan Ülkeler

Bangladeş	Belarus	Brezilya	Çek Cumhuriyeti	Çin
Endonezya	Estonya	Filipinler	Güney Afrika	Güney Kore
Hindistan	İsrail	Kazakistan	Kıbrıs	Kolombiya
Macaristan	Malezya	Malta	Meksika	Mısır
Pakistan	Singapur	Slovenya	Slovenya	Sri Lanka
Şili	Tayland	Tunus	Türkiye	Uruguay

Tablo 1’de yer alan değişkenler kullanılarak oluşturulan model, Eşitlik 4’te yer almaktadır.

$$\dot{İŞSZLK}_{it} = \beta_1 \dot{İŞSZLK}_{i,t-1} + \beta_2 KGSYİH_{it} + \beta_3 ENF_{it} + \beta_4 DYY_{it} + v_{it} \quad (4)$$

Ampirik Bulgular

Değişkenlerin durağanlıklarının tespit edilmesi, modele ait tahmin sonuçlarının güvenilirliği açısından gereklidir. Bu sebepten çalışılan veri türü fark etmeksizin, durağanlık araştırmasının yapılması önem arz etmektedir. Panel veriler için kullanılan birim kök testleri, birimler arasında yatay kesit bağımlılığın mevcudiyetine göre birbirinden farklılaşmaktadır. Veriye uygun panel birim kök testinin belirlenebilmesi için, ilk olarak birimler arasında yatay kesit bağımlılığın varlığı araştırılmalıdır.

Tablo 3. Pesaran CD Test Sonucu

CD- Test	Olasılık Değeri	Korelasyon
21,58	0,000	0,218

Pesaran CD test sonucuna bakıldığında, birimler arasında yatay kesit bağımlılığın olmadığını ifade eden temel hipotezin reddedildiği ve modelde yatay kesit bağımlılığın mevcut olduğu görülmektedir.

Birimler arasında yatay kesit bağımlılığın varlığı durumunda, ikinci kuşak panel birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir. Bu doğrultuda, durağanlık araştırması için tercih edilen ve ikinci kuşak birim kök testlerinden olan Pesaran panel birim kök test sonucu, Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Pesaran Panel Birim Kök Test Sonucu

Değişkenlerin Düzey Değerleri	t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	Olasılık Değeri
İŞSZLK	-1,466	-2,040	-2,110	-2,230	1,686	0,954
KGSYİH	-1,789	-2,040	-2,110	-2,230	-0,169	0,433
ENF	-2,513	-2,040	-2,110	-2,230	-4,321	0,000
DYY	-2,517	-2,040	-2,110	-2,230	-4,343	0,000
Birim Köklü Değişkenlerin Birinci Mertebeden Farkları	t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	Olasılık Değeri
İŞSZLKI (1)	-2,527	-2,030	-2,110	-2,250	-4,349	0,000
KGSYİH I (1)	-2,877	-2,030	-2,110	-2,250	-6,263	0,000

Tablo 4 incelendiğinde, Pesaran panel birim kök test sonucuna ait t-bar istatistiğinin %90 (cv10), %95 (cv5) ve %99 (cv1) anlamlılık düzeyindeki kritik değerleri ile Z[t-bar] istatistiğinin olasılık değerine göre ENF ve DYY değişkenlerinin düzeyde durağan (I(0)), İŞSZLK ve KGSYİH değişkenlerinin ise ilk farkları alındığında (I(1)) durağan hale geldikleri görülmektedir.

Durağan olmayan değişkenlerin de durağanlaştırılmasının ardından, Arellano ve Bond GMM tahmincisi ile tahmin edilen dinamik panel veri modeline ait tahmin sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır.

Yanlı tahmin sonuçlarının önüne geçebilmek adına, Arellano ve Bond’un (1991) iki aşamalı GMM tahmin yönteminde dirençli standart hatalar kullanılmıştır.

Tablo 5. Arellano ve Bond Genelleştirilmiş Momentler Tahmin Sonucu

Değişken	Katsayı	WC-Robust Standart Hata
İŞSZLK _(t-1)	0,307***	0,092
KGSYİH	-0,187***	0,050
ENF	-0,045*	0,027
DYY	-0,007**	0,000
Wald $\chi^2(4)$: 75,95***		

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

GMM tahmincisi ile tahmin edilen dinamik panel veri modeline ait Tablo 5'teki tahmin sonuçları incelendiğinde, modelin bağımlı değişkeni olan genç işsizlik oranı üzerinde kendisine ait bir dönem gecikmeli değerinin, kişi başına düşen GSYİH'nın, enflasyonun ve doğrudan yabancı yatırımların istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda tablonun altında yer alan Wald test istatistik değeri incelendiğinde, modelin genel olarak anlamlı olduğu elde edilen bulgular arasındadır.

2000-2020 döneminde gelişmekte olan 30 ülke için genç işsizlik oranı üzerinde, kişi başına düşen GSYİH'nın, enflasyonun ve doğrudan yabancı yatırımların azaltıcı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda kişi başına düşen gelirin ve doğrudan yabancı yatırım oranlarının yüksek olduğu ülkelerde, 15-24 yaş arasındaki geçlerin daha yüksek istihdam oranlarına sahip olduğu ifade edilebilir. Ayrıca çalışmadan elde edilen, enflasyonun işsizliği azaltıcı etkisine dair bulgunun Phillips eğrisini destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Sargan ile Arellano ve Bond Testlerinin Sonucu

Sargan Test Sonucu		
Sargan χ^2 : 27,980 Olasılık Değeri: 1,000		
Arellano ve Bond Test Sonucu		
1	Z	p>z
	-3,209	0,001
2	Z	p>z
	-0,348	0,727

Sargan test sonucu incelendiğinde, test istatistik değerinin 27,980 olduğu görülmektedir. Olasılık değerinin 0,05'ten büyük olmasından dolayı teste ait temel hipotez reddedilememekte ve modelde kullanılan araç değişkenlerin içsellik sorunu içermediği ve geçerli olduğu görülmektedir. Arellano – Bond otokorelasyon test sonucu incelendiğinde ise, birinci dereceden otokorelasyonun olduğu ancak ikinci dereceden bir otokorelasyon sorunu ile karşılaşılmadığı tespit edilmiştir. Tahmin sonuçlarını etkileyen ikinci dereceden otokorelasyonun modelde bulunmaması, tahmin sonuçlarının güvenilirliğini desteklemektedir.

SONUÇ

Günümüzde işsizlik, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere hemen hemen tüm ülkelerin ekonomilerini tehdit eden ortak bir sorun niteliğindedir. Birçok farklı türü olan işsizliğin, gelişmekte olan ülkelerde en yaygın görülen türü genç işsizliktir. Gelişmiş ülkelere kıyasla daha dar istihdam imkanlarına sahip olan gelişmekte olan ülkelerde, genç işsizlik oranlarının yüksek seviyelerde olması beklenen bir durumdur.

Genç işsizlik sorununun sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal sorunlara da sebep olabileceği ifade edilmektedir. Bu doğrultuda ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyeleri üzerinde önemli bir ölçüt durumunda olan işsizliğin, sebeplerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi oldukça önem taşımaktadır. Bu doğrultuda 2000-2020 döneminde gelişmekte olan 30 ülke kapsamında, genç işsizliğin belirleyicilerinin dinamik panel veri modelleri kullanılarak analiz edildiği çalışmadan elde edilen bulguların, literatüre katkıda bulunması beklenmektedir.

Dinamik panel veri modelinin kullanıldığı çalışmada, tahmin sonuçlarının güvenilirliği açısından ilk olarak değişkenlerin durağanlıkları araştırılmıştır. Panel veri setinin kullanıldığı çalışmada, Pesaran CD testi neticesinde birimler arasında yatay kesit bağımlılığın tespit edilmesinin ardından, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve ikinci kuşak birim kök testi olan Pesaran birim kök testi tercih edilmiştir. Durağan olmayan değişkenlerin farkları alınarak durağanlaştırılmasının ardından, Arellano ve Bond'un (1991) iki aşamalı GMM tahmin yöntemi kullanılarak model tahmin edilmiştir. Model tahmin sonuçları doğrultusunda, gelişmekte olan 30 ülke için 2000-2020 döneminde genç işsizliğin üzerinde kişi başına düşen GSYİH'nin, enflasyonun ve doğrudan yabancı yatırımların istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca genç işsizliği açıklamada bir dönem gecikmeli değerinin de anlamlı olduğu belirlenmiştir. Tahmin edilen modelin güvenilirliğini sınamak amacıyla, araç değişkenlerin geçerliliği için Sargan testi ve otokorelasyon tespiti için ise Arellano - Bond otokorelasyon testi kullanılmıştır. Uygulanan testler neticesinde, dinamik panel veri modelinin tahmininde kullanılan araç değişkenlerin geçerli olduğu ve modelde ikinci dereceden otokorelasyon sorunun olmadığı belirlenmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulguların literatürde yer alan Marelli vd. (2013), Choudhry, Marelli, Signorelli (2012) ile Kabaklarlı ve Gür (2011) çalışmalarını desteklediği görülmektedir. Ayrıca genç işsizlik ile enflasyon hakkındaki bulgunun, işsizlik ile piyasadaki ücret düzeyleri arasında ters bir ilişki olduğunu savunan Phillips Eğrisi'ni doğrular nitelikte olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sorun olan genç işsizliğin konu alındığı çalışmadan elde edilen bulguların, hem genç işsizliğin yol açması muhtemel olan potansiyel sorunların önüne geçilmesi hususunda, hem de ilgili politikaların ve stratejilerin belirlenmesinde belirleyici bir rol üstlenmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmet, O. (2015). *Türkiye’de Genç İşsizliği ve Nedenleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akcan, M. B., ve Azazi, H. (2022). İstihdam Oluşturmayan Büyümenin Sektörel Analizi: Türkiye Örneği. *Journal of Management and Economics Research*, 20(1), 227-246.
- Andersen, P. S., ve Hainaut, P. (1998). *Foreign Direct Investment and Employment in the Industrial Countries* (No. 61). Bank for International Settlements, Monetary and Economic Department.
- Arellano, M. (2003). *Panel Data Econometrics*. OUP Oxford.
- Arellano, M. ve Bond, S. (1991). Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Azazi, H (2022). Relationship Between Employment, Confidence Index, and Cost Index: An Application for the Turkish Construction Sector. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23 (2), 1-14.
- Azazi, H., Ateş S. (2022). Türkiye İçin Genel İşsizlik ve Genç İşsizlik Histerisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 17 (1) 27-36.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. John Wiley and Sons Ltd. West Sussex, England.
- Bell, D. N. ve Blanchflower, D. G. (2011). Young People and the Great Recession. *Oxford Review of Economic Policy*, 27(2), 241-267.
- Cenger, H. ve Çütçü, İ. (2018). İthalattaki Değişimin Genç İşsizliğe Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(1), 485-503.
- Choudhry, M. T., Marelli, E. ve Signorelli, M. (2012). Youth Unemployment Rate and Impact of Financial Crises. *International Journal of Man Power*.
- Golejewska, A. (2001). Foreign Direct Investment and Employment in a Host Country: The Case of Polish Manufacturing. *Yearbook of Polish European Studies*, (5), 97-114.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis*. Pearson Education India.
- Gündoğan, N. (1999). Genç İşsizliği ve Avrupa Birliği’ne Üye Ülkelerde Uygulanan Genç İstihdam Politikaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(01).
- Kabaklarlı, E. ve Gür, M. (2011). Türkiye’de Genç İşsizlik Sorunu ve Ekonomik Belirleyicilerinin Uzun Dönem Eş Bütünleşme Analizi (Youth Unemployment Problem in Turkey and Analysis of Economic Determinants with Co-integration Model). 1-16. Retrieved April, 22, 2012.
- Karagöz, K. (2007). Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdama Etkisi, *Sosyoloji Konferansları*, 0(36), 99-116.
- Kaygısız, A. D. ve Ezanoğlu, Z. (2021). Demografik Değişimin Enflasyon Üzerindeki Etkisi. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*, 30(1), 45-64.
- KICIR, B. (2017). Eğitimli Genç İşsizliği Üzerinden İşsizlik Kaygısına Bir Bakış. *Çalışma ve Toplum*, 54(3).
- Kolev, A. ve Saget, C. (2005). Understanding Youth Labour Market Disadvantage: Evidence from South-East Europe. *International Labour Review*, 144(2), 161-187.
- Malley, J. ve Molana, H. (2008). Output, Unemployment and Okun’slaw: Some Evidence from the G7. *Economics Letters*, 101(2), 113-115.
- Marelli, E., Choudhry, M. T. ve Signorelli, M. (2013). Youth and Total Unemployment Rate: The Impact of Policies and Institutions. Youth and Total Unemployment Rate: *The Impact of Policies and Institutions*, 63-86.
- Mileva, E. (2007). Using Arellano-Bond Dynamic Panel GMM Estimators in Stata. *Economics Department, Fordham University*, (64), 1-10.
- Murat, S. ve Şahin, L. (2011). AB’ye Uyum Sürecinde Genç İşsizliği. İstanbul Ticaret Odası.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.

- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels (IZA Discussion Paper No. 1240). Institute for the Study of Labor (IZA).
- Phillips, A. W. (1958). The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom. *Economica*, 25(100), 284-295.
- Roodman, D. (2009). How to Do Xtabond2: an Introduction to Difference and System GMM in Stata. *The Stata Journal*, 9(1), 86-136.
- Samuelson, P. A., ve Solow, R. M. (1960). Analytical Aspects of Anti-Inflation Policy. *The American Economic Review*, 50(2), 177-194.
- Sargan, J. D. (1958). The Estimation of Economic Relationships Using Instrumental Variables. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 393-415.
- Torun, M. ve Arıca, F. (2011). 2008 Global Ekonomik Kriz'in Genç İşsizlik Açısından Değerlendirilmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 163-178.
- Tosun, S. (2021). Sağlık Hizmetlerinde Genç İşsizliği Sorunu: Fenomenolojik Bir Yaklaşım. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(2), 60-75.
- Tosun, S. Azazi, H. (2021). Covid-19 Pandemisinde Çok Uluslu Şirketlerin İstihdam ve İşsizlik Üzerindeki Etkileri. İçinde H. Azazi (Editor), *Covid-19 ve İşgücü Piyasaları Güncel Araştırmalar* (s.96-110). Bursa: Ekin Yayınevi
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2013). *İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Youth, U. N. (2013). Definition of youth.

TÜRKİYE'DE FİNANSAL GELİŞME VE MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERİNİŞSİZLİĞE ETKİSİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR DEĞERLENDİRME

Ali Rauf KARATAŞ¹

GİRİŞ

İktisat bilimi içerisinde makroekonomik araştırmaların odaklandığı temel sorunlardan biri kalıcı işsizliktir. Makro iktisat disiplininin gelişiminde ve işsizlik olgusu üzerine tartışmaların ağırlık kazanmasında, 1929 Büyük Buhranı önemli bir eşik olmuştur. Dünya tarihinin o zamana kadar gördüğü küresel ölçekli en büyük ekonomik krizlerden biri olan büyük buhran boyunca ülkeler yüksek ve kalıcı işsizlik oranlarını tecrübe etmiştir. Selwyn Parker, Büyük Çöküş adlı eserinde, tarlalarda çalışan Avustralyalı bir işçinin şu sözlerine yer vermişti: “Birinci Dünya Savaşı’nın sonundan, İkinci’sinin başına, 1939’a kadar tüm ülkeyi iş bulmak için dolaştım!”(Parker, 2008, s. 66). İşsizlik bu bağlamda ekonomik bir sorun olduğu kadar sosyal maliyetleri de olan bir olgudur.

İşsizliğin çok yönlü ve ekonomik birimlerin tümünü ilgilendiren bir mesele olması, iktisadi ekollerin işsizliği açıklamaya yönelik teorik yaklaşımlarını etkilemiştir. İşsizliğin teorik temellerine dair yaklaşımlar 1970’li yıllarda yaşanan petrol şokları kaynaklı krizlere kadar iki ana bakış açısına sahip olmuştur. Bunlardan birincisi olan Neo-klasik ekol² sahip olduğu bazı varsayımlar nedeniyle³ işsizlik olgusunun ekonomilerde sadece gönüllü işsizlik tanımıyla görülebileceğini, gönülsüz işsizliğin ise ortaya çıkırsa dahi piyasa mekanizması içerisinde esnek ücretler vasıtasıyla kendiliğinden çözülebileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Neo-

¹ Arş. Gör. Dr., Karabük Üniversitesi,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,ORCID ID: 0000-0003-1031-6722, aliraufkaratas@karabuk.edu.tr

² Klasik ve Neo-klasik ekol literatürde aynı anlam bağlamında kullanılagelmiştir.

³ Tam istihdam, tam bilgi, rasyonel iktisadi karar birimleri, ücret ve fiyatların tam esnek olması gibi.

klasik ekole göre işsizlik sadece kısa dönemde ortaya çıkabilmekte ve piyasaya müdahale edilmediği müddetçe uzun dönemde görülmemektedir. 1929 bunalımı sonrası Neo-klasik ekolün bazı önermelerinin işlemediği tecrübe edilmiştir. 1936 yılında John Maynard Keynes'in yayınladığı Genel Teori ile Keynesyen Ekol iktisadi literatüre dahil olmuştur. Keynes, krizin ve özel olarak işsizliğin nedeni olarak toplam talep yetersizliğini öne sürmüştür. Keynes, ücretlerin ve fiyatların özellikle aşağı yönlü inelastik olduğunu ifade ederek, krizden çıkış ve işsizliğin azaltılması için devlet destekli maliye politikalarının uygulamaya konması gereğinden bahsetmiştir. Keynes'in yaklaşımı, 1970'lerin sonuna kadar dünyada refah devleti modelinin(welfarestate)hâkim paradigma olmasını sağlamıştır. Takip eden yıllarda ise işsizlik üzerine yapılan açıklamalar, Keynesyen ve Neo-klasik ekolün uzantıları olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu yaklaşımlar mikro temelleri üzerinden işsizliği açıklama amacı taşımıştır.

Son yıllarda ise işsizliğin belirleyicilerini tespit etmek için ampirik çalışmalar ağırlık kazanmaktadır. Bu çalışmada da söz konusu teorik temellerden hareketle, Türkiye ekonomisinde 1982-2020 dönemi verilerini kullanarak işsizliğin belirleyicilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada işsizliği açıklayabilmek için makro iktisadi göstergeler ve finansal gelişme rasyoları tercih edilmiştir. Bilindiği üzere bir ekonomik sistem temelde üç tür piyasadan oluşmaktadır. Bunlar mal ve hizmet piyasası, faktör piyasası ve finansal piyasalar. Dolayısıyla bütünlüğe sahip bir ekonometrik analiz için 1980 sonrası finansal liberalizasyon sürecine giren ve banka temelli bir finansal sisteme sahip olan ülkemizde işsizliğin temel belirleyicilerin tespit edilebilmesinde, finansal gelişme göstergeleri de kurulan modele dahil edilmiştir. Türkiye'nin 1982-2020 dönemi ortalama işsizlik oranı %9,47'dir. Son dönem verisi itibariyle de Türkiye, dünyada en yüksek işsizliğe sahip 40. ülke konumundadır. Bu sebeple bu çalışmada Türkiye ekonomisinde işsizliğin belirleyicilerin tespit edilmesi ve bu bağlamda önerilerin sunulması hedeflenmiştir.

İŞSİZLİĞİN BELİRLEYİCİLERİ: TEORİK ÇERÇEVE

İşsizlik olgusu iktisat literatüründe tarih boyunca farklı bakış açıları ile açıklanmıştır. Neo-klasik iktisadi yaklaşıma göre esnek ücretler ve tam bilgi varsayımı altında işgücü piyasasının her zaman dengede olduğu kabul edilir. Bu kural, asgari ücret düzenlemesi gibi kurumsal faktörlerin devreye girmesi nedeniyle bozulursa işgücü piyasasında ücret katılıkları başlayabilir ve bu da klasik gayri iradi işsizliğin ortaya çıkması sonucunu doğurabilir. İşgücü arzı ve işgücü talebinin, işgücü piyasasında karşı karşıya gelerek oluşturduğu denge ücretin üzerinde bir asgari ücret uygulaması piyasada emek arzı fazlasına neden olacaktır. Görüldüğü üzere Neo-klasik teori bir tam istihdam analizi olduğundan, işgücü piyasasında ücretlerin esnekliği önünde bir engel olmadığı müddetçe işsizlik, yalnızca gönüllü işsizlik olarak ortaya çıkabilecek bir durumdur(Baah-Boateng, 2013, s. 386).

1929 büyük buhranına kadar işsizliğin sadece gönüllü bir sorun olduğu kabulü iktisadi hayata hâkim olmuştur. Büyük buhran sonrası ve özellikle 1936 yılında Keynes'in "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" başlıklı eserini yayınlamasıyla birlikte işsizlik sorununa dair hâkim paradigma bir değişim yaşamıştır. Keynesyen analiz, Neo-klasik iktisadi ekolün tersine bir eksik istihdam analizidir. Keynes'e göre emek piyasası her zaman tam istihdam dengesinde değildir (Snowdon & Vane, 2005, s. 57). Keynes'in Genel Teori ile istihdam teorisine getirdiği en önemli yenilik de eksik istihdam analizi⁴ ile bağlantılı olarak ekonomilerde gönülsüz işsizlik olgusunun da gözlenebileceği fikridir. Keynes, Neo-klasik yaklaşımdaki tam istihdam koşulu varsayımının oldukça sınırlı hipotezlere dayandığını ifade ederek, ekonomilerde cari ücret düzeyinde çalışmak istediği halde iş bulamayacak kişilerin olası olduğunu söylemiştir. Keynes bu bağlamda işsizliğin ve hatta 1929 büyük buhranının sebebi olarak toplam talep yetersizliğini göstermiştir. Keynes'e göre iktisadi karar birimlerinin daha az sayıda mal ve hizmet talep etmeleri, firmaların daha az emek talep etmelerine yol açmaktadır. Toplam talep yetersizliğine bağlı olarak ortaya çıkan gönülsüz işsizlik sorununun aşılmasında ise hükümetlerin(devletin) takip edeceği maliye ve para politikalarına vurgu yapmıştır. Bu anlamda Genel Teori ile birlikte iktisadi literatürde makroekonomik analiz yer edinmiştir. Keynes'in işsizlikle ilgili çıkarımlarının temelinde reel ücretlerin toplam talep tarafından belirlendiği varsayımı yatmaktadır. Keynes'e göre reel ücretler istihdam hacminin sonucu değil, nedenidir. Ayrıca Keynes'in parasal ücretlerin katılığı varsayımını kabul etmesi piyasaların kendiliğinde tam istihdam dengesine ulaşmasını olanaksız kılmaktadır (Fisunoğlu & Tan, 2009, s. 34).

1970'li yıllara kadar işsizlik olgusu üzerine tesir gücüne sahip üçüncü yaklaşım Karl Marx tarafından öne sürülmüştür. Marksist teorinin istihdam ayağı, emek değer teorisi üzerine kurulmuştur. Marx'a göre değer yegâne üreticisi emektir. Bir malın değeri de söz konusu malın üretilmesinde harcanan ortalama emek-zaman miktarına eşittir (Skousen, 2011, s. 167). Marksist teoride işsizlik bu anlamda nüfus ile ekonomik sistem arasındaki ilişki üzerinden okunmaktadır. Marx, kapitalist sistemin hem bir yükselip bir düşen doğasını hem de söz konusu sistemin nihai çöküşüne dair öngörüsünü vurgularken iki tip işsizlikten söz etmektedir. İlki kapitalist üretim biçiminin bir çıktısı olarak ifade edilen ve yedek işsizler ordusuna oluşmasına yol açan teknolojik işsizliktir. Diğeri ise makineleşme ve yüksek teknoloji sonucu büyük işletmelerde yaşanacak yoğunlaşma ve geniş ölçekli olmayan firmaların kârlarının azalması neticesinde ortaya çıkacak işsizliktir. Bu süreç en sonunda sermaye birikime dayalı kârın azalmasına yol açacaktır. Azalan kârlar, artan maliyetler, tekeli güç ve yetersiz tüketim ise proletarya sınıfının kitlesel işsizliğine neden olacaktır (Ataman, 1998, s. 63).

4 Keynes'e göre eksik istihdam koşullarında fiyat mekanizması değil, miktar uyumu mekanizması yani üretim miktarındaki değişimler temel rolü oynamaktadır. Buna göre reel çıktı, ülkenin istihdam hacmine göre belirlenmektedir.

Görüldüğü üzere dünya ekonomilerinde hem işsizlik hem enflasyon (stagflasyon) olgusunun yaşanmaya başladığı 1970'li yıllara kadar üç ana akım görüş işsizlik meselesinde etkili olmuştur. 1970'li yıllardan itibaren ise özellikle finansal sistemdeki gelişmelerle birlikte ekonomilerin çehresi değişmeye başlamış ve işsizliği açıklamaya yönelik çok sayıda yeni iktisadi yaklaşım ortaya çıkmıştır.

Rasyonel beklentiler teorisi⁵ hinterlandında gelişen ve Robert Lucas ile Thomas Sargent tarafından inşa edilen Yeni klasik ekole göre, fiyat düzeyinde beklenen değişmelere uyarlanacak şekilde tüm ücretler ve fiyatlar tamamıyla esnektir. Başka bir ifade ile beklenen fiyat düzeyinde meydana gelecek bir yükseliş, ücret ve fiyatlarda eşanlı olarak eşit nispette bir yükselişe neden olmaktadır. Çünkü Yeni klasik görüşe göre emek talebi cari reel ücretin bir fonksiyonudur ve fiyat düzeyinin yükselmesini bekleyen işçiler reel ücretlerinin düşmesini engellemek isteyeceklerdir. Buna karşın, emek arzı ise beklenen reel ücretin bir fonksiyonudur. Bu sebeple cari reel ücretle beklenen reel ücret arasında bir fark oluşması durumunda işsizlik sorunu ortaya çıkacaktır. Eğer beklentiler aynı yönde gerçekleşirse, reel ücret ve toplam üretim doğal düzeyinde yani tam istihdam seviyesinde dengede kalmaya devam edecektir. Fakat beklenmeyen politikaların bir etkisi olduğunda denge bozulacaktır(Mishkin, 2007, s. 642).

Yeni klasik ekolün fikir çatısı altında gelişen Reel İktisadi Dalgalanmalar Teorisi (Real Business Cycle Theory), esnek fiyat ve ücretler nedeniyle piyasaların sürekli temizlendiği varsayımı kabul etmekle beraber üretim ve işsizlik düzeylerinde görülen dalgalanmaları teknolojik gelişmelerde meydana gelen değişimlerle açıklamaktadır. Buna göre reel şok adı verilen ve verimliliği artırıcı veya azaltıcı yönde gözlenen teknolojik değişimler, iktisadi karar birimlerinin rasyonel tepkileri neticesinde üretim ve işsizlik düzeylerinde dalgalanmalara neden olmaktadır. Ayrıca teknolojik değişim çok hızlı gerçekleşirken, bu değişimlere karşı firmalar ve işçilerin reaksiyonu daha yavaştır. Ekonomilerde dalgalanmaların ikinci nedeni bu anlamda, şok ve yayılma dönemindeki söz konusu zaman farkı olmaktadır(Ünsal, 2007, s. 38).

Yeni Keynesyen ekol ise piyasaların temizlendiği modellerin kısa dönemli ekonomik dalgalanmaları açıklamada yetersiz kaldığını ve özellikle ücretlerin düşme yönünde katı olduğunu ve dolayısıyla emek piyasasındaki dengesizliklerin söz konusu ücret ve fiyat katılıkları sebebiyle hemen ortadan kalkmayacağını öne sürmüşlerdir. Yeni Keynesyen ekol, işsizliğin sebebi olarak Keynesyen ekolün görüşlerini büyük ölçüde paylaşmaktadır(Yıldırım, Karaman, & Taşdemir, 2013). Fakat Yeni Keynesyen ekol, ek olarak, ücret ve fiyat yapışkanlıklarının mikro iktisadi temellerini açıklamaya çalışmıştır.

Yeni Keynesyen ekol çerçevesinde yapışkan ücretleri açıklamaya yönelik yaklaşımlardan biri Etkin Ücretler Teorisi'dir. Etkin Ücretler Teorisi, temelde

5 Rasyonel Beklentiler Teorisi'nin doğuşu ve daha fazla bilgi için: (Muth, 1961).

işgücü verimliliği ile reel ücretler arasındaki ilişki üzerine kuruludur. Teoriye göre işgücü verimliliği, reel ücretin artan bir fonksiyonudur. Fakat işçiler, verimlilikleri hakkında eksik bilgiye sahiptir. Ayrıca firmalar, piyasada bir emek arzı fazlası söz konusu olduğunda dahi, işgücü verimliliğindeki olası kayıpları düşünerek daha düşük ücrette çalışmaya razı işgücünü istihdam etmeyecektir. Firmaların tercih ettiği etkin ücret, piyasa koşullarında oluşacak denge ücretten daha yüksek olduğunda ise yine daha fazla işçi etkin ücretten çalışmak isteyecek ve gönülsüz işsizlik oluşacaktır. Ortaya çıkan işsizlik, etkin ücrette hali hazırda çalışan işçilerin motivasyonunu bu sebeple yükseltecektir. Dolayısıyla etkin ücret teorisine göre bir ekonomide yüksek reel ücretler ve yüksek işsizlik söz konusu olduğunda, çalışan, işgücü verimliliğini artırmakta ve daha fazla çalışmaktadır(Bilir, 2017, s. 199).

Reel ücretlerin işsizlik karşısında neden hızlı şekilde tepki göstermediğini açıklamaya yönelik bir başka yaklaşım İçeridekiler-Dışarıdakiler Modeli'dir. Bu modelin özünde de işsizleri işe alıp daha düşük ücretten istihdam etmek yerine, mevcut işçi havuzunu muhafaza etme eğilimi vardır. Modele göre, firmaların bu tavrının arkasında üç gerekçe yatmaktadır. (1) asgari ücret düzenlemesine yönelik yasalar, asgari ücretin piyasanın temizlenmesini sağlayacak denge ücretten yüksek bir asgari ücret uygulamasına yol açabilir. (2) etkin ücret düzeyinden daha aşağıda bir ücretle dışarıdakilerin istihdam edilmesi işgücü verimliliğini azaltarak üretim maliyetlerinin yükselmesine yol açabilir. (3) işgücü devir oranının yükselmesi, içeridekilerin konumunu koruma gayesiyle işveren üzerinde baskı oluşturması ihtimalini artırabilir. Bu gerekçelerle firmalar, toplam talebin düştüğü durumlarda bile ellerindeki mevcut emek arzı ile çalışmaya devam etme güdüsü taşırlar ve işçilerin marjinal verimliliklerin üzerinde ücret ödemeye razı olabilirler(Kablamacı, 2011, s. 57).

Yeni Keynesyen ekolün reel ücret katılıklarını açıklamada geliştirdiği bir diğer teori, Zımnî Sözleşmeler Modeli'dir. Model özünde, uzun dönemde çalışanlar ile firmaları bir arada tutan bağı açıklama üzerinedir. Firmalar bu bağlamda çalışanların işlerine duydukları bağlılığı artırmayı amaçlamaktadır. Çalışanların temel gayesi riskten kaçınma ve gelirlerinde meydana gelebilecek dalgalanmaları en az seviyede tutabilmektedir. Dolayısıyla bu teoriye göre, riskten kaçınan işgücü ile risk yansız firmalar karşı karşıya gelmektedir. Bu koşullarda işveren ve işçiler arasında yazılı olmayan, örtük bir anlaşma söz konusu olur. İşçilerin bir sigorta olarak gördükleri örtük anlaşma ise ücret katılıklarına neden olmaktadır. Özellikle firmalar lehine bir asimetrik bilgi varlığında, örtük sözleşmeler daha katı reel ücretlere neden olmakta ve daha yüksek düzeyde işsizliğe yol açabilmektedir(İpek, 2009, s. 252).

Ekonomilerde neden işsizlik sorununun ortaya çıktığı meselesi üzerine değinilecek son yaklaşım Monetarist Ekoldür. Monetarizm büyük ölçüde 1976 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Milton Friedman öncülüğünde geliştirilmiş bir iktisadi ekolün adıdır. Friedman'a göre uygulanacak iktisat politikalarının etkinliğinde

en önemli araç para politikalarıdır. İşsizlik sorunun temelinde de yine uygulanan yanlış para politikaları yatmaktadır. Monetarist ekol, Neo-klasik iktisadın, serbest piyasa ekonomisine dayalı önermelerini istikrarlı ve kabul edilebilir görmekle birlikte, ekonominin her zaman tam istihdam düzeyinde dengede olacağını fikrinde Neo-klasik yaklaşımdan ayrılmaktadır. Monetaristlere göre insanların daha iyi bir iş arama veya işsizlik yardımlarından yararlanması gibi nedenlerle geçici süre işsiz kalmaları söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla tam istihdam koşullarında dahi her ekonomide doğal işsizlik oranı adını verdikleri bir düzeyde işsizlik söz konusu olacaktır (Aktan, 2010, s. 172). Ekonomilerde işsizlik, doğal işsizlik oranından sapma yaşandığı zamanlarda sorun haline gelmektedir. Fakat söz konusu sapsmalar nominal ücret enflasyonu/deflasyonu yoluyla kısa dönemde dengeye yaklaşacak ve ekonomiler uzun dönemde tekrar doğal işsizlik oranı düzeyine kavuşacaklardır.

İşsizlik ile belirli makroekonomik değişkenler arasında bağlantılar sağlayan farklı teoriler ve hipotezler vardır, ancak temel teorik bağlantılar Phillips (1958) tarafından geliştirilen ünlü Phillips eğrisi ve Okun'un (1962) çalışması aracılığıyla Okun yasası olarak bilinen çerçevede sağlanmaktadır. Phillips eğrisi enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi kurarken, Okun yasası çıktı ve istihdam (işsizlik) arasındaki bağlantıyı sağlar. Phillips Eğrisi, London School of Economics profesörü A. W. Phillips'in 1861-1957 dönemi Birleşik Krallık verileri ile gerçekleştirdiği çalışmanın bulgularına dayanmaktadır. Buna göre söz konusu dönemde işsizlik oranı ile nominal ücretler arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığı kanıtlanmıştır. Daha yüksek işsizlik oranı, daha düşük ücret enflasyonuna neden olmaktadır. Daha geniş bir ifadeyle enflasyon ile işsizlik arasında bir takas ilişkisi mevcuttur. Büyüme ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiye dair ilk kanıtlar ise Arthur Okun'un çalışması ile iktisadi literatüre dahil olmuştur. Amerikan ekonomisine dair verilerle gerçekleştirilen çalışma sonuçlarına göre reel büyüme oranı olarak yıllık olarak %2,25'in üzerine çıktığında işsizlik oranı azalmaya başlamaktadır. Buna göre 2,25'in üzerindeki her %1'lik artış, işsizliği %0,5 birim azaltmaktadır (Dornbusch & Fisher, 1994, s. 17-19).

Bahsi geçen iki çalışma işsizliğin makroekonomik belirleyicileri özelinde öncül çalışmalar olma özelliği öne çıkmaktadır. Takip eden yıllarda işsizliğin belirleyicileri üzerine çok sayıda çalışma yapılmış ve farklı sonuçlar elde edilmiştir. Dolayısıyla işsizlik üzerine yapılan çalışmalar dönem, ülke, ekonomik sistem ve kullanılan veri seti bağlamında çeşitlilik göstermektedir.

İşsizlik oranını açıklamaya yönelik çalışmalar, çoğunlukla reel iktisadi göstergelere ağırlık vermekle beraber son yıllarda finansal gelişme üzerine araştırmalar literatüre dahil olmaktadır. Finans sektörü, 1970'ler sonrasında hızlanan finansal küreselleşme ile önemli bir genişleme yaşamış ve tüm ekonomiler için önemli olumlu ve olumsuz ekonomik etkileri olmuştur. Finansal gelişme ve işsizlik oranı arasındaki ilişkide de özellikle gelişmekte olan ekonomiler ve

gelişmiş ekonomiler arasında farklı sonuçlar tespit edilmektedir. Bu sebeple bu çalışma ekonomik büyüme ve finansal gelişme başta olmak üzere Türkiye’de işsizlik oranının belirleyicilerini iki ana koldan incelemeyi amaçlamaktadır.

TÜRKİYE’DE İŞSİZLİĞİN BELİRLEYİCİLERİ: ZAMAN SERİSİ ANALİZİ

1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisi çoğunlukla yüksek oranda ve kalıcı işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye’de işsizliğin yüksek olmasında öncelikle yapısal nedenlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca 1994, 1999, 2000, 2001 ve son olarak küresel ölçekte gerçekleşen 2008 krizleri neticesinde yaşanan ekonomik daralmalar, yükselen işsizlik oranlarını da beraberinde getirmiştir. Ayrıca 1980 sonrası dönemde hızlanan dışa açılma ve finansal liberalizasyon süreci, ekonomik ve sosyal dönüşümlere neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı 1980 sonrası dönemde işsizlik üzerinde etkili olduğu düşünülen faktörlerin analiz edilmesidir. Bu amaca yönelik olarak, çalışmanın bu kısmında ARDL sınır testi ile işsizliğin temel belirleyicilerin analizi gerçekleştirilmiştir.

Literatür Taraması

Bu çalışmada, literatür taraması kurulan modelde kullanılan değişkenler özelinde gerçekleştirilmiş ve uluslararası çalışmalar ve Türkiye üzerine çalışmalar olmak üzere iki başlıkta aktarılmıştır.

Uluslararası Çalışmalar

Sahabbir, Hussain ve Imran(2012) çalışmalarında, Pakistan’da finansal sektör gelişimi ile işsizlik arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek amacıyla ARDL sınır testini kullanarak 1973-2007 dönemi verilerini analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre M2 para arzının GSYH’ye oranı ile işsizlik oranı arasında pozitif yönlü, ortalama piyasa kapitalizasyonunun GSYH’ye oranı ve devlet bankası varlıklarının GSYH’ye oranı ile işsizlik oranı arasında ise negatif yönlü bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.

Trimurti ve Komalasari(2014) yaptıkları çalışmada, ekonomik büyüme, enflasyon, asgari ücret ve işsizlik arasındaki ampirik ilişkiyi incelemek için 2004-2012 dönemi verilerini kullanarak Endonezya’da yedi bölgeyi regresyon analizi ile sınımışlardır. Çalışma neticesinde ekonomik büyümenin işsizlik üzerinde önemsiz bir etkiye sahip olduğu, enflasyon ile işsizlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu, asgari ücretin ise işsizlik üzerinde bir tesire sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Bayar(2016) çalışmasında, 16 gelişen piyasa ekonomisinde, 2001-2014 dönemi verilerini kullanarak finansal gelişme ve yurtiçi yatırımların işsizlik oranı üzerindeki etkisini panel veri analiziyle incelemiştir. Çalışma sonuçlarına göre finansal gelişmenin sadece dört ülkede işsizliği azalttığı tespit edilmiştir. Ayrıca finans sektörü gelişiminden işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur.

Pesliakaite(2016) çalışmasında, 2002-2012 dönemi için on Orta ve Doğu Avrupa ülkesinde uzun vadede işsizliğin belirleyicilerine dair ekonometrik bir analiz gerçekleştirmiştir. Çalışma sonuçlarına göre makroekonomik şokların işsizlik oranı üzerinde etkili olduğuna sonucuna ulaşılmış; kurumsal düzenlemelerin ise ancak işgücü piyasasını daha esnek hale getirdiğinde işsizlik oranını azalttığı tespit edilmiştir.

Ogbeide, Kanwanyeve Kadiri (2016) yaptıkları çalışmada, 1981-2013 döneminde Nijerya'da işsizliğin belirleyicilerini hata düzeltme modeli(ECM) ve en küçük kareler yöntemini(OLS) kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre finansal gelişmenin işsizlik oranını önemli ölçüde artırdığı, kişi başına reel GSYH, ticari açıklık ve reel kurdaki değer kaybının ise işsizliği azalttığı tespit edilmiştir.

Folawewo ve Adeboje(2017) yaptıkları çalışmada, Batı Afrika Devletleri Ekonomi Topluluğu'na dahil ülkelerin 1991-2014 yıllarını kapsayan verileri kullanarak, panel veri analizi ile makroekonomik göstergeler ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma bulgularına göre, GSYH büyümesinin işsizlik oranı üzerinde azaltıcı fakat önemsiz bir etkiye sahip olduğu, enflasyon oranının ise işsizlik üzerinde güçlü ve artırıcı bir etkiye sahip olduğunu tespit edilmiştir.

Alrayees ve Wadi(2018), çalışmalarında Bahreyn'de işsizliğin belirleyicilerini ortaya çıkarmak için 1980-2015 dönemi verilerini analiz etmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ve enflasyonun işsizlik oranı üzerine önemli bir etkisi olmadığı, sabit sermaye oluşumu ve kamu harcamalarının ise işsizlik üzerinde önemli bir tesire sahip olduğu tespit edilmiştir.

Epstein ve Shapiro(2019), gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler için kurdukları iki ayrı modelde finansal gelişme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemişlerdir. Çalışma bulgularına göre gelişmekte olan ve yükselen ekonomilerde finansal gelişme ile işsizlik oynaklığı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilirken, gelişmiş ekonomilerde söz konusu değişkenler arasında bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Chen, Kim ve Lin (2021) çalışmalarında, 1991-2015 dönemi verileri ile sistem GMM analizi kullanarak 97 ülkenin verilerini analiz etmişlerdir. Çalışma bulgularına göre finansal gelişme göstergesinin türüne ve analize konu ülkelerin işgücü piyasası esnekliklerinin boyutuna göre farklı sonuçlar elde edilmiştir. Çok fazla finansal gelişme, görece katı işgücü piyasasına sahip ülkelerde işsizliği artırmaktadır. Çok banka temelli veya çok az piyasa odaklı finansal sistemler, özellikle görece esnek işgücü piyasalarına sahip ülkelerde işsizliği oldukça artırmaktadır. Özel sektöre sağlanan krediler, daha katı işgücü piyasasına sahip ülkelerde işsizliği artırmaktadır.

Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar

Peker ve Bölükbaş(2012) çalışmalarında, Türkiye’de işsizliğin belirleyicilerini Johansen eşbütünleşme testini kullanarak 2000:Q1-2011:Q1 dönemi için analiz etmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre reel kesim güven endeksi ile işsizlik oranı arasında ters yönlü, özel sektör toplu iş sözleşme sayısı ile ise pozitif yönlü bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.

Kanberoğlu(2014) yaptığı çalışmada, finansal gelişme ile işsizlik arasındaki ilişkiyi 1985-2010 dönem verileriyle çok değişkenli regresyon analizi yöntemini kullanarak araştırmıştır. Çalışma sonuçlarına göre Türkiye’de, M2 para arzının GSYH’ye oranındaki artışların işsizlik oranını artırdığı, özel sektöre sağlanan kredilerin GSYH’ye oranındaki yükselişlerin ise işsizlik oranını azalttığı tespit edilmiştir. Ek olarak piyasa hisse senedi değerleri toplamının GSYH’ye oranı ile işsizlik oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Göçer(2015) çalışmasında, Türkiye’de bankacılık kesimi toplam kredi hacminin işsizlik üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi, çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ve dinamik en küçük kareler yöntemini kullanarak üç ayrı dönem için analiz yapmıştır. 1986-2013, 2000:Q1-2013:Q2 ve 2005:M01-2013:M05 dönemleri için yapılan analiz sonuçlarına göre Türkiye’de kredi hacminde gözlenen artışların işsizlik oranını azalttığı tespit edilmiştir.

Karaçayır ve Karaçayır (2016) çalışmalarında, Türkiye ekonomisi için 2006-2015 dönemi verileri ile finansal gelişme ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi ARDL modeli ile sınımlanmıştır. Çalışma bulgularına göre, yurtiçi kredi hacmindeki artışların kısa dönemde işsizliği azalttığı fakat uzun dönemde söz konusu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Tarı ve Bakkal(2017) çalışmalarında, VAR analizini kullanarak 1980-2012 dönemi verileri ile işsizliğe etki eden değişkenleri incelemişlerdir. Çalışma neticesinde Türkiye’de işsizliği yükselten en önemli faktör olarak ekonomik krizler tespit edilmiştir. Ayrıca asgari ücretler, sendikalaşma oranı ve verimlilik işsizliğin artmasında tesire sahip diğer değişkenlerdir.

Akcan ve Ener(2018) yaptıkları çalışmada, 2000Q1-2015Q3 dönemi verilerini kullanarak işsizlik oranı ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizini kullanmışlardır. Çalışma neticesinde Türkiye’de işsizlik oranını en iyi açıklayan değişken reel döviz kuru olmak üzere enflasyon, büyüme ve ihracatı işsizliğin belirleyicileri olarak tespit etmişlerdir.

Ayhan(2019) çalışmasında, Türkiye ekonomisinde işsizliğin makro iktisadi belirleyicilerini tespit edebilmek adına 2005:M01-2018:M11 dönemi aylık verileri kullanarak ARDL, DOLS, FMOLS ve eşik regresyon modelleri ile analiz etmiştir.

Çalışma sonuçlarına göre, sanayi üretimi ile işsiz sayısı arasında negatif, TÜFE ve faiz oranlarıyla ise pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Görüldüğü üzere işsizliğin belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalar farklı sonuçlar vermektedir. Bu durumda, işsizlik olgusunun ülkelerin iç dinamiklerine fazlaca bağlı olmasının etkili olduğu söylenebilir. Ülkeler boyunca işsizliği azaltmada en etkili göstergenin GSYH büyümesi olduğu görülmektedir. Finansal gelişmenin işsizliği azalttığına dair ise zayıf ve az sayıda kanıt mevcuttur. Buna göre özellikle katı işgücü piyasasına sahip ve gelişmiş ülkeler sınıfında yer almayan ekonomilerde, finansal gelişme işsizliği artırmaktadır. Dolayısıyla finansal gelişmenin pozitif bir tesire sahip olması için güçlü finansal kurumlara ve iyi tasarlanmış finansal sistemlere ihtiyaç vardır.

ARAŞTIRMANIN VERİLERİ VE MODEL

Bu çalışmada, Türkiye’de işsizliğin belirleyicileri tespit etmek amacıyla kurulan modelde bağımlı değişken olarak işsizlik oranı değişkeni tercih edilmiştir. Bağımsız değişkenlerin seçiminde makroekonomik göstergeler ve finansal gelişme göstergeleri tercih edilmiştir. Bu sayede reel sektör ve finansal sistemin işsizlik üzerindeki etkisinin eşanlı analiz edilmesi amaçlanmıştır. Makroekonomik göstergeler olarak sabit fiyatlarla (2015 yılı fiyatları) Gayrisafi Yurt İçi Hasıla(GSYH), doğrudan yabancı yatırımların GSYH’ye oranı, enflasyon oranı (tüketici fiyat endeksi) ve mal ve hizmet ihracatı ve ithalatı toplamının GSYH’ye oranı; finansal gelişmeyi temsil etmek üzere ise toplam finansal sistem mevduatlarının GSYH’ye oranı ve bankalarca özel sektöre sağlanan yurt içi kredilerin GSYH’ye oranı değişkenleri modele dahil edilmiştir. Modelde oran olmayan tek değişken sabit fiyatlarla GSYH olduğundan söz konusu değişken, logaritmik dönüşümü gerçekleştirilerek analize eklenmiştir. Çalışmada kullanılan verilerin tamamı Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Ayrıca analize dahil edilen tüm veriler yıllık olarak hesaplanmış ve 1982-2020 dönemini kapsamaktadır. Buna göre kullanılan değişkenlerin ve notasyonlarının toplu gösterimi Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Model Değişkenleri ve Notasyonları

Değişkenin İsmi	Denklemlerdeki Karşılığı
İşsizlik Oranı (Unemployment Rate)	U
GSYH (sabit fiyatlarla, 2015, ABD Doları)	LnGDP
Doğrudan yabancı yatırımların GSYH’ye oranı (ForeignDirect Investment)	FDI
Enflasyon Oranı (Consumer Price Index)	CPI
Mal ve hizmet ihracat ve ithalat toplamının GSYH’ye oranı (Total Trade)	TT
Bankalarca özel sektöre sağlanan yurt içi kredilerin GSYH’ye oranı (DomesticCredit)	DC
Finansal sistem varlıklarının GSYH’ye oranı (Financial SystemDepositsto GDP)	FSD

İlgili değişkenler kullanılarak kurulan modelin denklemi ise şu şekildedir:

$$\Delta U = \beta_0 + \beta_1 \text{LnGDP} + \beta_2 \text{FDI} + \beta_3 \text{CPI} + \beta_4 \text{TT} + \beta_5 \text{DC} + \beta_6 \text{FSD} + \varepsilon_t$$

Çalışmada gerçekleştirilen ekonometrik analizler söz konusu model üzerine kuruludur. Ekonomilerde işsizliğin temel belirleyicilerini açıklayan teori ve hipotezlerde öncül yaklaşım makroekonomik göstergelere odaklanmıştır. Bununla beraber finansal sistemin özellikle 1970'li yıllardan itibaren küresel ölçekte büyümesi ve derinlik kazanması finansal sistemin çıktıları ile işsizlik arasındaki ilişkiye dair literatürü zenginleştirmektedir. Ayrıca finansal döngünün (financialcycle) reel ve makroekonomik çıktılarla bağıntılı olduğu görüşü de ağırlık kazanmaktadır. Dolayısıyla çalışmada kurulan modelde makroekonomik göstergeler ve finansal sisteme dair göstergeler birlikte kullanılmıştır.

Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Bulgular

Çalışmada ekonometrik yöntem olarak, işsizlik ile modele dahil edilen bağımsız değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini tespit etmek gayesiyle ARDL sınır testi tercih edilmiştir. Analizin ilk aşamasında, modellerde kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri sunulmuştur. Devamında, kullanılan tüm serilerin durağanlık durumları birim kök testleri aracılığıyla kontrol edilmiştir. Son aşamada ise ekonometrik analiz gerçekleştirilmiş elde edilen ampirik bulgular aktarılmıştır.

Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı istatistikler, analizlerde kullanılan sayısal verilerin düzenlenmesine ve özetlenmesine yardımcı olan araçlardır. Tanımlayıcı istatistikler sayesinde, verilerin yayılım ve dağılımlarına dair bilgiler elde edilir (Miran, 2021, s. 2). Yorumlanması gereken büyük miktarda veri olduğunda, tanımlayıcı istatistikler grafik, yüzde ve ortalamaları öz olarak sunmaktadır. Buna göre çalışmada kurulan modelde kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

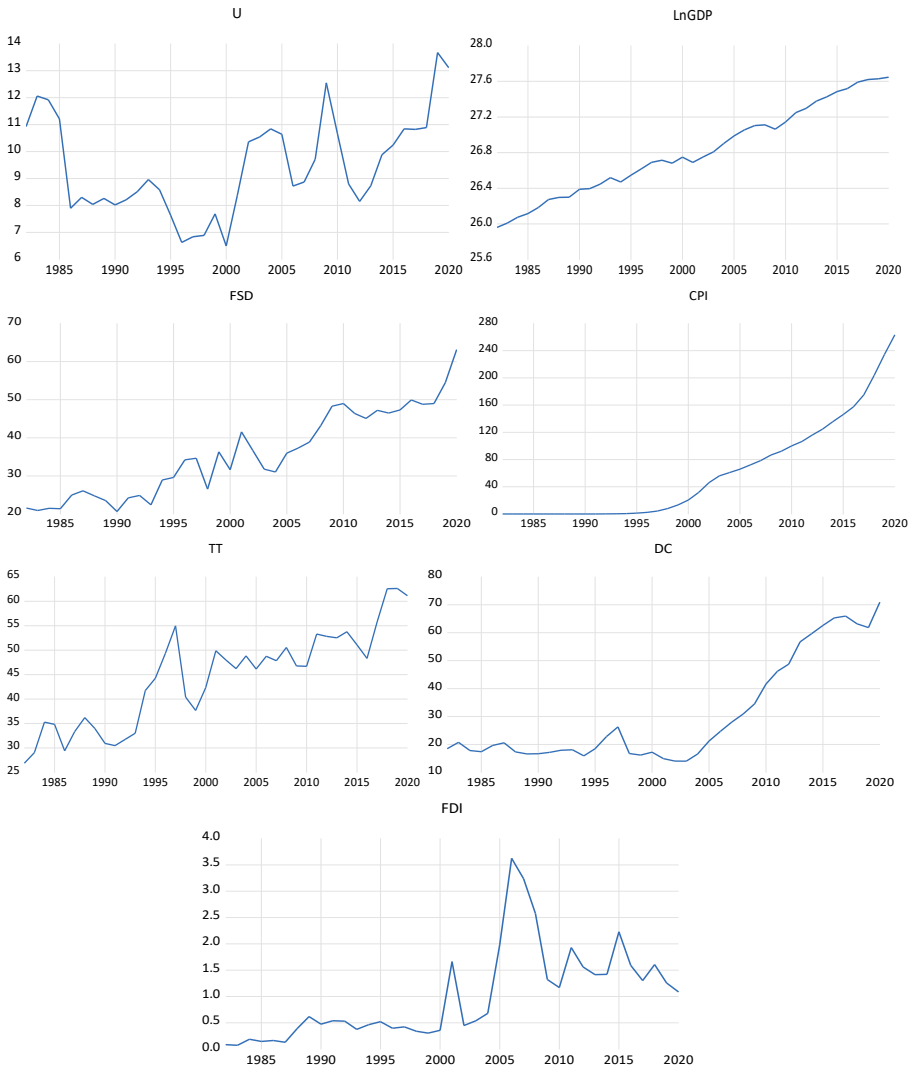
Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	U	LnGDP	FDI	CPI	TT	DC	FSD
Ortalama	9.474103	8.851048	1.004682	61.64162	44.34573	30.61373	35.64057
Medyan	8.870000	8.783081	0.541017	31.79845	46.69447	20.58152	34.64120
Maksimum	13.67000	9.395876	3.623502	263.2236	62.61188	70.92024	63.13445
Minimum	6.500000	8.316223	0.074581	0.003070	26.88092	14.01066	20.65697
Std. Sapma	1.822460	0.328701	0.875323	73.50603	9.864451	18.75750	11.30010
Çarpıklık	0.390001	0.225157	1.224281	1.083835	-0.063302	1.002778	0.365233
Basıklık	2.387198	1.889853	4.029610	3.284398	2.047189	2.369758	2.119138
Jarque-Bera	1.598887	2.332215	11.46528	7.766970	1.501301	7.181626	2.127935
JB Olasılık	0.449579	0.311577	0.003239	0.020579	0.472059	0.027576	0.345084

Tablo 2'de aktarılan tanımlayıcı istatistiklerde gösterilen ortalama; aritmetik ortalamayı ve değişkenin her iki tarafındaki sapmaların denge noktasını, medyan;

dağılımdaki orta değeri, maksimum; serideki en yüksek değeri, minimum; serideki en düşük değeri, standart sapma; verilerin değişkenliğinin bir ölçüsü olarak ortalamadan sapmaları, çarpıklık; dağılımın simetriklikten ayrılma derecesini, basıklık; dağılımının sivrilik derecesini ve Jarque-Bera ise normallik derecesini ifade etmektedir (Spiegel & Stephens, 1999, s. 40-116). Buna göre kurulan modele dahil edilen değişkenler içerisinde en yüksek oynaklığa sahip veri CPI, en düşük oynaklığa sahip veri ise LnGDP'dir. Modelde sadece TT değişkeni negatif çarpıklığa (sola çarpık) sahipken, diğer değişkenlerin tamamı pozitif çarpıklığa (sağa çarpık) sahiptir. Modelde kullanılan değişkenlerin zaman serisi grafikleri ise Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Değişkenlerin Zaman Serisi Grafikleri

Birim Kök Testleri

Zaman serisi analizlerinde önemli bir husus serilerin durağan veya durağan dışı olmaları durumudur. Bu sebeple bir zaman serisi modelinin kurulması aşamasında öncelikle serilerdeki durağan-dışılığın tespit edilmesi önemlidir. Durağanlığı (ya da durağan olmamayı) sınamada öne çıkan yöntemlerden biri birim kök testleridir (Gujarati & Porter, 2012, s. 754). Ayrıca geleneksel ARDL modelinde bağımlı değişkenlerin düzey değerinde durağan olmaması (birinci fark değerinde durağan olması) ve analize dahil edilen değişkenlerin I(2) olmaması koşulu söz konusudur (Pata & Çağlar, 2021, s. 9). Bu sebeple çalışmanın bu kısmında kurulan modelde kullanılan değişkenlerin durağanlık durumları ve sonuçların ARDL sınır testi için uygun olup olmadığını sınaması Artırılmış (Augmented) Dickey-Fuller (ADF) testi ve Dickey-Fuller GLS (ERS) testi ile yapılmıştır. Buna göre kurulan modelde kullanılan değişkenlerin ADF birim kök testi sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test Seviyesi	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Sonuç
U	Düzye	$\tau_{c,t} = -3.113$	0	I(1)
	İlk Fark	$\tau_{c,t} = -5.786^*$	0	
LnGDP	Düzye	$\tau_{c,t} = -2.645$	0	I(1)
	İlk Fark	$\tau_{c,t} = -6.243^*$	0	
FDI	Düzye	$\tau_{c,t} = -2.648$	0	I(1)
	İlk Fark	$\tau_{c,t} = -5.619^*$	0	
CPI	Düzye	$\tau_{c,t} = -1.067$	2	I(1)
	İlk Fark	$\tau_{c,t} = -4.354^*$	1	
TT	Düzye	$\tau_{c,t} = -4.479$	1	I(0)
	İlk Fark			
DC	Düzye	$\tau_{c,t} = -0.841$	0	I(1)
	İlk Fark	$\tau_{c,t} = -4.762^*$	0	
FSD	Düzye	$\tau_{c,t} = -3.521^{***}$	0	I(1)
	İlk Fark	$\tau_{c,t} = -7.717^*$	0	

Notlar: *, **, *** sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Optimal gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) göre belirlenmektedir. Maksimum gecikme uzunluğu ise 9'dur. ADF birim kök testi kritik değerleri MacKinnon (1996)'ya göre %1, %5 ve %10 için sırasıyla -4.211, -3.529 ve -3.196'dir. Test; düzey değerleri ve ilk farklar için sabit ve trendli olarak gerçekleştirilmiştir.

ADF birim kök testi sonuçlarına göre modele dahil edilen değişkenler içerisinde sadece mal ve hizmet ihracat ve ithalat toplamının GSYH'ye oranı düzey değerinde, diğer değişkenler ise birinci fark değerinde durağandır. ADF

birim kök testi sonuçları, kurulan modelin durağanlık bağlamında ARDL sınır testinin gerekliliklerine uygun olduğunu göstermektedir. DG-GLS (ERS) birim kök testi sonuçları ise Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. DF-GLS (ERS) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test Seviyesi	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Sonuç
U	Düzy	$\tau_c = -1.598$	0	I(1)
	İlk Fark	$\tau_c = -5.144^*$	0	
LnGDP	Düzy	$\tau_c = 1.779$	0	I(1)
	İlk Fark	$\tau_c = -6.421^*$	0	
FDI	Düzy	$\tau_c = -1.953^{***}$	0	I(1)
	İlk Fark	$\tau_c = -5.738^*$	0	
CPI	Düzy	$\tau_c = -1.459$	1	I(1)
	İlk Fark	$\tau_c = -3.880^*$	0	
TT	Düzy	$\tau_c = -0.714$	0	I(1)
	İlk Fark	$\tau_c = -6.234^*$	1	
DC	Düzy	$\tau_c = 0.916$	1	I(1)
	İlk Fark	$\tau_c = -3.942^*$	0	
FSD	Düzy	$\tau_c = 0.356$	0	I(1)
	İlk Fark	$\tau_c = -7.761^*$	0	

Notlar: *, **, *** sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Optimal gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) göre belirlenmektedir. Maksimum gecikme uzunluğu ise 9'dur. DF-GLS birim kök testi kritik değerleri MacKinnon (1996)'ya göre %1, %5 ve %10 için sırasıyla -2.627, -1.949 ve -1.611'dir. Test; düzey değerleri ve ilk farklar için sabitli olarak gerçekleştirilmiştir.

DG-GLS (ERS) birim kök testi sonuçlarına göre çalışmada analize dahil edilen bütün değişkenler birinci fark değerinde durağan olmaktadır. Bu anlamda DG-GLS (ERS) birim kök testi sonuçlarına göre de kurulan modelin ARDL sınır testinin gerekliliklerine uygun olduğunu tespit edilmiştir.

ARDL Sınır Testi ile Eşbütünleşme Analizi

ARDL sınır testi değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi doğrulamak için Pesaran ve diğerlerinin (Pesaran, Shin, & Smith, 2001, s. 289) geliştirdiği bir eşbütünleşme testidir. ARDL modeli kısa vadeli ve uzun vadeli parametreleri tek bir modelde tahmin edebilme yeteneğine sahip olarak eşbütünleşme testleri içerisinde önce çıkmaktadır (Pesaran & Shin, 1998, s. 371). Ayrıca, serilerin I(0) ve I(1) değerlerinde, diğer bir ifade ile serilerin düzey ve birinci derece düzeylerinde durağan olmaları durumunda ARDL sınır testi uygulanabilmekte ve sağlam tahminler üretebilmesidir. Ek olarak, ARDL'den türetilen hata düzeltme terimi (ECT)

ile uzun vadeli bilgi kaybına uğramadan, kısa vadeli dinamiği uzun vadeli denge ile bütünleştirilmektedir(Khan, Teng, & Khan, 2019, s. 435).ARDL sınır testinin diğer bir avantajı ise küçük örneklem büyüklüğünde de kullanılabilirliğidir(Usman, Kousar, Makhdum, Yaseen, & Nadeem, 2022, s. 15). ARDL modeli ifade edilen yönleri sayesinde diğer klasik eşbütünleşme analiz sonuçlara kıyasla daha tarafsız, etkili ve tutarlı sonuçlar verme iddiası taşımaktadır(Aksöz Yılmaz, 2020, s. 14). Buna göre, çalışmada ARDL sınır testi ile eşbütünleşme ilişkisini araştırmak için kurulan modelin denklemleri Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. ARDL Denklemleri

Temel uzun dönem ARDL denklemleri	$U = \alpha_0 + \alpha_1 \text{LnGDP}_t + \alpha_2 \text{FDI}_t + \alpha_3 \text{CPI}_t + \alpha_4 \text{TT}_t + \alpha_5 \text{DC}_t + \alpha_6 \text{FSD}_t + \epsilon_t$
ECM denklemleri	$\Delta U_t = \beta_0 + \sum_{j=1}^p \beta_{1j} \Delta U_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_{2j} \Delta \text{LnGDP}_{t-j} + \sum_{j=0}^m \beta_{3j} \Delta \text{FDI}_{t-j} + \sum_{j=0}^n \beta_{4j} \Delta \text{CPI}_{t-j} + \sum_{j=0}^s \beta_{5j} \Delta \text{TT}_{t-j} + \sum_{j=0}^v \beta_{6j} \Delta \text{DC}_{t-j} + \sum_{j=0}^w \beta_{7j} \Delta \text{FSD}_{t-j} + \gamma_1 \epsilon_t + \theta \epsilon_{t-1} + e_t$
Kısa dönem eşbütünleşme denklemleri	$\Delta U_t = \psi + \eta_0 U_{t-1} + \eta_1 \text{LnGDP}_{t-1} + \eta_2 \text{FDI}_{t-1} + \eta_3 \text{CPI}_{t-1} + \eta_4 \text{TT}_{t-1} + \eta_5 \text{DC}_{t-1} + \eta_6 \text{FSD}_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_{1j} \Delta U_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_{2j} \Delta \text{LnGDP}_{t-j} + \sum_{j=0}^m \beta_{3j} \Delta \text{FDI}_{t-j} + \sum_{j=0}^n \beta_{4j} \Delta \text{CPI}_{t-j} + \sum_{j=0}^s \beta_{5j} \Delta \text{TT}_{t-j} + \sum_{j=0}^v \beta_{6j} \Delta \text{DC}_{t-j} + \sum_{j=0}^w \beta_{7j} \Delta \text{FSD}_{t-j} + \gamma_1 \epsilon_t + e_t$
ARDL model tanımlaması	ARDL(p,q,m,n,s,v,w)
ARDL için modifikasyonlar	$\psi = \beta_0 - \theta \alpha_0, \eta_0 = \theta, \eta_1 = -\theta \alpha_1, \eta_2 = -\theta \alpha_2, \eta_3 = -\theta \alpha_3, \eta_4 = -\theta \alpha_4, \eta_5 = -\theta \alpha_5, \eta_6$
Uzun dönem katsayılarının tekrar elde edilmesi	$\theta = \eta_0, \alpha_1 = -\frac{\eta_1}{\theta}, \alpha_2 = -\frac{\eta_2}{\theta}, \alpha_3 = -\frac{\eta_3}{\theta}, \alpha_4 = -\frac{\eta_4}{\theta}, \alpha_5 = -\frac{\eta_5}{\theta}, \alpha_6 = -\frac{\eta_6}{\theta}, \alpha_7$

Ön veri analizi ve birim kök testleri yapıldıktan sonra ARDL sınır testinde en uygun gecikme uzunluğu belirlenir.Daha sonra, sınır testi prosedürü başlatılarak değişkenler arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişkinin varlığının tespiti yapılır. Bu aşamada, çeşitli güven aralıkları düzeyinde başlangıç ve bitiş değerlerine bakılır. Test sonucunda bulunan F istatistik değeri,söz konusu sınırların altında kalıyorsa H_0 hipotezi kabul edilir ve değişkenlerin eşbütünleşik olmadığı kabul edilir, eğer bu sınırların üstünde kalıyorsa H_0 hipotezi reddedilir ve değişkenler arasında eşbütünleşik ilişkinin olduğu kabul edilir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi istatistiki olarak mevcutsa, son olarak model ve katsayılar tahmin edilerek analiz tamamlanır (Narayan & Smyth, 2005, s. 103-104). Bu bağlamda ARDL sınır testi hipotezinin gösterimi aşağıdaki gibidir:

$$\text{Geleneksel (F}_{\text{overall}}) \text{F testi: } H_0 : \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = \delta_4 = \delta_5 = \delta_6 = \delta_7 = \delta_8 = 0$$

Buna göre işsizliğin belirleyicilerini tespit etmek amacıyla kurulan modelde, açıklayıcı değişkenler ile açıklanan değişken arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığına dair elde edilen geleneksel F testi değerine diagnostik testlere ilişkin sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. ARDL Sınır Testi Eşbütünleşme Sonuçları

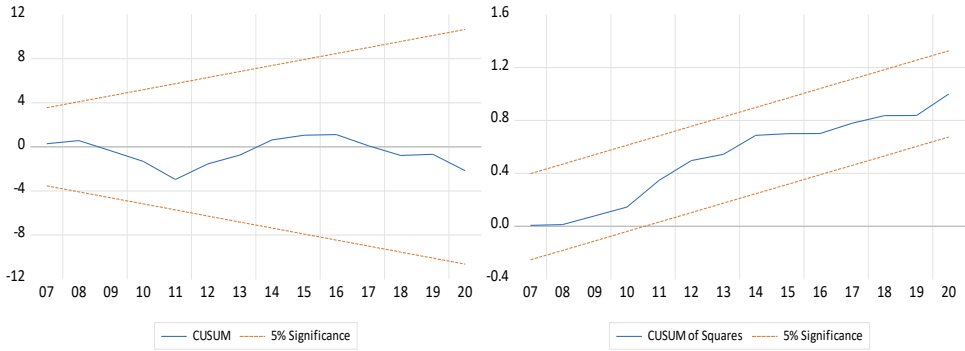
Bağımlı Değişken Bağımsız Değişken	ARDL Modeli		F İstatistik Değeri	Sonuç			
U LnGDP, FDI, CPI, TT, DC, FSD	(3,2,3,3,2,1,1)		6.186*	Eşbütünleşme			
	%1	%5	%10	k=6			
Test İstatistiği	Başlangıç Değeri I(0)	Bitiş Değeri I(1)	Başlangıç Değeri I(0)	Bitiş Değeri I(1)	Referans		
F İstatistik	2.88	3.99	2.77	3.28	1.99	2.94	Pesaran ve diğerleri.
Model Denklemi	$\Delta U = \beta_0 + \beta_1 \text{LnGDP} + \beta_2 \text{FDI} + \beta_3 \text{CPI} + \beta_4 \text{TT} + \beta_5 \text{DC} + \beta_6 \text{FSD} + \varepsilon_t$						
Testler ⁶	F İstatistik		Olasılık değeri				
Değişen Varyans	1.023		0.411				
Otokorelasyon LM	0.687		0.158				
Ramsey-Reset	0.241		0.878				
Normallik	1.140		0.565				
CUSUM	Durağan						
CUSUMSQ	Durağan						

Notlar: *, **, *** sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. En uygun gecikme uzunluğu maksimum gecikme 3 olmak üzere AIK Bilgi Kriterine göre otomatik olarak belirlenmiştir.

Tablo 6'da aktarılan ARDL sınır testi eşbütünleşme sonuçlarına göre F istatistik değeri 6.186 olarak hesaplanmıştır. Bu değer kurulan modelde işsizlik oranı ile modele dahil edilen bağımsız değişkeneler arasında uzun dönemde anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir. Modelin sağlamlılığı ve istikrarlılığına yönelik yapılan diagnostik testler de modelde kurulum hatası olmadığını kanıtlamaktadır. CUSUM ve CUSUMSQ test sonuçları ise Şekil 2'de gösterilmiştir.

6 Bu çalışmada hata terimi varyansının, bağımsız değişkendirdeki değişimlere bağlı olarak değişmesini ifade edendeğişen varyans sorununun olup olmadığını tespitinde Breusch-Pagan-Godfrey testi, birimler arasında bağımlılık (ilişki) olması durumunu ifade eden otokorelasyon sorununun olup olmadığını tespitinde Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM testi, modelin uygun fonksiyonel formda kurulup kurulmadığının tespiti için ise Ramsey-Reset testi ve son olarak hata terimlerinin %95 güven aralığı sınırlarında olup olmadığını tespit edilmesine için CUSUM ve CUSUMSQ testleri yapılmıştır.

Şekil 2. CUSUM ve CUSUMSQ Test Sonuçları

Şekil 2'ye göre kurulan modelde, hata terimlerinin %95 güven aralığı sınırlarında yer aldığı görülmektedir.

ARDL yaklaşımında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ve modelin sorunsuz kurulduğunun tespitinden sonra uzun ve kısa dönem katsayılarının elde edilmesi aşamasına geçilir. Kurulan model için elde edilen uzun ve kısa dönem katsayıları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. ARDL Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları

Bağımlı Değişken = U			
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
Uzun Dönem			
LnGDP	-5.035	0.934	0.001
FDI	0.017	0.237	0.941
CPI	0.074	0.014	0.001
TT	-0.062	0.039	0.128
DC	-0.112	0.024	0.004
FSD	0.144	0.038	0.002
Kısa Dönem			
dLnGDP	-1.952	0.336	0.001
dFDI	0.591	0.229	0.017
dCPI	-0.110	0.030	0.001
dTT	-0.034	0.026	0.217
dDC	-0.196	0.039	0.000
dFSD	0.049	0.034	0.167
CointEq-1	-0.704	0.132	0.000

Tablo 7'deki eşbütünleşme sonuçlarına göre Türkiye ekonomisinde işsizlik oranı ile gayrisafi yurt içi hasıla düzeyi, enflasyon oranı, bankalarca özel sektöre sağlanan yurt içi krediler ve finansal gelişme arasında %95 güven seviyesinde uzun dönemde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Söz konusu ilişkinin yönü ise katsayıların işaretlerine bakılarak anlaşılmaktadır. Buna göre gayrisafi yurt içi hasılda ve özel sektöre kullanılan kredilerin GSYH'ye oranında meydana gelen

artışlar işsizliği azaltmaktadır. Enflasyon oranı ve finansal sistem mevduatlarının GSYH'ye oranı ile ifade edilen finansal gelişmede gözlenen artışlar ise işsizliği artırmaktadır. ARDL sınır testi hata düzeltme modelini kullanılarak herhangi bir uzun vadeli bilgiyi kaybetmeden, kısa vadeli dinamiği uzun vadeli denge ile bütünleştiren teste de olanak sağlamaktadır. Buna göre hata düzeltme modeli kullanılarak söz konusu model için yapılan kısa dönem eşbütünleşme testi sonuçlarına göre (CointEq_{t-1}) katsayısı negatif işaretli olduğundan ve olasılık değerleri de 0.05'ten küçük olduğundan hata düzeltme modeli istatistikî açıdan anlamlıdır. Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre uzun dönemde meydana gelen sapmaların %70'i birinci yılın sonuna kadar ortadan kalkmakta, başka bir ifade ile uzun dönem dengesine doğru yaklaşmaktadır. Kısa dönemde de işsizliğin en önemli belirleyicisi olarak gayrisafi yurt içi hasıla tespit edilmiştir. Bunun dışında, doğrudan yabancı yatırımlar, enflasyon oranı ve özel sektöre sağlanan yurt içi krediler işsizlik oranının kısa dönemdeki diğer belirleyicileri olarak ortaya çıkmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin yönü bağlamında tek farklılık ise enflasyon oranı değişkeninde görülmüştür. Buna göre enflasyon oranındaki yükselişler uzun dönemde işsizliği artırırken kısa dönemde azaltmaktadır.

SONUÇ

Tarihsel süreçte yaşanan küresel ekonomik krizlerin ülke ekonomileri üzerindeki en önemli etkisi daralan ekonomik büyüme ve yükselen işsizlik oranları olmuştur. Bu bağlamda politika yapıcıların en önemli makro iktisadi hedefleri de çoğunlukla sürdürülebilir ekonomik büyümeye bağlı olarak düşük işsizlik oranlarına sahip olmaktır. Türkiye bu anlamda 1980 sonrası yaşadığı ekonomik paradigma değişimi ile çoğunluklayüksek işsizlik oranlarına sahip olmuştur. Öyle ki 1982-2020 dönemi Türkiye'nin ortalama işsizlik oranı yaklaşık yüzde 9,5 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de yapısal bir soruna dönüşen işsizlik olgusuna çözüm bulunmasında öncelikle işsizliğin belirleyicilerin tespit edilmesi gerekmektedir. Çalışma bu bağlamda 1982-2020 dönemi verileri kullanılarak ARDL sınır testi aracılığıyla Türkiye'de işsizliğin temel belirleyicilerini tespit etme amacı taşımıştır. Yapılan ampirik analiz neticesinde işsizlik oranı ile reel GSYH düzeyi, özel sektöre kullandırılan kredilerin GSYH'ye oranı, enflasyon oranı ve finansal sistem mevduatlarının GSYH'ye oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre GSYH'deki ve özel sektöre kullandırılan kredilerdeki artışlar Türkiye'de işsizliği azaltmaktadır. Enflasyon oranındaki ve finansal sistem mevduatlarındaki yükselişler ise işsizliği artırmaktadır. Bu sonuç Türkiye'de işsizlik sorunun çözümünde reel sektöre vurgu yapılması gerektiğini göstermektedir. Sürdürülebilir ve kalıcı bir ekonomik büyümenin işsizliği azaltmada en güçlü seçenek olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin ekonomik büyümesi özellikle 1988-2001 yılları arasında istikrarsız bir görünüme sahiptir. Bu dönemde yıllık ortalama büyüme sadece yüzde 1,46

düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu sebeple Türkiye'deki yüksek işsizlik oranlarının en büyük sebebinin girilen resesyonlar olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca finansal sistem genişlemesinin işsizlik üzerinde pozitif bir etkiye sahip olmaması da önemli bir sorun olarak gözükmektedir. Bu sebeple sürdürülebilir elverişli finansal piyasa gelişim koşulları yoluyla iş yaratma ve istihdam fırsatlarını artıracak bir politikaya ihtiyaç vardır. Uygulanabilir ihtiyati finansal düzenlemeler, bu anlamda işgücü piyasasındaki istihdam fırsatlarını artırabilecek kilit politika girişimi olarak da hizmet edebilir.

KAYNAKÇA

- Akcan, A. T. ve Ener, M. (2018). Makroekonomik Değişkenlerin İşsizlik İle İlişkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(11), 263-285.
- Aksöz Yılmaz, H. (2020). Dış Ticaretin Türkiye'den Almanya'ya Giden Göçmenler Üzerindeki Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Journal of Economy Culture and Society*, 62, 123-143.
- Aktan, C. C. (2010). Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 168-182.
- Alrayes, S. E., ve Wadi, R. M. (2018). Determinants of Unemployment in Bahrain. *International Journal of Business and Social Science*, 9(12), 64-74.
- Ataman, B. C. (1998). İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(01), 59-72.
- Ayhan, F. (2019). Türkiye Ekonomisinde İşsizliğin Belirleyicisi Olan Temel Makroekonomik Değişkenlerin Tespitine İlişkin Bir Uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 25, 235-252.
- Baah-Boateng, W. (2013). Determinants of Unemployment in Ghana. *African Development Review*, 25(4), 385-399.
- Bayar, Y. (2016). Financial Development and Unemployment in Emerging Market Economies. *Scientific Annals of Economics and Business*, 63(2), 237-245.
- Bilir, H. (2017). Yeni-Keynesyen İktisatta Ücret Yapışkanlıkları. *Politik Ekonomik Kuram*, 1(1), 188-213.
- Chen, T. C., Kim, D. H. ve Lin, S. C. (2021). Nonlinearity in the Effects of Financial Development and Financial Structure on Unemployment. *Economic Systems*, 45(1), 100-766.
- Dornbusch, R. ve Fisher, S. (1994). *Macro Economics*. United States of America: McGraw-Hill.
- Epstein, B. ve Shapiro, A. F. (2019). Financial Development, Unemployment Volatility and Sectoral Dynamics. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 99, 82-102.
- Fisunoğlu, M. ve Tan, B. K. (2009). Keynes Devrimi ve Keynesyen İktisat. *Ekonomik Yaklaşım*, 20(70), 31-60.
- Folawewo, A. O. ve Adeboje, O. M. (2017). Macroeconomic Determinants of Unemployment: Empirical Evidence from Economic Community of West African States. *African Development Review*, 29(2), 197-210.
- Göçer, İ. (2015). Bankacılık Sektörü Kredi Hacmi Genişlemesinin İşsizlik Üzerindeki Etkileri: Çoklu Yapısal Kırılmalı Eştleme Analizi. *SGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 17(2), 109-129.
- Gujarati, D. N. ve Porter, D. C. (2012). *Temel Ekonometri*. (çev. Ü. Şenesen, ve G. Şenese) İstanbul: Literatür Yayınları.
- İpek, S. (2009). Yeni-Keynesçi Yaklaşımda Ücret Katlıkları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 59(2), 239-262.
- Kablamacı, B. (2011). İçeridekiler-Dışarıdakiler Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 54-62.
- Kanberoğlu, Z. (2014). Finansal Sektör Gelişimi ve İşsizlik: Türkiye Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 83-93.
- Karaçayır, E. ve Karaçayır, E. (2016). Yurtiçi Kredi Hacminin İşsizlik Üzerindeki Etkisi: Türkiye Uygulaması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(30), 13-18.
- Khan, M. K., Teng, J. Z. ve Khan, M. I. (2019). The Effect of Migrant Remittances on Economic Growth: an ARDL Approach. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 30(4), 434-441.
- Miran, B. (2021). *Temel İstatistik*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Mishkin, F. S. (2007). *Para, Bankacılık ve Finansal Piyasalar İktisadı*. Ankara: Akademi Yayıncılık.
- Muth, J. F. (1961). Rational Expectations and the Theory of Price Movements. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 29(3), 315-335.

- Narayan, P. ve Smyth, R. (2005). Trade Liberalization and Economic Growth in Fiji. An Empirical Assessment Using the ARDL. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 10(1), 96-115.
- Ogbeide, F. I., Kanwanye, H. ve Kadiri, S. (2016). The Determinants of Unemployment and the Question of Inclusive Growth in Nigeria: Do Resource Dependence, Government Expenditure and Financial Development Matter? *Montenegrin Journal of Economics*, 28(4), 430-443.
- Okun, A. M. (1962). Potential GNP: Its Measurement and Significance', American Statistical Association. *Proceedings of the Business and Economics Statistics Section*, 10, 98-104.
- Parker, S. (2008). *Büyük Çöküş*. (çev. B. Çekmece) Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Pata, U. K. ve Çağlar, A. E. (2021). Investigating the EKC Hypothesis with Renewable Energy Consumption, Human Capital, Globalization and Trade Openness for China: Evidence From Augmented ARDL Approach with a Structural Break. *Energy*.
- Peker, O. ve Bölükbaş, M. (2012). Türkiye'de İşsizliği Belirleyen Faktörlerin Ampirik Bir Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 33-43.
- Pesaran, M. H., ve Shin, Y. (1998). An Autoregressive Distributed-Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. *Econometric Society Monographs*, 371-413.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., ve Smith, J. V. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 13(3), 289-326.
- Pesliakaitė, J. (2016). Determinants of Unemployment in Central and Eastern European Economies. *Pinigų studijos*, 1, 30-49.
- Phillips, A. W. (1958). The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957. *Economica*, 25(100), 283-299.
- Shabbir, G., Hussain, Z. ve Imran, M. (2012). Contribution of Financial Sector Development in Reducing Unemployment in Pakistan. *International Journal of Economics and Finance*, 4(1), 260-268.
- Skousen, M. (2011). *İktisadi Düşünce Tarihi Modern İktisadın İnşası*. Ankara: Adres Yayınları.
- Snowdon, B. ve Vane, H. (2005). *Modern Macro Economics*. England: Edward Elgar Publishing.
- Spiegel, M. R. ve Stephens, L. J. (1999). *İstatistik*. (çev. A. Esin, ve S. Çelebioğlu) Lisbon: Mc.Graw-Hill.
- Tarı, R. ve Bakkal, H. (2017). Türkiye'de İşsizliğin Belirleyicileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1-18.
- Trimurti, C. P. ve Komalasari, Y. (2014). Determinants of Unemployment: Empirical Evidences from 7 Province in Indonesia. *Scientific Research Journal (SCIRJ)*, 2(8), 5-9.
- Usman, M., Kousar, R., Makhdam, M. S., Yaseen, M. R. ve Nadeem, A. M. (2022). Do Financial Development, Economic Growth, Energy Consumption, and Trade Openness Contribute to Increase Carbon Emission in Pakistan? An Insight Based on ARDL Bound Testing Approach. *Environment, Development and Sustainability*, 1-35.
- Ünsal, E. (2007). *Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2013). *Makroekonomi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

GELECEKTEKİ İSTİHDAM EDİLEBİLİRLİK ALGISININ BİREYSEL GİRİŞİMCİLİK YÖNELİMİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: SAĞLIK HİZMETLERİ MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ

Serhat ATEŞ¹, Salih TOSUN²

GİRİŞ

Girişimcilik, insanlığın varoluşundan günümüze kadar etkinliğini devam ettirdiği bilinen bir gerçektir. İnsanların bir arada yaşamaya başlaması ile çeşitli şekillerde karşımıza çıkmıştır. Bu bağlamda uzak mesafelere risk unsurunu göz önünde bulundurarak ticaret yapan tacirler ilk girişimcilere örnek olarak gösterilmektedir. Bu örneğe ek olarak bilgi üreten toplum için bilgi, tarımla uğraşan toplum için toprak unsuru da girişimcilikte temel kavram olarak yer almaktadır (Ürper vd., 2012: 4). Günümüz dünyasında ise ekonomik olarak kalkınma, sosyal refahın artması ve rekabet ortamında etkin güce sahip olabilmek için olmazsa olmaz stratejilerden biri olarak görülmektedir (Keat, vd. 2011: 206). Çünkü girişimcilik ile ilgili araştırmalar ekonominin istenilenseviyelere ulaşmasında ve sosyal refah düzeyinin artmasında girişimciliğin önemine vurgulamaktadır (Branco, vd. 2015: 134). Girişimcilik ekonomik unsur olmasının yanı sıra, toplumsal ve kültürel bir faaliyettir. Sosyo-kültürel yapının olanaklarıyla yakın bağlantısı bulunmaktadır. Sosyal yapıların bazıları girişimci faaliyetleri ve yaklaşımları baskı altına alırken, bazı yapılar destek vermektedir. Girişimci ruha sahip olan sosyal yapılar kalkınma ve refah düzeyi açısından diğer sosyal yapılara oranla daha fazla zenginliğe sahiptir (Aytaç ve İlhan, 2007: 101).

¹ Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0001-7937-458X, atesserhat37@gmail.com

² Öğr. Gör., Balıkesir Üniversitesi, İvrindi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, ORCID: 0000-0001-6152-2433, salih.tosun@balikesir.edu.tr

Girişimcilik için her toplumda gereken değerın sağlanması oldukça önemli bir durumdur. Çünkü girişimcilik sayesinde kişisel başarının dışında ülkenin ekonomik durumunun istenen düzeye ulaşması daha mümkün hale gelmektedir. Ekonomik refahın artmasında özel sektörün önemli rolü vardır. Özel sektörün kurulmasında ve devamlılığının sağlanmasındaki başlıca etken ise girişimcilerdir (Yalçıntaş, 2010: 95). Kendilerini girişimci olarak gören veya girişimci potansiyeline sahip kişiler yaşamlarında karşılarna çıkan fırsatları değerlendirerek ekonomik değere çevirme düşüncesi içindedirler. Ekonomik değer elde etmek isteyen girişimciler yenilikçi fikirlere sahip olmasının yanı sıra risk unsurunu da dikkate alırlar. Başka bir ifade ile maddi gelir elde etmek için hedefleri doğrultusunda çalışan bireyler girişimci olarak ifade edilmektedir (İşcan ve Kaygın, 2011: 446). Baumol (1968)'a göre girişimcinin temel fonksiyonu yeni fikirler üretmek ve bu fikirleri hayata geçirmektir. Girişimci yenilikçi bakış açısına sahip, ekonomik vurgun yapma güdüsüyle hareket eden beraberinde risk alan ve sonucunda toplumsal fayda yaratan bireydir. Girişimcinin tanımını çevresini iyi analiz ederek ihtiyaçları saptayan ve bu ihtiyaçları iş fırsatına dönüştürüp gerekli kaynakları bir araya getirebilen kişi olarak ifade edilmektedir (Korkmaz, 2000: 165). Diğer bir ifade ile emek, sermaye ve diğer kavramları risk faktörünü üstlenerek başka fırsatlara dönüştürmek için birleştiren kişi olarak ifade edilmektedir (Aytaç, 2006: 141)

Ülkenin ekonomik olarak büyümesinde istihdama katılım oldukça önemli bir konudur. Tam istihdamın oluşması için iş gücüne erişimin önündeki engellerin kaldırılması ve çalışma çağına erişen nüfusun sisteme entegre edilmesi gerekmektedir (Azazi ve Ateş, 2022: 28-29). İstihdam düzeyinin artmasında ve firmaların daha dirençli yapıda olmasında girişimcilik önemli role sahiptir (Güner ve Korkmaz 2011: 42). Girişimcilik ekonomik faaliyetlerin canlılık kazanmasında beraberinde istihdamın artmasına, işsizliğin azalmasına neden olacaktır (Najimudinova ve Öskönbaeva, 2019: 312). Girişimcilik kadar girişimcilik yönelimi de önemlidir. Çünkü kendini girişimci olarak gören bireylerin daha yakından tanınmasına ve daha verimli eğitimler verilmesine olanak sağlar (Ercan ve Yıldırım 2021: 141). Girişimcilik yönelimi, pazarda değişikliğe ve yeniliğe, ürünlere ve risk içeren faaliyetlere odaklanmayı sağlayandır düşüncenin ve yaklaşımın öncülü olma durumundadır. Bu da yeni ürünlerin ortaya çıkması, mevcut ürünlerin farklılaştırılması, yeni üretim uygulamalarının veya dağıtım yollarının bulunması ve rekabet planlamalarının oluşması ile gerçekleşir (Solmaz, H., 2016: 18). Girişimcilik yönelimi kısaca, yeni bir girişime neden olan tüm süreçler, faaliyetler ve karar verme uygulamaları olarak bilinmektedir (Covin ve Wales, 2019: 4).

Girişimciliğe yönelim bireyde istihdama katılımı sağlarken beraberinde istihdam yaratma potansiyelini de içermektedir. İstihdam yaratma ve istihdama katılım çok boyutlu yönüyle refah ekonomisinin öncülüdür. İstihdam edilebilirlik karmaşık ve multidisipliner yapısıyla tanımlanması zor çeşitlilik gösterse de genel anlamda sürdürülebilir istihdamı elde etme ve kendine yetecek şekilde harekete

geçerek potansiyelini gerçekleştirme olarak ifade edilmektedir (Hillage ve Pollard, 1998: 2). Algılanan istihdam edilebilirlik ise bireyin eğitimini tamamladıktan sonra istihdam edilebilirlik düzeyine dair görüşlerinin; kişisel özellikleri, mevcut becerileri, iletişim ağları, deneyimlerine ve mevcut algılanabilir istihdam edilebilirlik durumunun değerlendirilmesiyle ilgilidir. Algılanan istihdam edilebilirlik, sadece işsizleri değil çalışanları da kapsayarak bireylerin çalışma alanları içerisindeki iş fırsatları ile ilgili öznel değerlendirmelerini kapsamaktadır (Alkın vd., 2020: 35). Gelişmiş ülkelerde üniversite eğitim gören bireylere, eğitime hazır hale gelmiş veya eğitilmesi daha kolay bireyler olarak bakılmaktadır. Böylelikle bu durumdaki bireylerin hedefledikleri istihdama erişemediklerinde, girişimciliğe yönelirken girişimcilik stratejileri bakımından birçok avantaja sahip olduğu bilinmektedir (Arslan, 2002: 2). Türkiye’deki genç nüfusun önemli bölümünü oluşturan üniversite ve yüksekokul öğrencileri girişimcilik kavramının potansiyelini ortaya çıkaran önemli bir toplumsal unsurdur (Akpınar ve Küçüköksel, 2015: 13). Türkiye’de de özellikle bu genç nüfusun istihdam sorununu çözmek için son dönemlerde hükümet tarafından girişimciliği destekleme politikaları oluşturulmaktadır (Örenç, vd. 2020: 417). Türkiye’de sağlık sektöründeki istihdam her geçen gün daha önemli bir konu haline gelmektedir. 2000 yılından sonra sağlıkta dönüşüm politikaları başlangıçta istihdamı sübvansede ederken 2010 yıllar sonrası üniversite sayılarındaki artış ve talep edilenden daha fazla öğrenci alımı sağlık hizmetlerinde işsizlik sorununu beraberinde getirmiştir (Tosun, 2021: 62). Türkiye’de Sağlık Bakanlığı ihtiyaçları ve yükseköğretim kurumu arasındaki planlama uyumsuzluğu, sağlık sektöründe insan kaynaklarının yönetiminde çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çünkü bazı sağlık alanlarında fazla kontenjan bulunuyorken bazılarında ise yetersizlik durumu söz konusudur (Özgül, 2018: 129). Diğer bir neden olarak gençler için nitelikli iş imkânlarının sınırlı durumda olması ve eğitim seviyesi arttıkça daha iyi koşullarda çalışmak istemeleri de gösterilmektedir. Bu nedenle sağlık sektöründe de istihdam sorununu çözmek adına girişimcilik politikalarına önem verilmesi gerekmektedir. Çünkü girişimcilik, istihdam oluşturmanın merkezinde yer almaktadır. Diğer sektörlerde olduğu gibi sağlık sektöründe de girişimcilik niyeti olan kişilerin girişimcilik düzeyini artırdığı bilinmektedir (Göktekin, vd. 2022: 380).

Bu çalışma, sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencilerinin gelecekte istihdama katılım beklentilerinin yüksek olduğunu ve beklentinin girişimcilik yönelimi üzerinde anlamlı etkisi olduğunu doğrulamıştır. Bu araştırmaya duyulan ihtiyaç; sağlık sektöründe giderek daralan kamu istihdam edilebilirlik düzeyinin azalması ve öğrencilerde istihdama katılma isteğinin belirlenerek girişimcilik yönelim düzeylerine etkisini açıklamaktır. Amaç; gelecekte istihdama katılma beklentisi olan öğrencilerin gerektiğinde girişimciliğe yönelmesi ve bu beklentinin girişimcilik yönelimi üzerine etkisini incelemektir. Ayrıca işgücü piyasasına ve girişimcilik alanına sunulacak önerilere katkı sağlama isteğidir. Yöntem;

sağlık hizmetleri meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilere kesitsel tipte anket yöntemiyle yapılan nicel ve tanımlayıcı bir çalışmadır. Çalışmanın önemi, öğrencilerin algıladıkları gelecekte istihdam beklentilerinin tespit ederek girişimcilik yönelimi ile ilişkini ve bu yönelime etkisini anlamak adına gerçekleştirilen öncü araştırmadır. Çalışma konusu ve uygulama alanı bakımından literatürde benzer araştırmalar bulunmadığından bu yönüyle literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

LİTERATÜRE BAKIŞ

Girişimcilik ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında girişimci kişinin karakteristik özellikleri, girişimcilik yönelimi, girişimcilik teşvik ve potansiyel durumu, girişimciliğe karşı yaklaşımlar ve eğitim gibi çeşitli konuların olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmaların zaman zaman birbiri yerine geçmelerinin nedeni birbirine benzer ve yakın konular olmasıdır (Ercan ve Yıldırım, 2021: 144). Aşağıda yer alan çalışmalar genel itibari ile istihdam ve girişimcilik yönelimi üzerine yapılmış çalışmaları kapsamaktadır.

Güner ve Korkmaz (2011) ekonomik sorunların başında gelen işsizliği çözmek için Türkiye’de uygulanan İŞGEM Modeli’ni incelemiş ve çalışmalarında girişimcilik yöneliminin artırılmasını amaçlayan bu modelin istihdama katkılarını araştırmışlardır. Çalışma sonucunda İŞGEM’lerin girişimcileri destekleyebilmek için sayılarının girişimcilik potansiyeli yüksek olan bölgelerde yenileri kurularak artırılmasının istihdam üzerinde olumlu etkileri olacağı ifade edilmiştir.

Ganescu (2014) çalışmasında girişimcilik ekosisteminin gelişmişlik düzeyi ile genç işsizliği düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Avrupa Birliği ülkeleri üzerine yaptığı araştırmada girişimciliğin ekonomik fayda sağladığını ve bu durumun özellikle genç bireylerdeki işsizlik sayısında azalışa neden olduğunu belirlemiştir.

Doran vd. (2016) Avrupa Birliği ülkelerini temel aldıkları çalışmalarında istihdam artışı için girişimcilik faaliyetinin önemini analiz etmiştir. Girişimciliğin Avrupa bölgelerinde istihdam artışını olumlu etkilediğini ifade etmiştir. Çalışma da girişimci bir ortamın desteklenmesi ve geliştirilmesinin, bölgelerde istihdam büyümesini teşvik edebileceğini ve kriz sonrası ekonomik toparlanmaya katkı sağlayacağı vurgulamaktadır.

Najimudinova ve Öskönbaeva (2019) çalışmalarında belirledikleri 10 yıllık zaman diliminde seçilen 10 ülkeyi temel alarak girişimciliğin istihdam üzerinde ne kadar etkisi olduğunu araştırmışlardır. Girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi ve geliştirilmesinin istihdam artışına ve iktisadi kalkınmaya anlamlı şekilde katkı sağladığı bulunmuştur.

Demir vd. (2020) Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin mülakat yöntemi ile kamuda iş bulma baskısının girişimcilik yönelimlerine etkisini araştırmıştır. Kamuda istihdam edilme yönündeki aile

baskısının, gençlerin girişimcilik eğilimleri üzerinde olumsuz yönde etkisi olduğunu belirlemiştir.

Tepe Küçüköğlü vd. (2020) çalışmalarında Meslek Yüksekokulunda girişimcilik dersi almış öğrencilerin, gelecekteki istihdam ve kariyer yönelimleri araştırmak ve bu yönelimler doğrultusunda girişimcilik tercihlerinin rolünü saptamayı amaçlamışlardır. Karma araştırma tekniğiyle yaptıkları çalışmalarında öğrencilerin yaklaşık dörtte birinin girişimcilik kariyeri hedefledikleri sonucuna ulaşmışlardır. Öğrencilerin gelecekte yeni istihdam olanaklarına kavuşması için kamu ve özel eğitim kurumları, sektör ve meslek temsilcilerinin bir araya gelerek kalıcı ve sürdürülebilir girişimcilik modellerinin ortaya koyması önerilmiştir.

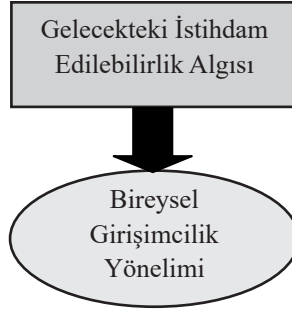
Çınar (2021) çalışmasında Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilere anket yöntemi uygulamış; mezuniyet sonrası iş bulma beklentisi, ekonomik özgürlüklerinin nasıl olacağı düşüncesi ve aldıkları eğitimin yeterliliği ile demografik yapıları arasında ilişki olup olmadığı hakkında araştırma yapmıştır. Öğrencilerin iş bulma endişelerinin oldukça yüksek olduğu bulunmuştur. Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda mezun olan öğrencilere iş imkânı sağlanabilmesinin oldukça önemli olduğu ve eğitim sisteminin istihdama katkı sağlayacak şekilde yeniden planlanması gerektiği önerilmiştir.

İstihdama katılım yaşamın gereksinimlerini karşılayabilmek ve toplumsal bir bağ kurma aracı olarak insanların yaşamlarında ve gelecek beklentileri içerisinde hep var olmuştur. Gelecekte istihdama katılım beklentisi arzu edilen şekilde gerçekleşmediğinde birey risk alarak girişimciliğe yönelir ve girişimcilik bireyin istihdamının gerçekleşmesini sağlarken başka istihdamları da beraberinde yaratmaktadır. Yukarıdaki çalışmalarda da ifade edildiği gibi girişimcilik istihdam olma ve edebilme olgusuyla bütünleşmiş durumdadır. Bu çalışma mevcut literatürün aksine gelecekte istihdama katılım isteği ve beklentisinin girişimciliğe yönelime etkisini incelemektedir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu çalışmanın amacı sağlık hizmetleri meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerinin gelecekte istihdam edilebilirlik algılarının bireysel girişimcilik yönelimi ile olan ilişkisini ve girişimcilik yönelimi algılarına olan etkisini incelemektir. Araştırma kesitsel tipte bir çalışmadır. Araştırmanın modeli Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeline göre gelecekte istihdam edilebilirlik algılarının bireysel girişimcilik yönelimine etkisi incelenmiştir. Buna göre aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H0: Gelecekte istihdam edilebilirlik algılarının bireysel girişimcilik yönelimi üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

H1: Gelecekte istihdam edilebilirlik algılarının bireysel girişimcilik yönelimi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Araştırmanın Yapıldığı Yer Ve Zaman

Bu kesitsel çalışma, Balıkesir Üniversitesi İvrindi Sağlık Hizmetleri Yüksekokulu'nda öğrenim gören öğrencilerle ile Mart-Nisan 2022 tarihleri arasında öğrenci maillerine gönderilen Google formlar platformunda oluşturulan çevrimiçi anketler yoluyla yapılmıştır.

Araştırmanın Evreni Ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Balıkesir Üniversitesi İvrindi Sağlık Hizmetleri Yüksekokulu'nda 2022 yılı Mart-Nisan ayında okulda bulunan derslere katılım sağlayan 250 öğrenci oluşturmuştur. Evren büyüklüğü belli olan durumlarda mevcut evrenden hata toleransı %5, güvenilirlik düzeyi %95 alındığında 152 kişilik örneklem yeterli sayılabilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2014: 50). Bu kapsamda kolayda örnekleme yöntemi ile araştırmanın yapıldığı yüksekokulda öğrenim gören öğrencilerden 165 kişiye ulaşılmıştır. Fakat anketler değerlendirilirken eksik ve hatalı doldurulduğu görülen 3 anket cevabı elenerek 162 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın ilk kısmında araştırmacılar tarafından ilgili literatür doğrultusunda hazırlanan toplam 6 sorudan oluşan demografik bilgi formu kullanılmıştır. Bu formula öğrencilerin yaş, cinsiyet, okuduğu bölümü, not ortalaması, girişimcilik eğitimi alma durumu ve ailesinde girişimci olup olmadığı değişkenleri sorgulandı.

İkinci kısımda, Gunawan, Creed ve Glendon tarafından 2019 yılında genç yetişkinlerin gelecekteki istihdam edilebilirliklerine ilişkin algılarını ölçmek üzere geliştirilen Alkın, Korkmaz ve Balcı Çelik tarafından 2020 yılında Türkçeye

uyarlanan 24 soru 6 alt boyuttan oluşan Algılanan Gelecekteki İstihdam Edilebilirlik Ölçeği (AGİEÖ) kullanılmıştır. Ölçek maddelerinin seçenekleri ise 1'den 6'ya doğru "Kesinlikle katılmıyorum, Katılmıyorum, Kısmen katılmıyorum, Kısmen katılıyorum, Katılıyorum, Kesinlikle katılıyorum" şeklinde sıralanmaktadır. Ölçek; "algılanan gelecekteki iletişim ağı, algılanan gelecekteki deneyimler, algılanan gelecekteki kişisel özellikler, eğitim kurumunun beklenen itibarı, algılanan gelecekteki iş gücü piyasası bilgisi, algılanan gelecekteki beceriler" olarak altı faktörlüdür. Ölçeğin genelinin ve faktörlerin güvenilirlik katsayıları oldukça yüksektir. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık güvenilirlik katsayısı araştırmacılar tarafından .950 olarak bulunmuştur (Alkın vd., 2020: 36). Bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .960 olarak hesaplanmıştır.

Üçüncü kısımda Lumpkin ve Dess tarafından 1996 yılında beş boyutta geliştirilen Bolton ve Lane tarafından 2012 yılında üç boyutta geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan Ercan ve Yıldırım tarafından 2021 yılında Türkçe 'ye uyarlanan Bireysel Girişimcilik Yönelimi Ölçeği (BGYÖ) kullanılmıştır. Ölçek 10 maddeden 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin maddeleri ise 5'ten 1'e doğru "Tamamen katılıyorum, Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Hiç katılmıyorum" şeklinde sıralanmaktadır. Ölçek; "Risk Alma, Yenilikçilik ve Proaktiflik" olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin genelinin ve faktörlerin güvenilirlik katsayıları oldukça yüksektir. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık güvenilirlik katsayısı araştırmacılar tarafından .800 olarak bulunmuştur (Ercan ve Yıldırım, 2021: 150). Bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .880 olarak hesaplanmıştır.

Cronbach's alpha değeri 1'e yaklaştıkça ölçeğin güvenilirliği artmaktadır (Ural ve Kılıç, 2006: 55). Katsayının 0, 800 ve üzeri olduğu durumlarda; ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğu söylenebilir (Kalaycı, 2009: 110). Elde edilen sonuçlara göre çalışmada kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik koşullarının yüksek düzeyde karşılandığı tespit edilmiştir.

İstatistiksel Analiz

Araştırmada elde edilen veriler öncelikle istatistiksel yorumlanmaya uygun duruma getirilerek kodlanmış sonra veri analizi için SPSS 26.0 programına aktarılmıştır. Verilerin istatistiksel olarak anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir. Betimleyici istatistikler; sayı, yüzde, ortalama ve standart sapmalar aracılığıyla sunulmuştur. Araştırma verilerinin normal dağılıma uygunluğu Kolmogorov-Smirnov normalite testi aracılığıyla değerlendirilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygun olmadığı gözlemlendiği için veri analizinde non-parametrik testler tercih edilmiştir. Öğrencilerin gelecekte istihdam edilebilirlik algıları ile girişimcilik yönelimi ölçekleri puan ortalamaları arasındaki ilişki Spearman korelasyon katsayısı ile incelenmiş ve girişimcilik yönelimi algıları puan ortalamasına olan etkisi Enter metodu Lineer regresyon analizi ile bulunmuştur.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmanın gerçekleştirilmesi için katılımcılar, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (24.03.2016 tarih ve 6698 sayılı) çerçevesinde bu çalışmaya gönüllü katıldığını onaylamış ve katılımcılara istemediklerinde araştırmadan çekilebilecekleri bildirilmiştir. Ayrıca Balıkesir Üniversitesi İvrindi Sağlık Hizmetleri Yüksekokulu'ndan gerekli kurum izinleri alınmıştır (Tarih: 29.04.2022/ Sayı: E-51829602-604.01.02).

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın yalnızca Balıkesir Üniversitesi İvrindi Sağlık Hizmetleri Yüksekokulu'nda öğrenim gören öğrencilerin görüşleri ile yürütülmesi sınırlılığdır.

BULGULAR

Araştırmaya katılan öğrencilerin tanımlayıcı özellikleri incelendiğinde, katılımcıların yaş ortalamalarının 21,51 olduğu en küçük katılımcının 18 yaşında en büyüğünün 26 yaşında olduğu belirlendi. Katılımcıların %51,2'si erkek, %48,8'i kadındır. Katılımcıların %67,3'ü Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulunun, İlk ve Acil yardım programında öğrenim görürken %32,7'si ise Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik programında öğrenim görmektedir. Öğrencilerin not ortalamaları dörtlük sisteme göre 3,15 iken en düşük not ortalamasına sahip katılımcının notu 2,03 en yüksek not ortalamasına sahip katılımcının notu 3,85'tir. Katılımcılardan %50,6'sı girişimcilik eğitimi almış %49,4 girişimcilikle ilgili eğitim almamıştır. Katılımcıların %24,1'inin ailesinde girişimci var iken %75,9'unun ailesinde girişimci olmadığı belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri (n= 162)

Değişkenler	n	%
Cinsiyet		
Erkek	83	51,2
Kadın	79	48,8
Bölüm		
İlk ve Acil Yardım	109	67,3
Tıbbi Sekreterlik ve Dokümantasyon	53	32,7
Girişimcilik eğitimi aldınız mı?		
Evet	82	50,6
Hayır	80	49,4
Ailenizde girişimci var mı?		
Evet	39	24,1
Hayır	123	75,9
	Ort±ss	Min-Maks
Yaş	21,51±1,79	18,00-26,00
GANO	3,15±0,48	2,03-3,85

*GANO: 4'lük sistemdeki genel ağırlık not ortalaması, %: Yüzde.

Katılımcıların gelecekteki istihdam edilebilirlik algıları ile bireysel girişimcilik yönelimlerine ilişkin puan ortalamaları arasında yapılan Spearman korelasyon analizi sonucunda anlamlı ilişki saptanmıştır ($p=,000$). Katılımcıların gelecekteki istihdam edilebilirlik algıları ile bireysel girişimcilik yönelimlerine ilişkin algıları arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü ilişki ($r=,861$) bulunmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. Katılımcıların gelecekteki istihdam edilebilirlik algıları ile bireysel girişimcilik yönelimlerine ilişkin Spearman korelasyon analizi sonuçları (n= 162).

Faktör	̄	SS	1	1.a.	1.b.	1.c.	1.d.	1.e.	1.f.	2	2.a.	2.b.	2.c.
1.Algılanan Gelecekteki İstihdam Edilebilirlik	4,95	0,87	1										
1.a. Algılanan gelecekteki iletişim ağı	4,83	1,07	,816**	1									
1.b. Algılanan gelecekteki deneyimler	5,09	0,98	,919**	,778**	1								
1.c. Algılanan gelecekteki kişisel özellikler	5,22	0,92	,875**	,733**	,928**	1							
1.d. Eğitim kurumunun beklenen itibarı	4,32	1,43	,699**	,332**	,455**	,401**	1						
1.e. Algılanan gelecekteki iş gücü piyasası bilgisi	5,06	1,01	,876**	,701**	,886**	,867**	,433**	1					
1.f. Algılanan gelecekteki beceriler	5,20	0,89	,843**	,663**	,873**	,851**	,405**	,884**	1				
2. Bireysel Girişimcilik Yönelimi	4,24	0,66	,861**	,748**	,858**	,845**	,510**	,797**	,740**	1			
2.a. Risk Alma	4,21	0,81	,824**	,885**	,809**	,774**	,366**	,741**	,767**	,815**	1		
2.b. Yenilikçilik	4,32	0,72	,696**	,515**	,686**	,727**	,467**	,608**	,559**	,832**	,572**	1	
2.c. Proaktiflik	4,16	0,89	,689**	,635**	,734**	,700**	,344**	,640**	,557**	,882**	,651**	,595**	1

Araştırma hipotezlerinin açıklanmasına yönelik etkisi Enter metodu Lineer regresyon analizi yapılmıştır. Gelecekteki istihdam edilebilirlik algılarının bireysel girişimcilik yönelimine etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen regresyon analizi sonucu Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların Gelecekteki İstihdam Edilebilirlik Algılarının Bireysel Girişimcilik Yönelimleri Üzerindeki Etkisi

Model	Beta	Standart Hata	Standart Beta	t	R2	p
(Sabit)	1,115	,176		6,349		,000
Gelecekteki İstihdam Edilebilirlik Algısı	,631	,035	,830	18,098	,689	,000

Bağımlı değişken: Bireysel Girişimcilik Yönelimi

Gelecekteki istihdam edilebilirlik algılarının bireysel girişimcilik yönelimine etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda elde edilen anlamlılık düzeyi $p < .05$ olduğu için kurulan regresyon modeli anlamlıdır.

Regresyon analiz sonuçlarına göre; Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin gelecekteki istihdam edilebilirlik algılarının bireysel girişimcilik yönelimlerine pozitif yönde ve güçlü düzeyde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Modelin açıklanma gücü olarak R2 değeri: ,689 olarak hesaplanmıştır. ($R = ,830$; $R^2 = ,689$; $p < ,05$). Bu değer iş bireysel girişimcilik yönelimi değişkeninin (varyansın) %68,9'unun gelecekteki istihdam edilebilirlik algısı tarafından açıklandığını göstermektedir. Bağımsız değişkenin Beta katsayısı=,830'dur ($p < ,05$). Buna göre gelecekteki istihdam edilebilirlik algısı bireysel girişimcilik yönelimi üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Araştırmanın sonucuna göre H0 hipotezi ret, H1 hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ

Yeni ürünlerin oluşturulması, yeni pazarlar bulunması, rekabet avantajı sağlaması ve hatta istihdam potansiyeli sunması nedeniyle girişimciliğin hem ekonomik hem de sosyal yapı açısından her geçen gün önemi artmaktadır. Girişimcilik yönelimi ise bireysel ve toplumsal kalkınmanın sağlanmasında güdülenmenin artırılarak bireyin girişimde bulunma öncülüdür. Girişimcilik yönelimi ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle kişisel özelliklerin, demografik faktörlerin, sosyal çevrenin yönelime etkileri üzerinedir. Gelecekte iş bulma endişesinin girişimcilik eğilimine etkisi üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Çalışmada yapılan analiz sonucunda Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin gelecekte istihdam edileceklerine yönelik pozitif algılara sahip olduğu ve bu durumun girişimcilik yönelimini olumlu yönde etkilediği, bireysel girişimcilik yöneliminin %68,9'unun gelecekteki istihdam edilebilirlik algısı tarafından açıklandığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle mezun olduktan sonra iş bulmakta sorun yaşamayacağını düşünceleri girişimcilik algılarını da geliştirmektedir.

Ülkemizde özellikle gençlerin genel itibarıyla kamuya girme düşüncesi veya aile ve çevre yönlendirmesinin bu yönde olması girişimciliğin teşvik edilmesindeki en büyük engel olarak görülmektedir. Yenilikçi düşünceye ve iş fikirlerine sahip

gençlerin girişimlerde bulunması için kamu ve özel sektörün gerekli teşvikleri sağlaması ve yeni girişimci fikirlerin hayata geçmesini kolaylaştırmak adına faaliyetlerde bulunması gerekir. Gelişen dünya pazarında rekabet üstünlüğü sağlayacak yenilikçi fikirlere önem verilmesi ülke ekonomisi için pozitif katkı sağlamasının yanı sıra girişimcilik eğilimi olan gençleri de harekete geçirecektir.

Türkiye’de çoğu sektörde yaşadığı sorunlara benzer şekilde sağlık sektöründe de iş gücü planlaması ve faaliyetlerinde birçok sorunlar yaşanmaktadır. Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülen insan kaynakları yönetimindeki uygulamalar ile özellikle üniversiteler ve diğer eğitim kuruluşlarındaki öğrenci temini konusundaki planlamalarda uyumsuzluk söz konusudur. Sağlık hizmetlerinde kamu istihdam odaklı tercihler girişimcilik yönelimini geri plana itmektedir. Yeterli istihdamı sağlamak isteyen tüm sektörler girişimciliğin istihdam yaratıcı rolünden faydalanması gerekmektedir. İstihdam üzerindeki olumlu katkılarından dolayı birçok ülkenin önemli sorunlarından biri haline gelen genç işsizliği sorununun minimum düzeye indirilmesi için girişimcilik faaliyetleri desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, T. ve Küçüköksel, N. (2015). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Girişimcilik Algısı ve Girişimciliği Engelleyen Sebepler. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 13-18.
- Alkın, S., Korkmaz, O. ve Balcı Çelik, S. (2020). Algılanan Gelecekteki İstihdam Edilebilirlik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. *İş ve İnsan Dergisi*, 7 (1), 33-47.
- Arslan, K. (2002). Üniversiteli Gençlerde Mesleki Tercihler ve Girişimcilik Eğilimleri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6, 1-11.
- Aytaç, Ö. (2006). Girişimcilik: Sosyo-Kültürel Bir Perspektif. Dumlupınar Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 139-153.
- Aytaç, Ö. ve İlhan, S. (2007). Girişimcilik ve Girişimci Kültür: Sosyolojik Bir Perspektif. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 101-120.
- Azazi, H. ve Ateş, S. (2022). Türkiye İçin Genel İşsizlik ve Genç İşsizlik Histerisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 17(1), 27-36.
- Baumol, W. J. (1968). Entrepreneurship in Economic Theory. *The American Economic Review*, 58(2), 64-71.
- Bolton, D. L. ve Lane, M. D. (2012). Individual Entrepreneurial Orientation: Development of A Measurement Instrument, *Education Training*, 54(2/3), 219-233.
- Brançu, L. Guðmundsdóttir, S. Gligor, D. ve Munteanu, V. (2015). Is Culture a Moderator of Entrepreneurship Motivation? A Comparative Study of Romania and Iceland, *The Amfiteatru Economic Journal*, 17(38), 133-147.
- Covin, J. G. ve Wales, W. J. (2019). Crafting High-Impact Entrepreneurial Orientation Research: Some Suggested Guidelines, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 43(1), 3-18.
- Çınar, İ. (2021), Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Demografik Özellikleri ile Gelecekteki Ekonomik Beklentileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 69-81.
- Demir, F. M., Yıldız, A. ve Fırat, A. (2020), Kamuda İstihdam İstek ve Baskısının Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisinin Belirlenmesi: Kalitatif Bir Analiz. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 25-40.
- Doran, J., McCarthy N. ve O'Connor, M. (2016). Entrepreneurship and Employment Growth Across European Regions. *Regional Studies, Regional Science*, 3(1), 121-128.
- Ercan, S. ve Yıldırım, C. (2021). Bireysel Girişimcilik Yönelimi Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(1), 91-105.
- Ganescu, Mariana-Cristina (2014). Entrepreneurship, A Solution to Improve Youth Employment in The European Union. *Management Strategies Journal*, 26(4), 580-588.
- Göktekin, Z., Aslan, R. ve Yıldız, E. (2022). Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Girişimcilik Düzeylerinin ve Bu Düzeyleri Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 379-392.
- Gunawan, W., Creed, P. A. ve Glendon, A. I. (2019). Development and Initial Validation of a Perceived Future Employability Scale for Young Adults. *Journal of Career Assessment*, 27(4), 610-627.
- Güner, H. ve Korkmaz, A. (2011). İstihdamın Arttırılmasında Girişimciliğin Önemi: Girişimcilik Destekleme Modeli Olarak İŞGEM'LER. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 2(1), 42-65.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). *Research Methods in Social Sciences: Philosophy-Methods-Analysis*. Ankara: Seçkin Publishing House.
- Hillage, Jim ve Pollard, Emma (1998). Employability: Developing a Framework for Policy Analysis. (Research Report RR85). *Institute for Employment Studies*, 85, 1-5.
- İşcan, Ö. F. ve Kaygın, E. (2011). "Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 443-462.
- Kalaycı, E. (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayıncılık.

- Keat, O. Y., Selvarajah, C. ve Meyer, D. (2011). Inclination Towards Entrepreneurship Among University Students: An Empirical Study of Malaysian University Students. *International Journal of Business and Social Science*, 2(4), 206-220.
- Korkmaz, S. (2000). Girişimcilik ve Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 163-179.
- Lumpkin, G. T. ve Dess, G. G. (2001). Linking Two Dimensions of Entrepreneurial Orientation to Firm Performance: The Moderating Role of the Environment and Industry Life Cycle, *Journal of Business Venturing*, 16(5), 429-451.
- Najimudinova, S. ve Öskönbaeva, Z. (2019). Girişimcilik ve İstihdam Arasındaki İlişki: Geçiş Ekonomileri Örneği. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 3(2), 311-322.
- Örenç, D., Dönmez Kara, C. Ö. ve Uğur, S. (2020). Türkiye’de Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinin İstihdam Kapasitesinin Artırılmasındaki Rolü. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 411-447.
- Özgül, B. (2018). Türkiye’de Ön lisans Düzeyinde Sağlık Eğitimi ve Geleceği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(21), 129-144.
- Solmaz, H. (2016). Örgüt İkliminin Girişimcilik Yönelimi Üzerine Etkisi ve Öğrenme Yöneliminin Rolü: Savunma Sanayiinde Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi. Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2006). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ürper, Y., Tosunoğlu, T. B., Kağnoğlu, H., Başar, M., Demirci, E. A. ve Sağlam, N. (2016). *Girişimcilik ve İş Kurma*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Tepe Küçüköğlü, M., Baynazoğlu, M. E. ve Berber, Ş. (2020). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Kariyer ve Girişimcilik Yönelimleri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 27(1), 91-105.
- Tosun, S. (2021). Sağlık Hizmetlerinde Genç İşsizliği Sorununa Fenomenolojik Bir Yaklaşım. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(2), 60-75.
- Yalçıntaş, M. (2010). Çağımızda Girişimcilik. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 95-98.

E-DÖNÜŞÜM VE İSTİHDAM

Müşerref ARIK¹

GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte literatürde sıklıkla kullanılan ve bilgi iletişim sistemleri çerçevesinde inşa edilen dijitalleşme, teknolojik entegrasyonun tabana yayılımı ile birlikte hız kazanmıştır. İfade edilen teknolojik yayılım, dönüşüm teriminin elektronikleşme özelinde kullanılır kılınmasına neden olmuştur. Dünya genelinde hızla yayılım gösteren inovatif yaklaşımlar ve küresel entegrasyon siyasi, sosyal ve ekonomik birden fazla alanda dönüşümü beraberinde getirmiştir. İnovasyonun en önemli adımını oluşturan teknolojik gelişmeler gözlemlenmiş ve teknolojiye görülen gelişim ile birlikte her alanda yeni yöntemler ve anlayışlar benimsenmeye başlanmıştır. İşbu yenilik dönüşüm terimi ile açıklanmakla birlikte teknolojik dönüşüm gerek bireyler gerek şirketler gerek ülkeler ve gerekse devletler bazında devrim niteliğinde etki uyandırmıştır. Nitekim meydana gelen değişim işleyişlerini etkileyerek yeni sistemler ve politika inşalarını beraberinde getirmiş, yetkinlik kavramının kapsamını ve içeriğini değiştirerek beklentileri dönüştürücü özellik göstermiştir. Gerçekleşen bu dönüşüm elektronikleşme ile sistemi derinden etkilemiş ve iş yapısının değişerek taleplerin farklılaşmasına neden olmuştur. Çalışmanın temelini oluşturan e-dönüşüm ile birlikte ticari faaliyetler ve lojistik faaliyetler de teknolojik altyapı üzerinde konuşlandırılmıştır. Değişen bu düzen işgücü çeşitliliğini artırmış ve talep edilen çalışan miktarını ve yetkinlik düzeyini etkilemiştir. İşgücündeki etkinin istihdam artışını da beraberinde getirmesi işbu noktada beklenti dahilindedir.

¹ Proje Asistanı, KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ORCID: 0000-0002-5334-8743, muserrerf.onal@karatay.edu.tr

Buradan hareketle çalışma dahilinde e-dönüşüm ve istihdam ilişkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. İlgili amaç doğrultusunda dönüşüm ve istihdam terimleri kavramsal bazda incelenecek olup akabinde dönüşümün ekonomi üzerinde uyandırdığı etki incelenerek değerlendirmeye tabii tutulacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise dönüşümün istihdamı nasıl etkilediği değerlendirilerek çalışma tamamlanacaktır.

DÖNÜŞÜM VE İSTİHDAM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

E-ticaret kavramı, ticari literatürde incelendiğinde dört farklı işleyişe sahip olan sistem olma özelliği göstermektedir. Sistemler arasında ilk olarak şirketten tüketiciye satışı ifade eden B2C (Business to Consumer) ticaret anlayışı yer almaktadır. İlgili ticari süreçte işletmeden direkt son tüketiciye satış gerçekleştirilmektedir. İkinci ticaret anlayışı ise; B2B olarak adlandırılan ve şirketten şirkete ticareti ifade eden Buisness to Buisness kavramıdır. Burada ticari faaliyetler daha büyük ölçeklerde gerçekleştirilirken muhatap hiçbir zaman nihai tüketici değildir. E-ticaret özelinde değerlendirildiğinde gelişimi desteklenmesi gereken ve böylelikle dış ticaret hacmini artırıcı özellik gösterecek olan ticaret şekli olarak ifade edilebilecektir. Bir diğer ticari faaliyet ise; CostumertoCostumer olarak ifade edilen C2C ticari faaliyetidir. Tüketiciden tüketiciye ticareti tanımlayan sistem, e-ticaret özelinde günden güne önem kazanmaktadır. Sistemin en temel örnekleri “sahibinden”, “dolap”, “letgo” olarak isimlendirilen alışveriş kanallarıdır. Tüketicilerin ellerinde olan ürünleri bir başka tüketiciye satması işleminin gerçekleştirilmesine aracılık teşkil eden sistem mevcut ticari düzende ön plana çıkmaktadır. Dördüncü ve son ticaret şekli ise; C2B olarak kısaltılan ve tüketiciden işletmeye satışı ifade eden Consumer toBuisness sistemidir. İlgili sistemin e-ticaret özelinde günümüz şartlarında işlerliği sınırlı olarak değerlendirilebilecektir. Bu noktada ifade edildiği üzere 4 farklı ticaret tipi olduğu ve e-ticaret kavramının işbu ticaret tipleri çerçevesinde inşa edileceği bilinmektedir.

Dönüşüm terimi ise; kavramsal olarak incelendiğinde en genel hâliyle bir şeyin, bir başka şeye evrilmesi olarak ifade edilmektedir. İnovasyon temelli bir kavram olan dönüşüm, dijitalleşme ile bütünleşik bir yönelim göstermek suretiyle e-dönüşüm kavramını literatürde kullanılır kılmıştır. Elektronik dönüşüm ile birlikte sistemsel işleyişler ve kontrol mekanizmaları elektronik altyapı ile beraber güvence altına alınmıştır. İşletmeler, kuruluşlar ve akabinde devletlerin dönüşümünü beraberinde getiren bu inovatif yönelim ile tüm süreçler elektronikleşme temelinde konuşlanmıştır. Hızlılık, verimlilik ve güvenilirlik kavramları çerçevesinde inşa edilen dönüşüm, belirli avantajlar ve dezavantajları beraberinde getirmiştir. İşleyiş hızının artırılması suretiyle zamandan tasarruf sağlanması etkisini uyandıran elektronik dönüşüm ile maliyet minimizasyonunun ve akabinde karlılık artışının önü açılmıştır denebilir. İfade edilen bu durum dönüşüm avantajları arasında ifade edilebilecektir. Hızlılığa ek olarak elektronik dönüşüm ile birlikte gerçekleşen

faaliyetlerin, fiziki ortamda belge temelli işlem modelinden online mecralar aracılığı ile elektronik belgeleme sistemine geçişi sağlanmıştır. İşbu geçiş ile birlikte evrak kalabalığının hâkim olduğu işyükü azalarak güvenilir, online kontrole imkân veren, hızlı ve çevre dostu dijital belgelemeye geçiş sağlanmıştır. İfade edilen bu inovatif sistem de e-dönüşümün avantajları arasında ifade edilebilecektir. İşbu online belge arzı ile birlikte fiziki işlem zorunluluğu ortadan kalkmış ve devletin elektronikleşmesi ile birlikte imza sistemi dijitalleşme ile entegre edilerek uzaktan işlem gerçekleştirilmenin yolunu açmıştır.

Devlet bazında dönüşüm e-devlet anlayışı ile gelişim göstermiştir. Elektronik devlet anlayışı Türkiye Cumhuriyeti kimlik numarası ile vatandaşların nüfus kayıtlarında dijital sisteme entegre edilmesi ile başlangıç göstermiştir. İlk etapta vatandaşların tam adaptesi sağlanamasa da uzun vadede adaptasyon seviyesinde artış gözlemlenmiştir. Şimdiki durum incelendiğinde e-devlet sistemi ile internet aracılığı ile vatandaşlık işlemlerinin tümünün idame ettirildiği ve yüksek güvenlik koruması ile işlem güvenliğinin sağlandığı görülmektedir. İfade edilen elektronik imkanlar arasında e-imza sistemi de yer almaktadır. İşbu sistem ile vatandaşlar internet aracılığı ile işlem onayı gerçekleştirebilmektedir. Bu durum elektronik dönüşümün avantajları arasında yer almaktadır.

Elektronik dönüşüm ile birlikte tabana yayılım gösteren hizmetler arasında; ticari alışverişlerde evrak yoğunluğu ve evrak kaybının önüne geçerek her yerde ve zamanda işlem kabiliyeti kazandıran e-fatura, Türk Vergi Usul Kanununun mecburi kılmış olduğu muhasebe defterlerinin elektronik mecralar aracılığı ile tutulması imkanını açan ve defter kontrollerindeki hata payını minimize eden e-defter, lojistik faaliyetlerde sevk sürecini kontrol altına alan e-irsaliye vb. belgeler yer almaktadır. Elektronik dönüşüm işbu belgelerin arz ve talebi noktasında kolaylık sağlayıcı özellik göstermektedir.

E-dönüşüme tam entegrasyon sağlanması ile ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmanın sağlanabileceği düşünülmektedir. İfade edilen düşüncenin vuku bulması için e-dönüşümden en çok etkilenen ve ekonomi temelinde önem arz eden e-ticaret ve e-lojistik kavramlarının kullanılabilir kılınması ve alandaki inovatif yönelimler ile entegratif faaliyetlerin güçlendirilmesi gerekmektedir.

İstihdamda elektronikleşme de işbu dijitalleşme sürecinin olağan sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ticari faaliyetlerde işleyişin elektronik mecralar aracılığı ile gerçekleştirilmesi, bu noktada bilgi birikimine sahip olan, sistemin kuruluş ve takibini gerçekleştiren, internette alım satım işlerine hakim olan çalışanların istihdam edilmesini gerekli kılacaktır. Buna ek olarak online alışveriş sisteminin işleyişindeki gelişim ve tabana yayılım ilgili süreci işleten eleman gerekliliğini besleyecektir. Bu durumda çalışan kişi sayısı artacak ve akabinde çağrı hizmeti sistemi de gelişim göstererek istihdam artışı gözlemlenecektir.

E-istihdam, İŞKUR tarafından gerçekleştirilen bir sistem olmakla birlikte istihdam sürecinin işleyişini hızlandırıcı özellik göstermiştir. Sistem ile birlikte iş arayan kişilerin iş yerleştirme akışı online mecralar aracılığı ile sağlanmakta ve şirketlerdeki talep edilen çalışan portföyü takip edilebilmektedir. Boş iş kontenjanlarının minimize edilerek istihdam seviyesinin yükseltilmesine yardımcı olan sistem, işsizlik sorununu olumlu yönde etkileme noktasında önemli bir yer inşa etmektedir.

Dönüşüm etkisinde kalan istihdamın şekil değiştirmesi, sektörel dağılımı etkileyici özellik göstererek işsizlerin istihdam edilecekleri iş kolundaki yetkinlik düzeylerinin ve aranan niteliklerinin değişimini gerektirebilmekte ve aranan özelliklerin alışılmışın dışında inşa edilmesine neden olabilmektedir. Türkiye'nin TÜİK tarafından yayımlanan 2021 yılı istihdam verileri incelendiğinde; işsizlik oranının %12 iken istihdamın ise %45,2 seviyesinde hesaplandığı görülmektedir. İstihdam sayıları kıyaslandığı takdirde 2020 yılı istihdam sayısının 2 milyon üzerine yükseldiği söylenebilecektir. Buradan hareketle 2021 yılında Türkiye'nin istihdam düzeyi yaklaşık 29 milyon seviyesinde kamuoyu ile paylaşılmıştır. İstihdam seviyesinde cinsiyet eşitsizliği hakimiyet sürmekte olmakla birlikte e-istihdam kavramının uzun vadede istihdamda kadın erkek dağılımını yakınlştırıcı etki uyandıracığı söylenebilecektir. İlgili düşünce; elektronik mecralar aracılığı ile çalışma faaliyetlerinin evden çalışma kavramını tabana yayması ve belirli sorumluluklar nedeniyle çalışma fırsatı bulamayan kadınların buldukları konumdan hizmet verme imkanına sahip olmasından hareketle savunulmaktadır. Sektörel bazda 2021 yılı için değerlendirme yapıldığında görülmektedir ki; pastanın en büyük parçasını %55,3 oran ile hizmet sektörü almaktadır. İşbu sektör elektronik ticaret kavramını içerisine alan işkollarının hesaplamaya dahil edildiği sektör olması yönüyle önem arz etmekte ve istihdamın en büyük payını oluşturmaktadır. Hizmet sektörünü takiben; %21,3 oran ile sanayi sektörü, %17,2 ile tarım sektörü ve %6,2 ile inşaat sektörü yer almaktadır.

DÖNÜŞÜMÜN EKONOMİK ETKİSİ

Dönüşümün siyasi, sosyal ve ekonomik bazda etkinliği evrensel düzeyde gözlemlenmekle birlikte işbu evrensel yönelimden en yüksek payı ekonomi almaktadır. Ekonomik bazda gözlemlenen değişim temel olarak nitelendirilirse, sosyal ve siyasi değişimi gerektiren ana unsur olarak ifade edilebilecektir.

Elektronikleşmenin tabana yayılması ile birlikte her alanda olduğu gibi ticari faaliyetlerde de hız gereksinimi, ihtiyaca anlık ulaşım ve zamandan, mekândan tasarruf gibi talepler meydana gelmiş ve dönüşüm, ifade edilen gereklilikleri beraberinde getirmiştir. Dönüşümden en yüksek payı alan kalem ekonomi olarak gözler önüne serilmektedir.

Ekonomi, dönüşümün ticaret üzerindeki etkisi ile birlikte temelden etkilenmiş ve inovatif değişiklikleri gerekli kılmıştır. İnovatif yönelimler ise sistemsel

değişimlerin tetikleyicisi olma özelliği göstermiştir. Ticari temelde görülen bu değişim alım-satım işlemlerinin teknolojik tabanda konuşlandırılmasını sağlayarak işleyişte değişime sebebiyet vermiştir. Ticari faaliyetler olarak ifade edilen ve gerek mikro ölçekte gerçekleştirilencicaretin gerekse dış satım ve dış alım olarak ifade edilen ihracat ya da ithalatın inovasyon temelinde dönüştürülmesine sebebiyet vermiştir. Elektronik ticaretin dış ticaretteki işleyişi hızlandırmasının en önemli nedenlerinden biri pazar yerine ulaşım noktasında engelleyici unsurları ortadan kaldırması olarak ifade edilebilmektedir. Fiziki ticarete ilgili mal ve hizmetin arz edilmesi gereken pazar yerine ulaşımı noktasında maliyet unsuru ve yerinde bulunma mecburiyeti ile fiziki zorluk gözlemlenirken online ticaret ile pazar yerine ulaşım satıcı ikameti her nerede olursa olsun sağlanabilmektedir. İfade edilen bu özgür ticaret anlayışı ekonomik değişimin temelini oluşturması yönüyle önemlidir.

Elektronik tabanda gerçekleştirilen ticaret anlayışı ile birlikte alıcı ve satıcı online mecralar üzerinden zaman ve mekân fark etmeksizin bir araya getirilmiş ve işlem hızı kazandırılarak her an ticaret gerçekleştirilmesine imkân sağlanmıştır. İşbu ticari hareketlilik ekonomi üzerinde etki unsuru oluşturmuştur. İlgili etkinin olumlu seyrini etkileyen unsurlar ifade edilirse; online ticaret anlayışının zaman tasarrufuna imkân tanınması, işlem hızını artırıcı özellik göstermesi, işlem takibi ve stok kontrolünün hem alıcı hem de satıcı için hata payını minimize ederek sistematize edilmesi, işlem miktarını artırması, aynı anda hizmet verme kapasitesini güçlendirmesi vb. unsurları bulunmaktadır. Bu unsurlar ticari elektronikleşmenin hem ekonomik hem siyasi hem de sosyal etkisini tanımlayıcı özellik göstermektedir.

Ekonomik bir dönüşümü beraberinde getiren e-ticaret kavramı ile birlikte yalnızca zamandan ve mekândan tasarruf gözlemlenmemiş aynı zamanda işleyiş boyunca gerekli görülen her bir adımın inovatif bir bakış kazanması sağlanmıştır. Daha açık bir ifade ile; e-ticaret anlayışı ile birlikte; pazarlama faaliyetlerinde elektronik pazarlama anlayışı yerleşmiştir. Alım satım faaliyetlerinin canlandırılması işlemi elektronik olarak yerleşim göstererek potansiyel müşteri ve tüketicilere internet üzerinden ulaşılması ve hedef pazara ilgili mal/hizmetin sunulmasının önü açılmıştır. Mal satış sürecinde ürünün gönderimine dair irsaliye, fatura, vergi, gümrük ve hepsini içerisine alan muhasebe sistemi de işbu elektronikleşme ile teknolojik altyapılar kullanılarak online gerçekleştirilmeye başlanmış ve ürün alım satımında güvenlik anlayışı benimsenerek evrak kalabalığının ortadan kaldırılması sağlanmıştır. İlgili durum maliyetler üzerinde olumlu etki uyandırmıştır. Buna ek olarak ticari faaliyetlerin sistem üzerinde kayıt altında olması hasebiyle ilgili işlemlerin istatistik araçlar aracılığıyla analiz edilmesi ve tüketici taleplerinin, satın alma anlayışlarının incelenmesi kolaylaşmış ve tüketici taleplerine uygun ürün tespiti ve bu yöndeki gelişimlerin desteklenmesi sağlanmıştır. Buna ek olarak e-ticaretin tamamlayıcısı olan ve ürünün doğru yer ve zamanda doğru teslimat noktasına teslimini içeren e-lojistik sisteminin geliştirilmesini de sağlamıştır. Ekonomik bazda önemli bir yerde konuşlanmış olan e-lojistik ile ticarete konu

ürünün bir yerden bir başka yere ulaşımında güvenli lojistik imkânı sağlanmış ve ürün gönderiminde ölçek sıkıntısı yüksek oranda ortadan kaldırılmıştır denebilir. Buna ek olarak elektronik ticaret sistemi ile beraber elektronik ödeme anlayışı da tabana yayılmış ve yaygın kullanılmaya başlanmıştır.

İfade edilen ve ekonomi üzerinde dönüşümü destekleyen etkiler istatistiki olarak değerlendirilirse ilk olarak dünyada e-ticaretin önemini hacim bazında incelemek gerekmektedir. Ticaret Bakanlığı e-ticaret bilgi platformundan alınan bilgiye göre perakende ticaret bazında toplam e-ticaret rakamları 2020 yılında, bir önceki yıla oranla %66 artarak 226,2 milyar dolara yükselim göstermiştir. Türkiye için böylesi bir rakam gözlemlenirken dünya e-ticaret rakamlarında da artış seyrinin sürdüğü söylenebilmektedir. İlgili artışı sayılarla ifade etmek gerekirse; 2020 yılında 4,3 trilyon dolar ile bir önceki yıla oranla yaklaşık %23 artış gözlemlendiğini söylemek doğru olacaktır. Ticari büyüme rakamları 2021 yılı bazında değerlendirilirse; Türkiye'nin e-ticaret hacminin bir önceki yıla oranla %69 arttığı ve 381,5 milyar dolar seviyesinde gerçekleştiği söylenebilecektir. İşbu artış üzerinde Covid-19 pandemisinin inovasyonu hızlandırıcı etkisinin bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir. Nitekim pandemi etkisi ile perakende ticareti onlineolarak gerçekleştiren ve fiziki alışveriş ile arasına mesafe koyan müşteriler ile birlikte sipariş miktarlarında artış gözlemlenmiş ve artış oranı 2020 yılında %68'i test etmiştir. İlgili artış 2021 yılında ise bir önceki yıla oranlar %48 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ticari dönüşüm böylesi yüksek oranda seyrederken e-ticaretin toplam ticaret içerisindeki yerinin biraz daha kuvvetlendirilmesi gerekliliği mevcudiyetini korumaktadır. Nitekim yeni dünya düzeninde %17,7 seviyesindeki e-ticaret payının daha da artacağı nihai son olarak ifade edilebilecektir. Bir önceki yıla oranla yaklaşık %2 seviyesinde bir artış gözlemlense de mevcut düzende bu artış hızının artırılması gerekmektedir.

İşbu ticari payın artırılması için dış ticarete politik düzenlemelere gidilmesi önerilmektedir. İlgili öneriye temel olarak toplam e-ticaret içerisindeki yurt içi alışveriş işlemleri ile dış ticaret işlemlerinin oransal kıyaslaması gösterilebilecektir. Nitekim e-ticaret işlemleri içerisindeki %92 pay ile pastanın en büyük parçasını yurt içinde gerçekleştirilen alışveriş işlemleri almaktadır. Geri kalan yaklaşık %8'lik pay ise dış ticaret işlemlerinden oluşmaktadır (E-Ticaret Bilgi Platformu). İlgili verilerden hareketle Türkiye'nin elektronik dış ticaret sisteminin gelişimi noktasında çalışmalar yürütmesi gerekmektedir. İlgili gelişim sağlanabilirse toplam ticaret içerisinde e-ticaretin payı da genişleyecek ve %17 seviyesini geçecektir.

E-Ticaret'in toplam GSYİH içerisinde kapladığı alanı incelemek gerekirse; 2020 yılı için yaklaşık %4 seviyesinde paya sahip olan e-ticaretin 2021 yılı için %5'e yükseldiği görülmektedir. Kişi başı e-ticaret harcaması değerlendirildiğinde ise; 2021 yılı için 4.749 TL olarak hesaplandığı ve bir önceki yıla oranla yaklaşık 2 bin TL kişi başı artış gerçekleştiği görülmektedir. İlgili oranlarda dış ticarete

meydana gelen değişim ile daha yüksek bir pay gözlemleneceği bilinmekle birlikte bu noktada dış ticaret politikalarının önemi bir kere daha gözler önüne serilmektedir. Buna ek olarak e-ticaret kavramında görülen gelişim ile birlikte ödeme yöntemlerinde kart ile ödeme anlayışında yoğunlaşma ortaya çıkmıştır. Nakit ile ödemenin yerini kartlı işlemler ya da bankacılık işlemleri olan havale/EFT vb. almıştır. 227,3 Milyar TL'lik kartlı işlem hacmi ve 143,6 Milyar TL'lik Havale/EFT işlemleri ile birlikte bankacılık sisteminde gelişim gözlemlenmiştir. 2021 yılı verileri incelendiğinde; E-Ticaret Bilgi Sistemi üzerinde kayıtlı olan toplam 26.442 işletme bulunmaktadır. Sistem kaydı mevcut işletme sayısının altında seyretmekte ve sistemin işlerliği için üyelik sisteminin geliştirilmesi gerekli görülmektedir. İlgili verilere ek olarak fiziki olarak faaliyet gösteren, buna ek olarak elektronik olarak işleyişini sürdürmeye devam eden toplam 472.604 işletme bulunduğu da bilinmesi gerekenler bilgiler arasındadır. İşletme sayısı artarak devam ederken elektronik pazarda alınan payın şehirler nezdinde daha da genişletilmesi ve Anadolu şehirlerinde elektronik entegrasyonu artırıcı politikalar belirlenmesi gerekmektedir. Nitekim Ticaret Bakanlığı bilgileri ışığında ETBİS verileri değerlendirildiğinde toplam e-ticaret faaliyeti sürdüren işletmelerin %40'ı İstanbul'da yer almaktadır. İlgili işletmelerden geri kalanların ise yaklaşık; %13'ü Ankara, %7'si İzmir, %4'ü Bursa, %3'ü Antalya, %2'si Konya, %2'si Kocaeli, %2'si Kayseri %2'si Adana ve %1'si Denizli ilinde faaliyetlerini sürdürmektedir. İşbu illerin büyük şehir olduğu görülmekle birlikte e-ticaret faaliyetini benimsemiş işletmelerin artırılması ve e-ticareti destekleyen şehirlerin genişletilmesi gerekliliği ifade edilebilecektir.

Covid-19 pandemisi olarak isimlendirilen ve pandeminin olumlu etkilediği sistem olma özelliği gösteren elektronik ticaret sisteminde, sektörel bazda yoğunluğa sahip mal/hizmet grubunun 2020 ve 2021 yılı verileri incelendiğinde pandeminin etkisinin 2021 yılında bir önceki yıla göre azaldığı görülmektedir. Konaklama faaliyetlerinde ortalama 3.621 TL seviyesini tartan sepet tutarı, bir önceki yıla oranla yaklaşık 1.000 TL artış göstermiştir. Havayolları sektöründeki değişim incelendiğinde; 2021 yılında 1.202 TL ortalama sepet tutarına sahip olan sektörün 2020 yılına göre 300 TL artış gösterdiği ifade edilebilecektir. "Giyim, Ayakkabı ve Aksesuar" ürün gruplarını içerisinde bulunduran sektör de elektronik ticarete yaygın kullanılan sektörler arasında yer almaktadır. Sektör rakamları incelendiğinde 2020 yılına oranla yüksek bir artış olmaksızın 281 TL sepet tutarı ortalamasına sahip olduğu hesaplanmaktadır. İlgili sektörleri takiben 2021 yılında 244 TL ile eğlence ve sanat, 186 TL ile elektronik, 113 TL ile çiçekçilik, 72 TL ile gıda ve süpermarket ve son olarak 54 TL ile yemek yer almaktadır. Gıda ve süpermarket özelinde incelendiğinde bir önceki yıla oranla 89'dan 72'ye 17 TL'lik bir gerileme vardır. İlgili gerileme 2020 yılında pandemi etkisi ile normalin üzerinde gerçekleşen elektronik gıda alışverişinin mevcut düzeye inmesi ile ifade edilebilecektir (ETBİS).

Çalışmanın ilgili bölümünde ifade edildiği üzere gerek ticaret hacmindeki gelişim gerek e-ticaretteki sektörel yönelim gerekse ekonomi özelindeki meydana gelen değişiklikler neticesinde e-ticaretin ülke genelinde yayılım göstermesi sağlamıştır. İlgili yayımlım sistem bazında gerçekleştirilen yenilikleri ve e-ticaret içerikli faaliyetleri de beraberinde getirmiştir. İlgili faaliyetlere örnek olarak; online ticaret sitelerinin ihracat noktasında işleyişe koydukları ihracat hamleleri verilebilmektedir. Hepsiburada.com tarafından bir örneği gerçekleştirilen faaliyet ile “Kolay İhracat” modeli meydana getirilmiş ve dış satımı destekleme amacı güdülmüştür. İlgili sistem ile birlikte e-ticaret pastasının yurtiçi alışveriş imkanına ek olarak uluslararası ticareti kapsayıcı özellik gösteren yurt dışı ticaret anlayışı benimsenmiş ve pastanın küçük bir bölümünü oluşturan ancak uzun vadede oranlarında yükselim beklenen dış ticarete e-ticaret anlayışının payını olumlu yönde etkileyici sistem benimsenmesi hedeflenmiştir. Bu gibi sistemlerin e-ticaret platformları tarafından desteklenmesi ülkenin dış satımını besleyecek ve ülkeye döviz girişini arttırarak ekonomiyi olumlu yönde etkileyecektir (KobiEfor).

Şirket bazında bu gibi ticari hamleler ile e-ticaretin ekonomi üzerindeki etkinliği artırılırken resmi devlet kurumları nezdinde de ekonomiyi geliştirici faaliyetler meydana getirilmektedir. Ticaret Bakanlığı tarafından ihracatı elektronik bazda güçlendirme hedefi güden bir planlama kamuoyuna sunulmuştur. E-ihracat faaliyetinin “Küçük Orta ve Büyük İşletmeler” tarafından benimsenmesi ve mikro girişimciler için tercih edilir kılınması için eylem planı oluşturan bakanlık, teknolojik entegrasyonun geliştirilmesi suretiyle sistemin benimsenir kılınmasını hedeflemektedir. İşbu sistemin benimsenmesi akabinde tıpkı hepsiburada.com’un hedeflediği şekilde toplam e-ticaret pastasının içerisinde uluslararası e-ticaretin payının artırılması ve döviz girişi ile ülke ekonomisinin beslenmesi amaçlanmaktadır (HaberTürk).

Bir diğer ekonomik etki uyandıran faaliyet elektronik ticaret sisteminin benimsenmesini amaçlayan ve bu doğrultuda sistem bazlı eksiklik ve yeniliklerin talep eden kişilere bilimsel veriler ışığında uzman görüşleri ile desteklenerek sunma gayesi güden e-ticaret zirveleri ile sağlanmaktadır. İlgili zirveler hem alandaki bilgi eksikliğini giderici çalışma yürütmekte hem de organizasyon oluşturulması ile birlikte kamuoyunca bilinir kılınmasını desteklemektedir. Gerek özel şirketler tarafından desteklenen gerekse TÜBİSAD gibi kurumlar tarafından organize edilen zirveler alandaki yetkinliği artırıcı özellik göstererek uzun vadede farkındalık kazandırması akabinde ekonomiyi olumlu yönde etkileyecektir.

Bunlara ek olarak sistemin işleyişinde aksamaların minimize edilmesi ve sistemin işlerliğini güçlendirilmesi için işbu e-ticaret sistemi için gerekli olan altyapı yatırımlarının gerek devlet bazında gerekse şirketler bazında gerçekleştirilmesi ve bu noktada uygun AR-GE çalışmaları ile birlikte sisteme yönelik destek projeleri yürütülmesi gerekmektedir. İşbu altyapı gelişimi ve AR-GE faaliyetlerinin

desteklenmesi de ekonomi üzerinde olumlu etki uyandıracaktır denebilir. Nitekim alanda gerçekleştirilmesi gerekli görülen faaliyetleri organize etmek ve yürütmek için; Bakanlıklar, Elektronik Ticaret Koordinasyon Kurulu, İnternet Üst Kurulu, Devlet İstatistik Enstitüsü, Bilgi İşlem Merkezi, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Tüketicileri Koruma Derneği vb. birden fazla kurumdan yardım alınmakta ve ilgili kurumlar e-ticaretin benimsenmesi noktasında faaliyet göstermektedir.

DÖNÜŞÜMÜN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Bilgi iletişim teknolojilerinin toplum nezdinde yüksek oranda benimsenmesi ile birlikte yaygınlık kazanan elektronik işlemlerin ekonomik bazda yaygınlaşması ticari faaliyetlerde görülen artış ile açıklanabilecektir. İşbu ticari faaliyetlerdeki dönüşüm istihdamın dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. E-dönüşüm kavramı, fiziki güç gerektiren işlemlerin yerini makineleşmenin almaya başlaması ile birlikte başlangıç göstermiş olup küreselleşmenin etkisi ile karşı karşıya kalınan inovatif faaliyetler neticesinde teknoloji altyapısı ile gelişmiş ve elektronikleşmeye uyum sağlamıştır. Elektronikleşmeye sağlanan uyum; sistemleri, sistemlerin işleyiş şekillerini, sistemlere yönelik kural ve kanunları değiştirmekle kalmamış aynı zamanda sistemin işleyişini devam ettirecek, yetkin elemanların niteliklerinde de mecburi değişimi talep dahilinde kılmıştır. İşbu talebin karşılanması için ilgili talebe uygun arz ve bunun için de arz edilmesi beklenen bilgiye sahip kişilerce donatılması gereken istihdam alanı gerekli görülmüştür. Bu noktada uygun istihdam politikaları ve istihdam gerekliliğinin niteliğine uygun işgücüne ulaşılması noktasında sosyo-politik düzenlemeler gerekli görülmektedir. Buna ek olarak beklenti dahilindeki istihdam boşluğunu dolduracak yetkinlikte insan kaynağı yönetimine gidilmesi gerekmektedir (Gökalp, vd. 206-207).

Görülmektedir ki; dönüşüm ile birlikte beklentiler ve beklentileri karşılayacak yetkinlikler geleneksel ticaret anlayışından farklılık gösterecek, değişecek ve değişen düzen içerisinde standardize edilecektir. Yeni standart oluşumu geleneksel ticaret anlayışı içerisinde etkinlik gösteren işgücünün yetkin oldukları alanın yok olmasını, bir diğer ifade ile yetkinlik düzeylerinin piyasa dahilinde etkinsiz kalmasını beraberinde getirebilecektir. Bu durum işkollarında değişime neden olmakla birlikte yeni iş alanlarında istihdam talebi yaratacak ancak geleneksel iş alanlarında işsizlik sorununun ortaya çıkmasına neden olabilecektir. İfade edilen durum ekonominin sektörel bazda ve küreselleşmeye ayak uydurma noktasında genişleme gösterdiğini ifade ederken aynı zamanda işsizlik sorununun ortaya çıkmasını ve büyük bir ekonomik yıkım ile karşılaşılmasını da beraberinde getirebilecektir. Bu noktada küresel düzene ayak uyduran ve kendisine bu noktada istihdam alanı bulan kişi ayakta kalabilirken adaptasyon konusunda yetersiz kalan kişi yok olmaya mahkûm olacaktır denebilir. Buradan hareketle e-dönüşüm ile birlikte istihdam anlayışı fiziki işlere yönelik değil, yazılım ve veri bilimi temelinde konuşlandırılacak ve teknolojik altyapı ile donatılacaktır.

Yeni iş tanımı ile birlikte fiziki konuşlandırılmak suretiyle çalışan elemanların yerini, mekân ve zaman kısıtı olmaksızın istedikleri yer ve zamanda hizmet verebilme imkanına sahip olan çalışan kitlesi almıştır. Böylesi bir sistem mekân bazlı çalışma yerine iş bazlı çalışmanın benimsenmeye başlanmasını sağlamış ve mesai anlayışı şekil değiştirmeye başlamıştır. İşbu çalışma şekli ile ev hayatı ve iş hayatı arasındaki keskin çizginin ortadan kalkması sağlanmış ve bireylerin rol tanımlarında karışıklık meydana gelmeye başlamıştır denebilir. İşbu rol tanımlarındaki karışıklığın uzun vadede iş/çalışma anlayışını olumsuz etkileyeceği ihtimali dikkate alınması gereken olumsuz sonuçlar arasında ifade edilebilecektir (Küçük, 385).

Elektronikleşme ile değişim gösteren ve mekân mecburiyetini yüksek oranda ortadan kaldıran uzaktan çalışma sistemi, dünya pandemisi olarak literatürde yer alan Covid-19 sağlık krizi ile birlikte zorunluluk teşkil etmiş ve mevcut düzendeki kitlenin daha genişince benimsenmesi sonucunu oluşturmuştur. Mesafe ile korunma sağlanabilecek olan salgının olumsuz etkisinin minimize edilmesi noktasında kişilerin toplu bir şekilde aynı ortamda bulunması noktasında politik düzenlemeler ve geçici yasaklar devlet eliyle kabul edilmiş ve şirketler çalışanlarına bu yönde istihdam düzeni inşa etmiştir. İşbu süreç ile birlikte e-dönüşüm noktasında hızlı bir ilerleme kaçınılmaz olarak benimsenmiştir denebilir. Pandemi ile başlayan ve uzaktan çalışma ile işlerin yüksek oranda yürütülebildiğini ve fiziki mesai anlayışının her meslek dalı nezdinde gerekli olmadığı ilgili süreçte idrak edilen noktalar arasında yer almıştır. Süreç dahilinde idrak edilen bu anlayışın Covid-19 tehdidi ortadan kalktıktan sonra da benimsenmeye devam edeceği ve uzaktan çalışma anlayışının gösterdiği yaygınlığın devam edeceği düşünülmektedir. Bu noktada uzaktan çalışma anlayışı ile birlikte mekânsal istihdamın gerekli olmaması ve internet ağı aracılığı ile işleyişin takip ve kontrol edilebilir kılınması şirketlerin istihdam etmiş oldukları çalışan sayısını artırmalarını destekleyici özellik gösterebilecektir. Buna ek olarak kişilerin ilgili şirkette istihdam edilmesi için ikamet değiştirmesi ve düzeninden vazgeçmesi vb. engeller ortadan kalkarak kişi hangi ülke, şehir ya da ikamet noktasında olursa olsun iş sürecinde etkin rol alabilecektir.

İstihdam noktasında gerek mevcut iş kolunda uzaktan çalışma imkânı ile istihdam edilen kişi sayısının artırılması gerekse yeni iş kolları ile inovatif düzene uygun yetkinlikte çalışan istihdamının önü açılması sağlanmış ve e-dönüşüm istihdamı olumlu yönde etkilemiştir. Ancak e-dönüşümün olumlu etkisinin yanı sıra teknolojik temelde gerçekleşmesinde hareketle olumsuz etki uyandırdığı da söylenebilecektir. Kayıt dışı çalışma olarak ifade edilen ve çalışanların herhangi bir istihdam kaydı olmaksızın çalışmasına neden olabilecektir. Kayıt dışı istihdam, kişinin mevcut işini gerçekleştirirken, faaliyet göstermiş olduğu işi devlete bildirmeksizin çalışma sürdürmesi olarak ifade edilebilecektir. İlgili kayıt dışılık

neticesinde kişinin sigorta kaydı yapılamamakta, kişinin gelirinden tahsil edilmesi gereken vergi sistemde görülmeyip tahsil edilememekte ya da bunlar kısmî olarak gerçekleştirilememektedir. İfade edilen kayıt dışı çalışma ile gerek işçi gerek işveren ve gerekse kapsayıcı olarak nitelendirilen devlet uzun vadede zarar görmektedir. İşbu kayıt dışı istihdam anlayışının elektronikleşme etkisiyle artış gösterdiğini söylemek yerinde olacaktır (Sosyal Güvenlik Kurumu).

İstatistiki veriler ışığında incelendiğinde; kayıt dışı istihdam oranının toplam istihdam içerisindeki payının 2021 yılı için %61 olarak hesaplandığı görülmektedir. İfade edilen bu oranın teknolojik istihdam ile birlikte artabileceği düşünülmektedir. Buna ek olarak nitelikli işgücünü destekleyen istihdam anlayışı ile yetkinlik düzeyi yetersiz kalan orta sınıf çalışanlarının işsiz kalmasına neden olması yine dönüşümün istihdam üzerindeki olumsuz etkisi olarak ifade edilebilecektir. Buradan hareketle literatür dahilinde dönüşüm etkisindeki istihdam anlayışı olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilebilirken ilgili noktada tam bir değerlendirme yapmak mümkün görülmemeli; olumlu ve olumsuz yönler bir arada ifade edilmelidir. İşbu küreselleşmeden kaçınmanın gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler nezdinde neredeyse imkânsız olarak nitelendirilmesi belirli bir oranda olumlu ve olumsuz etkilerle yüzleşmekten kaçınılmayacağını ortaya koymaktadır. Buradan hareketle dönüşüm etkisinde istihdamın küreselleşmenin mecburi kıldığı düzeyde benimsenmesi gerek şirketler düzeyinde gerekse devlet kapsayıcılığında sistemin işlerliğini güçlendirici ve hata payının minimize edici politikalar ile desteklenmesi; böylelikle olumlu yönlerin baskın kılınması yönünde çalışmalar gerçekleştirilmesi gerekli görülmektedir.

SONUÇ

Küreselleşme ve akabinde teknolojik entegrasyon ile birlikte “dönüşüm” terimi sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Dönüşüm; siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda etkinlik göstermiştir. Teknolojik inovasyon ile meydana gelen dönüşümden en yüksek etki payını alan ticaret olmuştur. Ticari faaliyetlerde görülen elektronikleşme ise ekonomi üzerinde etki uyandırmıştır. Ticaretin elektronikleşmesi, e-ticaret, e-lojistik ve e-istihdam gibi kavramların literatürde sıklıkla konuşulan konular arasında yer almasını sağlamıştır. E-ticarete görülen teknolojik değişim, gerek yurt içerisindeki alışverişlerin online mecralar üzerinden gerçekleştirilmesi gerekse uluslararası ticarete zaman ve mekân kısıtına yakalanmaksızın istenen ürüne bilişim ağları aracılığıyla ulaşılması yönünde katkı sağlamıştır.

E-ticaret internet mecraları aracılığı talep edilen ürüne her nereden olursa olsun ulaşılması ve ürün talebinin oluşturulmasını sağlaması yönüyle ticari hareketliliği güçlendirmiştir. Tıpkı ürün talebinde olduğu gibi ticarete konu ürünün talep eden tarafından ücretinin ödemesi, fatura kesim ve vergilendirme işlemlerinin yapılması da online mecralar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Buna ek olarak ürünün doğru yer ve zamanda doğru teslimat adresine teslimi de teknolojik inovasyon etkisinde

kalarak küreselleşmeye ayak uydurmuş ve e-lojistik kavramı ile desteklenmiştir. Ticaretin her alanında ve tüm iş kollarında yayılım gösteren elektronikleşme yalnızca ulusal ya da uluslararası ürün ticaretinde değil aynı zamanda iş kollarının genişlemesi ve sistemin dönüşmesi ile birlikte iş yerlerinde istihdam edilecek çalışanlarda da elektronikleşmeyi beraberinde getirmiştir. Ve ortaya e-istihdam kavramı çıkmıştır.

E-istihdam 2 ayrı çerçevede dikkate alınmalıdır. Bunlardan biri elektronikleşme ile istihdam edilecek kişilerin online olarak iş sahibi kılınması, yapay zeka temelli sistem ile iş veren ve iş arayan kişilerin online olarak iş/işçi arayışlarının sonlandırılarak işsizlik oranlarının minimize edilmesi noktasında terimleştirilirken; çalışma özelindeki e-istihdam kavramı ise uzaktan çalışma ile açıklanmaktadır.

Çalışma özelinde işbu ifade edilen kavramların ayrıntılı olarak incelenmesi, e-ticaretin ekonomi üzerinde uyandırdığı etkinin tespit edilmesi ve e-dönüşüm ile istihdam anlayışında gözlemlenen değişimin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma dahilinde görülmektedir ki; e-dönüşüm ile birlikte ticaret hacmini artırıcı ürün yelpazesini genişletici ve ticarete hız kazanılması suretiyle satıcı ve alıcı arasındaki mesafenin ortadan kaldırılacağı görülmektedir. İşbu ürün yelpazesi ve satış miktarlarında görülen artış ile birlikte de ilgili iş kolunda istihdam edecek kişi sayısında artış ve kişilerin yetkinliklerinde teknolojik dönüşüme entegre bir talep meydana gelmiştir. İlgili talep artışı kişilerin yetkinliklerini geliştirmesi noktasında itici bir unsur oluşturacak ancak orta düzey çalışanların alanda bilgi sahibi olmaması işsizlik sorununu besleyici özellik gösterebilecektir. Buna ek olarak Covid-19 ile birlikte krizin fırsat doğurduğu bir etki uyandıran uzaktan çalışma anlayışı ile elektronik istihdamın birden fazla kişiyi aynı anda istihdam etme ve hizmet verme hızını artırma yönü de işsizlik noktasında tam tersine azaltıcı etki uyandıracaktır. Buradan hareketle söylenebilir ki dönüşüme tam entegrasyon sağlanmak suretiyle bu noktada yetkinlikler güçlendirilirse işbu entegratif düzen olumlu sonuçlar doğurabilecektir. Ancak elektronik entegrasyondan uzak bir sistemde benimsenen mecburi inotavif yönelimler mevcut ekonomiyi daha olumsuz etkileyebilecektir.

KAYNAKÇA

- Küçük, Ö. (2021). Emegın Dijital Dönüşümü ve İstihdam, *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 8, 381-392.
- TÜİK, (2022). *İşgücü İstatistikleri 2021*, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-2021-45645#:~:text=%C4%B0stihdam%C4%B1n%20sekt%C3%B6rleri%20da%C4%9F%C4%B1l%C4%B1m%C4%B1%2C%20\(%25\)%2C%202020,ki%C5%9F%20hizmet%20sekt%C3%B6r%C3%BCnde%20istihdam%20edildi.](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-2021-45645#:~:text=%C4%B0stihdam%C4%B1n%20sekt%C3%B6rleri%20da%C4%9F%C4%B1l%C4%B1m%C4%B1%2C%20(%25)%2C%202020,ki%C5%9F%20hizmet%20sekt%C3%B6r%C3%BCnde%20istihdam%20edildi.) (E.T.: 27.08.2022).
- E-Ticaret Bilgi Platformu, (2022). 2021 Yılı E-Ticaret Verileri Açıklandı, <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10040/detay> (E.T.: 21.08.2022).
- E-Ticaret Bilgi Platformu, (t.y). İstatistikler, Erişim Adresi: <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler> (E.T.:20.08.2022).
- KobiEfor, (2019). Türkiye Ekonomisine Katkı İçin Dev E-İhracat Hamlesi, <https://www.kobiefor.com.tr/panorama/turkiye-ekonomisine-katki-icin-dev-e-ihracat-hamlesi-h8576.html> (E.T.: 15.08.2022).
- HaberTürk, (2022). Ticaret Bakanlığı, E-Ticareti Bir E-İhracat Kanalı Haline Getirmeyi Hedefliyor, <https://www.haberturk.com/ticaret-bakanligi-ndan-e-ihracat-hamlesi-3335018-ekonomi> (E.T.: 16.08.2022).
- Gökalp, E., Gökalp, M. O., Çoban, S. ve Eren, P. E. (2019). Dijital Dönüşümün Etkisinde Verimli İstihdamYönetimi: Yol Haritası Önerisi, *Verimlilik Dergisi*, 3, 201-222.
- Sosyal Güvenlik Kurumu, (t.y.). Kayıt Dışı İstihdam, <https://www.sgk.gov.tr/Content/Post/e3f8021f-6c7e-49a7-a51a-51d79a187ada/Genel-Bilgi-2022-06-24-09-48-03#:~:text=Kay%C4%B1t%20d%C4%B1nC5%9F%C4%B1%20istihdam%3B%20sosyal%20g%C3%BCvenlik,da%20eksik%20bildirilmesi%20olarak%20tan%C4%B1mlanabilir.>(E.T.: 13.08.2022).

